

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

Азиза МУХСИЕВА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ
(ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

5110900 – Педагогика ва психология таълим йўналиши талабалари
учун мўлжалланган

Тошкент – 2016

Мухсиева А. Оила педагогикаси / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. – 269 бет.

Ўқув қўлланма “Оила педагогикаси ” фани ўқув курсининг дастури асосида тайёрланган бўлиб, унда оила педагогикасининг назарий асослари, оилавий ҳаётнинг шахс ҳаётидаги ўрни, оилада баркамол шахсни тарбиялаш, ота- оналарнинг мажбуриятлари, ҳуқуқлари, ота-она обрўси, оила аъзоларининг шахс шаклланишидаги таъсири, ўғил ва қиз болалар тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари, оила – маҳалла – таълим муассасаси ҳамкорлигида оила мустаҳкамлигини таъминлашнинг назарий хусусиятлари каби масалалар ёритилган.

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим Вазирлигининг - сонли буйруғи билан тасдиқланган “Оила педагогикаси” фанининг намунавий дастури асосида тайёрланган ушбу ўқув қўлланма педагогика олий ўқув юртларининг ота-она, талаба, магистр ҳамда мустақил изланувчиларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

Эгамбердиева Н. – педагогика фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Қуронов М. – педагогика фанлари доктори, профессор

Ходжаев Б. – педагогика фанлари номзоди, доцент

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Ўқув-услубий кенгашининг 2015 йил 18 июн 9 – сонли қарорига кўра нашрга тавсия этилган.

© Мухсиева А.Ш., 2016

Мухсиева А. Семейная педагогика / Учебное пособие. – Ташкент: ТГПУ им. Низамий, 2016. – 269 с.

Учебное пособие «Семейная педагогика», подготовлена на основании учебной программы предмета «Семейная педагогика» в нем освещены такие вопросы как, теоретические основы семейной педагогики, место семейной жизни в жизни личности, воспитанию в семье всесторонне развитой личности, обязанностям родителей, их права, авторитет родителей, значение членов семьи в формировании личности, особенности воспитания мальчиков и девочек, теоретические особенности укрепления семьи в содружестве семьи – махали – учебного заведения. Подготовленный на основании учебной программы «Семейная педагогика» утвержденная приказом № Министерства высшего и средне специального образования, данный учебник нацелен самостоятельным соискателем и магистрантом, родителям и студентам педагогических высших учебных заведениях.

Ответственный редактор:

Эгамбердиева Н. – доктор педагогических наук, профессор

Рецензенты:

Куронов М. – доктор педагогических наук, профессор

Ходжаев Б. – кандидат педагогических наук, доцент

Рекомендована на основании решения №9 18 июнь, 2015 года Учебно-методическим советом Ташкентского государственного университета им. Низами.

© Мухсиева А.Ш., 2016

MUHSIEVA A. Family Pedagogics / Manual. – TASHKENT: TSPI
named by Nizamiy, 2016. – 269 p.

This manual “Family Pedagogics” is prepared on the basis of curriculum according to the subject “Family Pedagogics” where such issues as theoretical basis of family pedagogics, the role of family life, the upbringing of comprehensive developed individual, responsibility of parents, their rights, the authority of parents, the role of family member in the formation of a personality, the features of girls and boys education, theoretical peculiarities of family strengthening within the framework of family – mahallia- institution are clarified.

Given manual is prepared on the basis of curriculum Family Pedagogics and confirmed by the order of Ministry of Higher and vocational education, and is useful for researchers and masters, parents and students of pedagogical institutions.

Responsible editor:Egamberdieva N. – Ph D, professor

Reviewer:Kuranov M.–PhD, professor

Khodjaev B.- Candidates of pedagogical science

Recommended by methodological consul of Tashkent State University named after Nizamiy on basis of decision №9 18 June, 2015.

MUHSIEVA A.Sh., 2016

СЎЗБОШИ

“Оила педагогикаси” умумназарий хусусият ва аҳамиятга эга бўлган фундаментал педагогик фан ҳисобланади. Бинобарин, оила шахс тарбиясини амалга ошириш хусусиятига кўра жамиятнинг асосий ячейкаси саналади. Тарбиячи ўзида жисмоний, эстетик, меҳнат, ақлий ва ахлоқий тарбияни мужассам этгани боис ҳам муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг жамиятда муносиб шахс сифатида шаклланиши айнан тарбияга боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётӣ тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир”¹. Қолаверса, “айнан оила бағрида, ота-онанинг ўзаро меҳр-муҳаббати, ғамхўрлиги муҳитида фарзанднинг дунёга келиши, унинг шахс ва фуқаро сифатида камол топиши ҳақида узоқ гапириб ўтиришга ҳожат йўқ, деб ўйлайман. Ҳалоллик, эзгулик ва меҳрибонлик ҳақидаги тушунчалар, катталарга ҳурмат туйғуси, аввало, оилада пайдо бўлади, инсоннинг дунёқарашини миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида айнан шу муҳитда шаклланади”².

Бу эса табиийки, педагогларимиз, айниқса бўлажак педагогларимизнинг оила педагогикаси фани бўйича тегишли назарий билимларга эга бўлишини тақозо этади.

“Оила педагогикаси” фанидан ўқув машғулотлари педагогика олий ўқув юр்தларининг 2-курс талабаларига бир ўқув семестри давомида ўтказилади. Ўқув машғулотлари бевосита маъруза, амалий машғулотлар, мустақил

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 52-бет.

² Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. – Тошкент: Ozbekiston, 2011. – 134-бет.

таълим ҳамда таълимнинг бошқа замонавий шакллари ёрдамида амалга оширилади. Машғулотлар жараёнида талабалардан тавсия этиладиган ўқув ва илмий адабиётлар, мавзуга тегишли меъёрий ҳужжатлар билан самарали ишлаш кўникма-малакаларини пухта ўзлаштириш талаб этилади.

Ўқув қўлланма Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида тасдиқланган ўқув дастурига ва давлат таълим стандартларига мос равишда тайёрланган бўлиб, унинг мақсади талабаларни мазкур ўқув курсини чуқур ўзлаштиришларига ёрдам беришни назарда тутди.

“Оила педагогикаси” фани бўйича тайёрланган ўқув қўлланма мавзуларини ёритишда республика ҳамда хорижий мамлакатларда эълон қилинган илмий-педагогик адабиётлардан фойдаланилган.

Ўқув қўлланма таркибий жиҳатдан қуйидагича шакллантирилган: ҳар бир мавзу бўйича режа, таянч тушунчалар, мавзуга оид ўқув ахборотини ўзида акс эттирувчи матн, талабаларнинг ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар, мавзуга оид адабиётлар рўйхати, амалий топшириқлар ва уларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар, тест топшириқлари, семинар машғулотларининг режаси, “Оила педагогикаси”га оид асосий тушунча ва атамалар луғати ҳамда мавзуларни янада чуқурроқ ўрганиш учун тавсия этиладиган умумий адабиётлар рўйхати.

I БОБ. ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ – ЎҚУВ ФАНИ СИФАТИДА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ ЎҚУВ ФАНИНИНГ МАҚСАД, ВАЗИФАЛАРИ ВА ПРЕДМЕТИ

Режа:

1. “Оила педагогикаси” фанининг мақсади, вазифалари ва предмети.
2. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги.
3. “Оила педагогикаси” фанининг илмий тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: оила, никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она, фарзандлар, кекса авлод (бува, буви), қариндошлар, педагогика, оила педагогикаси, оила тарбияси, оила анъаналари, оила тарбияси тамойиллари.

“Оила педагогикаси” фанининг мақсади, вазифалари ва предмети. Ҳар қандай жамият оилалардан таркиб топади. Оила жамиятнинг кичик, бироқ, энг асосий бўғини саналади. Зеро, жамиятнинг мавжудлиги унда яшовчи кишиларни ўз ичига олган оилаларнинг борлиги билан белгиланади. Шунга кўра оила ва жамият ўртасидаги алоқанинг мустаҳкамлиги, бир-бирини тақозо этиши ниҳоятда муҳим. Бу муҳимлик жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривожланиши учун нафақат таълим муассасаларида, балки оилада ҳам бола (фарзанд)лар тарбиясини тўғри, самарали ташкил этишни тақозо қилишида акс этади.

Кишилиқ тараққиётининг турли босқичларида ҳам оила тарбиясига алоҳида эътибор қаратиб келинган. Тўғри, баъзан бу эътибор бир қадар сустлашган (собик Иттифок даврида социализм ғояларига кўра шахснинг тарбиясида оила эмас, балки жамиятнинг етакчи ўрин тутиши алоҳида уқтирилар эди). Бироқ, шуни алоҳида атиб ўтиш лозим, ҳеч бир жамият ва

ижтимоий тузумда оиланинг шахс тарбиясидаги аҳамияти, ўрни ва роли бутунлай инкор этилмаган.

Ўзбекистон ҳудудида эса қадим-қадимдан оиланинг ижтимоий-тарбиявий кучга эгаллиги алоҳида эътироф этилиб, юксак баҳоланган. Ўзбекистон мустақиллиги йилларида эса бу баҳонинг қиймати янада ошди. Жумладан, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласида оиланинг жамиятда тутган ижтимоий мавқеи, унинг жамият тараққиётига қўшадиган ҳиссаси, шахс тарбиясида ғоявий асос бўлувчи мафкуравий қарашларни шакллантиришдаги ролига алоҳида урғу берилади: “Оила – мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки оила – жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади.

Оиладаги соғлом муҳит – соғлом мафкурани шакллантириш манбаидир”³. Шу билан бирга ушбу рисолада “жамиятда ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлигини, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш” республика маънавий ҳаётида устувор ўрин тутадиган миллий мафкурани шакллантириш, унинг мақсадларни амалга оширишда таянч бўлиши айтиб ўтилади.

Дарҳақиқат, оила ва жамият ўзаро яхлит экан, ўз-ўзидан ижтимоий тараққиётнинг негизи унинг муҳим бўғинида ташкил этиладиган тарбия мазмуни, ғоя ва тамойиллари асосида қўйилиши шубҳасиз. Шу сабабли Ўзбекистон тарихий тараққиётида янги давр бўлган мавжуд шароитда оилада болаларни тарбиялаш масаласига ҳам янгича ёндашувни қарор топтириш тақозо этилмоқда.

Миллий мустақилликка эришилгач, Ўзбекистон Республикасида педагогика фани тараққиётида янги босқич бошланди. Бу босқичнинг ўзига хос хусусияти миллий қадриятларни тиклаш, асраб-авайлаш, бойитиш,

³ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 66-бет.

миллий мерос ва маданият намуналарини чуқур ўрганиш йўлида амалга оширилаётган кенг қўламли ижтимоий ҳаракатга уйғун равишда миллий педагогик таълимотларни тадқиқ қилиш, шахсга таълим бериш, уни тарбиялаш борасидаги Шарқ ва Ғарб тажрибаларини ўзаро мувофиқлаштириш асосида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштиришда, тобора жаҳон таълими стандартлари даражасига эришилаётганликда акс этади.

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида миллий таълим мазмунининг асоси бўлган – узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида ўқитиладиган ўқув фанларини илмий-методологик, ғоявий янгилаш, ижтимоий тараққиёт, илм-фан, техника ва технология соҳаларида эришилаётган энг сўнгги ютуқлар билан бойитиш, илғор методика ҳамда педагогик технологияларни ўқитиш жараёнига самарали татбиқ этиш йўлида салмоқли ишлар амалга оширилди. Жамиятнинг мавжуд эҳтиёжидан келиб чиқиб, узлуксиз таълим тизимида муайян ўқув фанларини ўқитиш йўлга қўйилди. Мавжуд ўқув фанлар мазмуни баркамол шахс камолотини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга қарашлар, тамойиллар билан бойитилди. Хусусан, мустақиллик йилларида олий таълим тизимида педагогик туркум фанлар сирасида алоҳида ўринга эга бўлган “Оила педагогикаси” фанининг назарий-методологик асослари янада ривожлантирилди, асрлар давомида миллий педагогикада қўлланилиб келаётган шакл, метод ва воситалар билан бойитилди.

Оила – жамиятнинг ажралмас бўлаги. Бирор бир халқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, қадриятларини инобатга олмаган бўлса. Ҳар қандай истиқбол оиланинг манфаатларидан алоҳида тасаввур қилинмайди. Зеро, ҳар бир инсон учун оила – бу умрнинг бошланиши, барча нарсаларнинг муқаддимасидир. Қолаверса, ҳар бир инсон ўз бахти ва саодатини, энг аввало, оиласи билан боғлайди, яъни, ўз уйи, оиласида бахтли бўлган инсонгина ўзини тўлақонли бахтиёр ҳис этади.

Оила – ижтимоий институтларнинг энг қадимгисидир. Инсоният тарихи қанчалик турфа ва мураккаб бўлишига қарамай, айниқса, ушбу маскан ўз тизими, таркиби ва жамият олдидagi мажбуриятларини бажариш нуқтаи назаридан асл моҳиятини сақланиб қолган **ижтимоий тузилма** саналади

Жамиятнинг ажралмас бўлаги бўлган оила нафақат ҳар бир шахс, балки ҳар бир миллат, элат тараққиётида ҳам муҳим ўрин тутadi. Бирор бир халқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, кадриятларини инобатга олмаган бўлса. Ҳар қандай жамиятнинг ривожи, миллатнинг тараққий этишида оиланинг ўрни алоҳида эканлигини таъкидлар экан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислom Каримов қуйидагиларни баён этади: “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир”⁴.

Оила никоҳга ёки аъзоларининг ижтимоий турмуш тарзи, ўзарo ахлоқий жавобгарлиги ва ўзарo ёрдамига асосланган қон-қариндошларнинг кичик гуруҳи⁵.

Инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатда мавжуд бўлган оилага қуйидагича таъриф мавжуд: “Оила жамиятнинг табиий ва асосий бўғини бўлиб, юридик маънода никоҳ, қариндошлик, фарзандликка олиш ёки бошқа шаклларда болаларни доимий тарбияга олишдан келиб чиқадиган тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган шахслар доирасидан иборат бўлган миллий мустақиллик мафкурасига, умуминсоний кадриятлар ва шарқона

⁴ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 52-бет.

⁵ Педагогический энциклопедический словарь – Москва: Владос, 2002. – С.257.

анъаналарга асосланган оилавий муносабатларни ривожлантириб, уни мустаҳкамлашга қаратилган фуқаролар иттифоқидан иборатдир”⁶.

Психолог олимлар оилани кичик бир ижтимоий гуруҳ сифатида таърифлайдилар. Оилани ташкил этувчи ушбу гуруҳ никоҳ орқали ҳамда яқин уруғчилик ришталари билан бир-бирига боғланган бўлиб, улар ўртасидаги муносабатларга хос бўлган муҳим жиҳатлар – бу ўзаро меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, масъулиятлилик ва албатта, ҳаёт, турмуш тарзидаги умумийликдир⁷.

Социология оилага яхлит ижтимоий организмнинг қисми, жамият бўғини, ижтимоий тарбия жамоаси сифатида қарайди. Ижтимоий-иқтисодий соҳада содир бўлаётган ўзгаришлар албатта, оилада ўз аксини топади. Бироқ бошқа – ишлаб чиқариш, касбий, сиёсий-ижтимоий бирлашмалардан фарқли равишда оила тўғридан-тўғри қайта қуришга учрамайди. Оиланинг ахлоқий, психологик жиҳатдан янгиланиши узоқ, мураккаб, қарама-қаршиликларга боғлиқ жараёндир.

Иқтисодий ўзгаришларга нисбатан янги ахлоқ меъёрларга асосланган ижтимоий муносабатлар оилада секин суръатларда шаклланади. Оилавий ўзгаришларнинг амалга ошишида ижтимоий-иқтисодий омиллардан ташқари биологик, психологик, демографик омиллар ҳам иштирок этади.

Психологларнинг қайд этишича, шахс ҳаётининг бирдан-бир тўғри йўли – бу оилавий ҳаёт саналади. Оилавий ҳаётнинг самараси унда соғлом муҳит қарор топганлиги билан белгиланади. Бинобарин, “оила соғлом экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан, мамлакат барқарордир”⁸.

Оила инсон учун меҳнат қобилиятини тиклаш ва дам олиш жойи. Шунингдек, оила муҳим тарбия ўчоғи ҳамдир. Оилада болалар тарбиясида ота-боболар, момолардан қолган, минг йиллар мобайнида ҳаёт синовларидан ўтган яхши удум, одатлар мавжуд. Педагог олима М.Иномова оиланинг қуйидаги жиҳатларини алоҳида ажратиб кўрсатган:

⁶ Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2003.

⁷ Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси – Тошкент: Фан, 2006. – 10-бет.

⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 58-бет.

- оила ўзига хос ва такрорланмас таъсирга эга;
- оила бола учун ўзига хос “кўзгу” бўлиб, ота-онанинг шахсий намунаси, ибрати бола тарбиясида муҳим аҳамият касб этади;
- оила ўзига хос ҳиссиётлар олаmidан иборат бўлиб, унда ижобий ва баъзан салбий ҳис-туйғулар жамулжам бўлади;
- оила шароитида болаларда ўзгаларга нисбатан ҳамдардлик туйғулари ҳам тарбияланади;
- оиладаги маиший турмушда боланинг иштирок этиши ҳам ахлоқий тарбиянинг муҳим омили саналади;
- оила – эр-хотинлик, ота-оналик вазифаларини акс эттиради. Ота-онанинг бир-бирига бўлган муҳаббати болага таъсир кўрсатадиган асосий тарбиявий омиллардан бирига айланиши мумкин⁹.

Демак, оила – тарбиявий жамоа ва ҳеч ким ҳеч қандай ҳолатда оиланинг вазифасини бажара олмайди.

Оила ҳаёти кўп томонламали муносабатлар билан тавсифланади: ижтимоий-биологик, хўжалик-иқтисодий, ахлоқий, психологик. Оила ривожининг ҳар бир босқичи бир функциясининг тугаши, бошқасининг пайдо бўлиши, унинг аъзоларининг ижтимоий фаолиятининг ўсиб бориш кўлами ва тавсифи билан боғлиқ. В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Исаевларнинг фикрича, оила жамият ва шахсга муносабати бўйича муҳим ижтимоий аҳамиятга эга функцияларни бажаради.

Хўш, олий таълим тизимида “Оила педагогикаси”нинг ўқув фани сифатида ўқитилиши қандай назарий ва амалий аҳамиятга эга? Ушбу ўқув фани доирасида қандай масалалар ўрганилади? Бўлажак педагог ҳамда психолог сифатида талабалар “Оила педагогикаси” бўйича қандай билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштира олишлари зарур?

⁹ Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1999. – 20-21-бетлар.

“Оила педагогикаси” фанининг моҳиятини тўла англаб олиш учун юқоридаги каби саволларга жавоб топиш талаб этилади. Қуйида ана шулар тўғрисида сўз юритилади.

Ўқув фанининг умумий моҳиятини англаб олишда ҳар бир фан, ўқув фани асосларини ўзлаштиришда бўлгани каби тая тушунчалар мазмунидан етарлича хабардор бўлиш талаб этилади.

“Оила педагогикаси” ўқув фанининг марказида **оила, никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она, фарзанд (фарзандлар), кекса авлод (бува, буви), оила тарбияси** каби тушунчалари ётади.

Оила ҳар бир шахс ҳаётида ўта муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ҳар бир шахс оилада дунёда келади, унда қарор топган муҳитда яшайди, камолотга эришади, тарбияланади. Шахснинг руҳияти, ирсий, этник ҳамда ментал хусусиятлари, ахлоқий, жисмоний, иродавий сифатлари ва дунёқарашининг шаклланишида ҳам оила “ядро” бўлиб хизмат қилади.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “оила” атамаси араб тилидан таржима қилинганда “бола-чақа”, “хонадон”, “уруғ”, “авлод” маъноларини англатилиши айтилиб, у бевосита шахсга дахлдорлик нуқтаи назаридан тушунча сифатида шундай таърифланади: “Эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи”¹⁰. “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да эса оиланинг никоҳ ёки туғишганликка асосланган кичик гуруҳ¹¹ эканлиги таъкидланади.

Демак, **оила** – ўзаро розиликка асосланган никоҳ ва қон-қариндошлик ришталари асосида бирлашган кишилар мажмуи. Оиланинг шаклланиши ва мавжуд бўлиши негизида икки жинс – эр ва хотин ўртасида тузилган никоҳ ётади. **Никоҳ** – оила қуриш, фарзанд кўриш ва уларни тарбиялаш мақсадида

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилдли. Учинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 97-бет.

¹¹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 469-бет.

икки жинс вакиллариининг ўзаро розилиги асосида тузилган, ҳуқуқий жихатдан расмийлаштирилган иттифоқи¹²

Расмий никоҳ унга киришаётган икки жинс вакили – эркак ва аёлга биргаликда кечириладиган турмушда, шунингдек, туғиладиган фарзандлар олдида маълум мажбурият (бурч) ва ҳуқуқларга эга бўлиш имкониятини яратади. Шу билан бирга оила шакллантирилгандан сўнг фарзандларнинг туғилиши ўзидан никоҳланган икки жинс вакили – эркак ва аёлнинг ота ҳамда она мақомига эга бўлишини таъминлайди. **Ота ва она** биологик жихатдан фарзандларга эга бўлиб, уларга ижтимоий-ҳуқуқий жихатдан васийлик қилиш, кексайган чоғларида эса уларнинг ғамхўрликларига муносиб бўлган эркак ва аёл. **Фарзанд (фарзандлар)** – битта ота-онадан дунёга келган ўғил ёки қиз (лар).

Оила ота-она ва фарзандлардангина иборат бўлмай, балки кекса авлод (бува, буви) ҳамда қариндошларни ҳам ўз ичига олади. **Бува** – ота ёки онанинг отаси бўлса, **буви** – ота ёки онанинг онаси саналади. Қариндошлар оилага қондошлик нуқтаи назаридан бирлашади. **Қариндошлик** – бир авлод-аждодга мансуб бўлиб, бир неча кишидан иборат гуруҳни қондошлик асосида муайян оилага бирлашишини ифодаловчи биологик-ижтимоий ҳодиса.

“Педагогика” (юн. “*παιδαγωγική*”; “*παῖς*” (“*país*”) – бола, “*ἄγωγ*” (“*agogos*”) – етаклайман) тушунчаси эса “шахсни шакллантиришга қаратилиб, муайян тизим асосида ташкил этиладиган фаолият, таълим-тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари ҳақидаги фан”¹³ маъносини англатади. Оддийроқ қилиб айтганда, “педагогика” тушунча сифатида шахсни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим ҳамда тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари тўғрисида маълумот берадиган фан (фанлар туркуми)ни ёритади.

¹² (Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Аминов. Масъул муҳаррир А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 306-бет.

¹³ Педагогика. Изоҳли лугат / Ў.Асқарова, М.Усмонбоева, Х.Рахматова, Ф.Эҳсонова, Ф.Асқарова. – Наманган: Наманган давлат университети, 2014. – 149-бет.

Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда ўқув фани сифатида “оила педагогикаси” тушунчасини шундай таърифлаш мумкин:

“Оила педагогикаси” – оилада фарзанд(лар)ни камолга етказиш, тарбиялашда ота-оналар ёки кекса авлод вакиллари (бува ва бувилар) томонидан ташкил этиладиган тарбия мазмуни, жараёни, тамойил, етакчи ғоя, шакл, метод ва воситалари ҳақида маълумот берадиган ўқув фанидир.

Маълумки, ҳар бир фан, шу жумладан, ўқув фани олдида муайян мақсад қўйилади. Одатда ўқув фанлари (ҳар қандай фан)нинг мақсади унинг моҳиятини умумий нуқтаи назардан ёритишга хизмат қилади.

“Оила педагогикаси” фанининг мақсади: талаба-ёшларга оила тарбиясининг умумий асослари (мазмуни, қонуниятлари, тамойиллари, ўзига хос жиҳатлари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари)га оид назарий билимларни бериш, уларни бўлажак педагог сифатида оилаларга болалар тарбиясини тўғри, самарали ташкил этишда педагогик ёрдам кўрсатишга тайёрлашдан иборат

“Инсон ижтимоий биологик жонзот сифатида ўзининг яшаши учун зарур бўлган овқат ейиш, нафас олиш, ухлаш, жинсий ҳаёт, иссиқ-совуқдан ҳимояланиш ва шу каи биологик эҳтиёжларини, инсонлар билан ўзаро мулоқот, жамияда ўз ўрни ва мавқеига эга бўлиш, фарзандлар тарбияси, ўзининг яшаши ва ижод қилиши, саломатлигини сақлаши, уй-жой, кийим-кечакка бўлган эҳтиёжларини, шунингдек, фаровон турмуш кечириши учун зарур бошқа шароитларни яратиш кабилардан иборат бўлган ижтимоий эҳтиёжларини, моддий эҳтиёжларини қондириш, ўз-ўзини ва атроф-борлиқни англаш, қадриятларни билиб олиш, ҳаётнинг мазмунини тушуниш орқали ўз йўлини топиб олиш каби маънавий эҳтиёжларини оилавий

шароитда амалга оширади. Инсон ўзининг юқорида санаб ўтилган асосий эҳтиёжларини фақат оиладагина тўла қондира олади”¹⁴.

Юқорида билдирилган фикрлар “Оила педагогикаси” ўқув фанининг предмети нимадан иборат” деган саволга жавоб топиш имконини беради.

“Оила педагогикаси” фанининг предмети оила тарбиясининг умумий асослари (мазмун, қонуниятлари, тамойиллари, ўзига хос жиҳатлари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари)га оид ғоя, қараш, концепция, назария ва таълимотлар йиғиндисидан иборат

Ўқув фани сифатида “Оила педагогикаси” аниқ мақсадни ифодалаш билан бирга муайян вазифаларни ҳам ҳал қилишга йўналтирилган.

“Оила педагогикаси” қуйидаги вазифаларини ҳал қилади:

- талабаларни оиланинг ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий асослари, оиланинг шахс ҳаётидаги ўрни, оиланинг функциялари, оила тарбиясининг ижтимоий аҳамияти, тарбиявий имкониятлари, оила турлари, муайян турдаги оилаларнинг шахс ривожига таъсири, шунингдек, замонавий ўзбек оилалари ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари, оила тарбияси муаммолари, оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этишга оид маҳаллий ва хорижий мамлакатларнинг тажрибалари, бу борадаги илғор ютуқларни амалиётга татбиқ этиш йўллари билан яқиндан таништириш;
- талабаларга оила тарбиясининг умумий асослари (мазмун, қонуниятлари, тамойиллари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари), оила ва ижтимоий тарбиянинг яхлитлиги, шунингдек, ота-оналар ва педагоглар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг аҳамияти, технологиялари хусусида маълумот бериш;
- талабаларда оила педагогикасига нисбатан Ғарб ва Шарқ мамлакатларидаги ёндашув, ушбу ёндашувларнинг шахс руҳиятининг

¹⁴ Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Аминов. Масъул муҳаррир А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 323-324-бетлар.

шаклланиши, камолотини таъминлашдаги ҳиссаси борасидаги тасаввурларни ҳосил қилиш ҳамда ота-оналарнинг педагогик маданиятини ривожлантириш йўлида илмий изланишларни олиб бориш кўникмаларини шакллантириш;

- талабалар томонидан оила тарбиясининг шахсни камолотидаги ролининг муносиб баҳоланишини таъминлаш;

- талабаларни бўлажак педагог сифатида оилаларда ташкил этиладиган болалар тарбиясининг самарали бўлиши, оила тарбиясини йўлда қўйишда юзага келаётган муаммоларни бартараф этишда методик ёрдам кўрсатишга муваффақиятли тайёрлаш;

- талабаларда келгусида таълим муассасаларида олиб бориладиган педагогик фаолиятни оилаларда йўлга қўйилаётган тарбия билан ўзаро мувофиқлаштиришга эришиш кўникма, малакаларини шакллантириш.

- талабаларда бўлажак оила соҳиби (ота ёки она) сифатида ижтимоий фаолликни шакллантириш.

Ўқув фанининг предмети ўз навбатида “Оила педагогикаси” фанининг айнан қайси масалаларни ўрганиши борасидаги тасаввурларни ойдинлаштиради. “Оила педагогикаси” ўқув фани қуйидаги масалаларни ўрганади:

- оила педагогикасининг назарий муаммолари аниқлаш;
- оила тарбиясини ташкил этиш борасидаги илғор, самарали иш тажрибаларини ўрганиш;

- замонавий шароитда ижтимоий, иқтисодий, маданий, технологик соҳаларда эришилаётган ютуқларни оила педагогикаси амалиётига изчил татиқ этиш;

- ота-оналар ёки болалар тарбиясига масъул шахс (васий)ларнинг педагогик маданиятини ривожлантириш;

- ижтимоий ва оила тарбиясини, шунингдек, ижтимоий ва оила тарбиясини муваффақиятли ташкил этишга хизмат қиладиган технологияларни ўзаро мувофиқлаштириш.

“Оила педагогикаси” ўқув фанининг асосий манбаи ўзбек халқининг оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этиш борасида асрлар давомида шакллланган бой ҳаётий тажрибаси, болалар тарбиясига нисбатан ёндашувлари, миллий урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, шунингдек, халқ оғзаки ижоди намуналари (алла, лапар, эртақ, афсона, масал, матал, мақол, панд, насиҳат, ўғит ва қаҳрамонлик эпослари) саналади.

Демак, “Оила педагогикаси” фани ота-онанинг ёш авлод тарбиясини самарали ташкил этишга йўналтирилган педагогик фаолиятининг мазмуни, умумий қонуниятлар, тамойиллар, асосий шакллари, методлари, воситалари ҳамда технологиясини ёритишга хизмат қилади.

“Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги. Ўз моҳияти, амалий аҳамиятига кўра “Оила педагогикаси” фани ижтимоий фанлар сирасига киради. Шунга кўра у бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ҳам ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликда ривожланади.

“Оила педагогикаси” фанининг ривожига бевосита таъсир кўрсатувчи фанларни уларнинг йўналишига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин (1-жадвал):

1-жадвал. Оила педагогикаси” фанининг ривожига бевосита таъсир кўрсатувчи фанларнинг гуруҳлари

№	Фанлар туркуми	Фанлар
1.	Педагогик туркум фанлар	“Мактабгача таълим педагогикаси”, “Бошланғич таълим педагогикаси”, “Педагогика назарияси ва амалиёти”, “Ижтимоий педагогика”, “Педагогик технология”, “Педагогик маҳорат”, “Педагогик конфликтология” ҳамда “Тарбиявий ишлар методикаси”
2.	Психологик фанлар	“Умумий психология”, “Ижтимоий психология”, “Ёш ва педагогик психология”
3.	Гуманитар фанлар	“Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари”, “Этнография”, “Ахлоқшунослик”, “Эстетика асослари”, “Оила ҳуқуқи”
4.	Табиий фанлар	“Ёш физиологияси ва гигиена”, “Иқтисодиёт асослари”

Қуйида “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги ва уларнинг асосларидан фойдаланиш имкониятлари хусусида сўз юритилади.

“Мактабгача таълим педагогикаси” – мактабгача таълим ёши болаларини тарбиялаш, уларга бошланғич билимларни бериш масалаларининг тадқиқи билан шуғулланувчи фан. У ота-оналарнинг мактабгача таълим ёшидаги болаларни тўғри тарбиялаш, мазкур ёш даврining ўзига хос хусусиятларга таянган ҳолда болаларда муайян кўникмаларни шакллантириш, маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга ёрдам беради. “Мактабгача таълим педагогикаси” фани шу ёшдаги болалар нутқини бойитиш, организмни тўғри парваришлар, саломатлигини мустаҳкамлаш ҳамда уларда маълум ҳаракат кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Шу билан бирга ушбу фан мактабгача таълим ёши болаларини мактаб таълимига самарали тайёрлаш йўллари, шакл, метод ҳамда воситалари тўғрисида маълумотларни бериш имкониятига эга. Мактабгача таълим ёшида болалар ҳаётида ўйин фаолияти етакчи ўрин тутadi. Шу сабабли ота-оналар фаннинг имкониятларига таянган ҳолда болаларни ўйин фаолияти орқали ижтимоий муносабатларга самарали тайёрлаш имкониятини қўлга киритадилар.

“Бошланғич таълим педагогикаси” – бошланғич синф ўқувчиларининг ёш, психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда уларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнининг мазмуни, қонуниятлари, тамойиллари, таркибий тузилмаси, шакл, метод ва воситаларини ўрганадиган фан бўлиб, у оилада болалар тарбиясини ташкил этишда бошланғич таълим ёшидаги болаларнинг ёш, психологик хусусиятларига таяниш имкониятини таъминлайди. Бошланғич синф ўқувчиларини мактаб таълимига самарали мослашишларини таъминлашда она-оналарга яқиндан ёрдам беради. Бу ёш даври болаларини тўғри тарбиялашда уларнинг қатъий белгиланган кун тартибига эга бўлишлари, ўқиш ва ўйин фаолиятини уйғунлаштира олиш мақсадга мувофиқдир.

“Педагогика назарияси ва амалиёти” – муайян тизим асосида ташкил этиладиган педагогик фаолият, таълим-тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари, шунингдек, педагогик фикрларнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихини, турли даврларда бола тарбиясини ташкил этишга оид билимларнинг шаклланишини тадқиқ қилувчи фан. Ушбу фан оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этишда ота-оналарни инсоният, хусусан, ўзбек халқи томонидан тўпланган тарихий тажриба билан яқиндан таништиришга хизмат қилади. Хусусан, халқ педагогикасининг етакчи ғоялари, болаларда ижобий сифатларни тарбиялаш, улардаги салбий одатларни бартараф этишда қўлланиладиган халқона педагогик фаолиятнинг самарали, шакл, метод ҳамда воситалар, оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этишга нисбатан миллий ёндашувнинг ўзига хос жиҳатларига оид маълумотлар билан ота-оналарни таништиришда “Педагогика назарияси ва амалиёти” фани ўзига хос ўрин тутди.

“Ижтимоий педагогика” – шахсни ижтимоийлаштириш қонуниятлари, вояга етмаганлар билан боғлиқ ижтимоий муаммолар (педагогик қаровсизлик, болалар ичкиликбозлиги, вояга етмаганлар, жиноятчилиги, гиёҳвандлиги ва фоҳишабозлиги кабилар)ни педагогик нуқтаи назардан ҳал қилиш, ижтимоий педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш технологияларини яратиш масалаларини ўрганадиган фан. Оила тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг “ўтиш даври” – ўсмирликнинг ўзига хос хусусиятлари, бу даврда ўсмирлар ҳулқида кузатиладиган педагогик оғиш, ўсмирларни тўғри тарбиялаш йўллари, шакл, метод, воситалари, шунингдек, уларнинг шахсида кўзга ташланадиган салбий сифатларни бартараф этишга оқилона ёндашув, ўсмир ҳамда ўспиринларни ижтимоий-фойдали меҳнатга жалб этишнинг педагогик афзаллиги кабилардан хабардор қилишда “Ижтимоий педагогика” фани муҳим аҳамиятга эга. Қолаверса, мазкур фан ота-оналарни педагогик қаровсизлик, болалар ичкиликбозлиги, вояга етмаганлар, жиноятчилиги, гиёҳвандлиги ва фоҳишабозлиги каби салбий ижтимоий иллатлардан муҳофаза қилиш, вояга етмаганларда соғлом турмуш

тарзи кўникмаларини муваффақиятли шакллантиришга оид назарий ҳамда амалий билимлар билан қуроллантиради.

“Педагогик маҳорат” – бўлажак педагог (ўқитувчилар)да педагогик жараёни методик жиҳатдан тўғри, самарали ташкил этиш, ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларини оқилона йўлга қўйиш, бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш масалаларини ўрганадиган фан. Ушбу фан асослари ота-оналарнинг педагогик билимларини бойитиш билан бирга уларда шахслараро, хусусан, оила аъзолари ўртасидаги муносабатларни юксак маҳорат билан ташкил этиш кўникма ҳамда малакаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Ота-оналарнинг педагогик маҳорат асосларидан хабардорликлари оила тарбиясини ташкил этишда ўзлари билан фарзандлар ўртасида ижтимоий муносабатларнинг меҳр-муҳаббатга, ўзаро ёрдамга асосланишини таъминлаб, ҳар қандай зиддиятни бартараф этади. Фаннинг имкониятларидан фойдаланиш ота-оналар томонидан фарзандлар билан бўладиган муносабатларда мулоқот услуби (авторитар, либерал ва демократик услуби)нинг тўғри танланишига олиб келади. Қолаверса, оила шароитида фарзандларнинг билим олишлари ва муайян маънавий-ахлоқий сифатларни ўзлаштиришларида ота-оналарнинг педагогик маҳорат моҳиятини ёритувчи билимдонлик, қобилият, мулоқот, коммуникатив таъсир кўрсатиш, педагогик техника, нутқ техникаси, рефлексия, релаксация, шу билан бирга ташкилотчилик қобилиятига эга бўлишлари оила тарбиясининг самарадорлигини оширади.

“Педагогик конфликтология” – педагогик конфликтларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш асосида ижобий хусусиятга эга зиддиятларни бойитиш, улардан мақсадли фойдаланиш, салбий характердаги низоларни бартараф этиш йўллари, тамойиллари, шакл, метод, восита ва технологиясини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этишни тадқиқ этувчи фан. Ота-оналар педагогик конфликтларнинг моҳиятидан хабардор бўлар эканлар, оила аъзолари ўртасидаги юзага келадиган зиддиятларни тўғри баҳолаш, ижобий характердаги зиддиятлардан оила тарбияси

самарадорлигини оширишда фойдаланиш, салбий характердаги низоларни эса ўз вақтида аниқлаб, тезда бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш имкониятига эга бўлади. Шу билан бирга “Педагогик конфликтология” фани ота-оналарга оилавий муносабатларни салбий низоларсиз йўлга қўйишга ёрдам беради. Ота-оналарнинг низолар тўғрисидаги билимларига эга бўлишлари фарзандларни болалар жамоасида юзага келадиган низоларга нисбатан тўғри ёндашишга ҳам ўргатишга хизмат қилади. Шундай вазиятлар бўладикки, фарзандлар мустақил равишда болалар жамоасда юзага келган низоларни ҳал қила олмайди. Ана шу ҳолатларда ота-оналар уларга амалий ёрдам кўрсатади. Агарда уларнинг низоларнинг моҳиятига оид билимлари етарли бўлса, у ҳолда фарзандларга берадиган кўрсатмалари ҳам ижобий натижаларни кафолатлайди.

“Тарбиявий ишлар методикаси” – ўқувчилар жамоасида ташкил этиладиган маънавий-маърифий ишларнинг шакл, метод ва воситалари, уларни ташкил этиш, ўтказиш ва натижаларини таҳлил қилиш масалаларини ўрганувчи фан. Тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг тарбиявий ишларни самарали ташкил этишга оид педагогик, методик билимларни пухта ўзлаштири олишлари ниҳоятда муҳим. Зеро, оила педагогикасининг асосини оилада тарбиявий ишларни тўғри, самарали ташкил этиш ташкил қилади. Шу сабабли ота-оналар ҳар бир хатти-ҳаракатларининг тарбиявий моҳиятга, таъсирга эгалигини чуқур англаб етишлари зарур. Албатта, оилада ташкил этиладиган тарбиявий (маънавий-маърифий) ишлар таълим муассасаларида бўлгани каби режа, дастур ҳамда махсус тайёргарлик асосида амалга оширилмайди. Оила тарбиясининг мураккаблиги, қийин жараён эканлиги ҳам айнан шунда намоён бўлади. Аксинча, ота-онанинг юриш-туриши, ўзини тутиши, сўзлари, атрофдагилар билан муомаси, оила хўжалиги, ҳатто касбий фаолиятига бўлган ёндашуви ҳам фарзандларнинг кўз ўнгида яққол намоён бўлади. Шу боис тарбиявий ишлар методикасига оид билимлар ота-онага ўзларининг юриш-туриши, ўзини тутиши, сўзлари, атрофдагилар билан муомаси, оила хўжалиги, ҳатто касбий фаолиятига

бўлган ёндашувини ижобий мазмунга эга бўлишини таъминлашга ёрдам беради. Оила давраида ташкил этиладиган суҳбат, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги савол-жавобларда кутилган натижага эришиш, оила хўжалигини бошқариш, уни ташкил этишда ёки фанларни ўзлаштиришда фарзандлар ўртасида ўзаро мусобақаларни уюштириш, оила ҳаёти учун муҳим бўлган масалаларни муҳокама қилиш жараёнига уларнинг жалб этиш катта тарбиявий таъсирга эгаллигини ота-она етарли даражада англай олиши зарур. Бунда, албатта, ота-оналарга “Тарбиявий ишлар методикаси” фани ёрдамга келади.

“Умумий психология” – психологик ҳодисаларнинг умумий қонуниятларини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганган ҳолда руҳият ва шахс ҳуқ-атвори моҳияти юзасидан энг умумий тушунчаларни берувчи фан. Ота-оналарнинг “Умумий психология” асослари борасидаги билимларга эга бўлишлари фарзандларнинг руҳий ҳолатлари, ҳуқ-атворларини тўғри баҳолаш, уларда руҳият саломатлигини таъминлаш, ижобий ҳуқ-атворни тарбиялашга имкон яратади. Мазкур фан асосларига оид билимларга эга бўлиш, шунингдек, ота-оналар томонидан оилада соғлом психологик муҳитнинг яратилиши, оила аъзолари ўртасида ижтимоий муносабатларни оқилона ташкил этилишига замин яратади. Қолаверса, ота-оналарнинг умумий психологик билимларга эгалликлари фарзандларнинг комил инсон бўлиб вояга етишларин таъминлашга эришишда, шунингдек, фарзандларнинг руҳияти ва ҳуқ-атворига ижобий таъсир этишда кўл келади.

“Ижтимоий психология” – ижтимоий субъектларнинг турли ижтимоий гуруҳлардаги ҳуқ-атвори ва фаолияти қонуниятларини, шунингдек, ушбу гуруҳларнинг психологик хусусиятлари ўрганувчи фан. Мазкур фан асослари ота-оналарга ижтимоий ҳамкорликка асосланган муносабатлар жараёнида субъектларда юзага келадиган ғоя, тасаввур, кечинма, ҳис-туйғу ҳамда кечинмалар, шаклландиган ҳуқ-атвор моҳиятини англаш имкониятини яратади. Мазкур билимларга таянган ҳолда ота-оналар оила аъзолари ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг фарзандлар онги ва ҳуқ-атворига

таъсирини етарлича баҳолай олади. Ҳар қандай ижтимоий муносабатнинг бола шахсига кўрсатадиган таъсири юқори эканлигини англаган ҳолда бу жараёнда имкон қадар оила аъзолари томонидан салбий ҳиссиётларни ифодаланишининг олдини олиш тадбирларини кўрадилар. Аксинча, ижобий – ўзаро ёрдам, бир-бирини қўллаб-қувватлашга, ҳамдардликка асосланган муносабатларни янада ривожлантириш чораларини белгилашга уринадилар. Фан асосларини ўрганиш орқали ота-оналар оила муҳитида намоён бўладиган ҳар бир муносабатнинг сабаб ва оқибатлари ўртасидаги алоқани англашни ўрганадилар. Бу борадаги билимларнинг такомиллашиб бориши эса оила ҳаётини, фаолиятини тўғри, оқилона ташкил этишга доир тажрибага эга бўлишларини таъминлайди.

“Ёш ва педагогик психология” – индивиднинг туғилганидан бошлаб то кексалигигача бўлган онтогенетик ривожланиши давомидаги шахс психологик тараққиёти ҳамда унинг шахси шаклланишининг қонуниятларини ўрганувчи фан¹⁵. Фан асослари ота-оналарга турли ёшдаги фарзандлар билан мулоқотни ташкил этиш, уларда муайян маънавий-ахлоқий, иродавий сифатларни, соғлом руҳиятни самарали шакллантиришда ёрдам беради. Қолаверса, ота-оналар фарзандларни ёш, психологик хусусиятларига таянган ҳолда уларни турли мазмун, йўналиш ва кўламдаги ижтимоий муносабатларга жалб этиш имкониятига эга бўладилар. Хусусан, мактабгача таълим ёшидаги фарзандлар билан мулоқотда уларни кўпроқ атроф-муҳит билан таништириш, нутқини бойитишга эътибор қаратсалар, бошланғич мактаб ёшидаги фарзандларда фаолият, хусусан, ўқиш фаолиятига нисбатан масъулиятли ёндашиш, ўйин ва меҳнат фаолияти уйғунлигига эришиш орқали эса оддий меҳнат кўникмаларининг аста-секин шаклланишига муваффақ бўладилар. Ўсмирларда эса шахсини шакллантириш устида кўпроқ ишлаш, нафақат меҳнат фаолияти, шу билан бирга спорт турлари билан фаол шуғулланишга оид малакаларнинг

¹⁵ Большая психологическая энциклопедия Самое полное современное издание. – Москва: Эскмо, 2007. – С. 92.

шаклланишига эришсалар, ўспиринларда касбий фаолият йўналишини тўғри танлаш, қизиқиш, хоҳиш-истакларига таянган ҳолда муайян касб ёки ҳунар йўналишлари бўйича мутахассислик билимларини пухта ўзлаштиришга нисбатан масъулият ҳиссини тарбияланишининг уддасидан чиқадилар. Шу билан бирга ота-оналарнинг ёш ва педагогик психологияга оид билимлари ёшлик, навқиронлик ва кексалик даврларида кундалик, ижтимоий ва касбий фаолиятни, турли доираларда кечадиган мулоқотни энг мақбул шаклларда ташкил этиш борасидаги тажрибаларининг фарзандларга самарали тарзда узатилиб боради.

“Миллий истиқлол ғояси ва маънавий асослари” – мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш, ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялашга оид яхлит, изчил таълимот моҳиятини ёритувчи фан. Оила – жамиятнинг кичик бўғини. Бошқача айтганда, оиланинг ўзи бир кичик жамият. Шу сабабли оиланинг барқарорлиги, ундаги соғлом муҳит, унинг фаровонлиги бевосита жамиятнинг барқарорлиги, ижтимоий муносабатларнинг соғломлиги ҳамда мамлакат фаровонлигини таъминлашга ўз таъсирини кўрсатади. Ота-оналарнинг фан асосларидан хабардорликлари оила ва жамият манфаатларини уйғунлаштириш, оила истиқболини мамлакат тараққиёти билан боғлиқ ҳолда кўриш имкониятини яратади. Шу билан бирга ота-оналар фан асослари билан танишиш орқали фуқаро сифатида комил инсонни тарбиялашга масъул эканликларини англаб етадилар. Турли маданиятлар қоришуви, “оммавий маданият” таъсири, мафкуравий кураш тобора кучайиб бораётган мавжуд шароитда оилаларда миллий тарбияни ташкил этиш, фарзандларни турли ёт, бузғунчи ғоялардан ҳимоялаш, уларни асрлар давомида кадрланиб келинаётган анъаналар руҳида тарбиялаш йўллари, метод ва воситаларидан хабардор бўладилар.

“Этнография” (“Халқшунослик”; “ethnos” – қабила, халқ + “grapho” – ёзаман) – жаҳондаги барча халқларнинг, этник бирликнинг турли типлари, уларнинг келиб чиқиши (этногенези), турмуш тарзи, урф-одатлари, моддий

ва маънавий тараққиёт даражасидан қатъий назар, тенг ҳолда ўзаро тафовути ёки умумийлиги ва ўхшашлигини, уларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганувчи махсус фан соҳаси¹⁶. Ота-оналарнинг фан асослари билан танишишлари уларнинг асрлар давомида оила тарбиясида қўлланиб келинаётган миллий тарбиявий таъсир шакллари, метод ва воситалардан хабардор бўлиш, шахсий фаолиятда улардан фойдаланишларига ёрдам беради. Қолаверса, “Этнография” фани асослари ота-оналарни фарзандларнинг ёш, психологик хусусиятлари, жисмоний имкониятларига таянган ҳолда миллий тарбиявий таъсир метод ва воситаларини ўринли, мақсадли қўллашга ўргатади. Натижада улар миллий тарбиявий таъсир метод ва воситаларининг шахс камолотига таъсирини тўғри баҳолаш, турли вазиятларда метод ва воситаларни бирга қўллаш, бир метод ёки воситани иккинчиси билан ўринли алмаштиришга доир кўникма, малакаларини ўзлаштирадилар.

“Ахлоқшунослик” (“Этика”; лот. “ethica” < юн. “ethos” – урф-одат, хулқ-атвор) – ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини¹⁷, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллариини ўрганувчи¹⁸ фан. Ота-оналар томонидан “Ахлоқшунослик” фани асосларининг ўзлаштирилиши уларда фарзандлар шахсида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатлар хусусидаги тасаввурларни, фарзанднинг маънавий-ахлоқий фазилатлари унинг камолотини белгиловчи асосий мезонлар эканлиги тўғрисидаги тушунчаларни ҳосил қилади. Фарзандларнинг муайян маънавий-ахлоқий сифатларга эга бўлиши уларнинг камолоти даражасини белгилайди. Шу сабабли ота-оналар жамият, оила ҳамда бола мансуб бўлган микромуҳитда шаклланган муносабатларнинг унда маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришга таъсирини билишлари ниҳоятда муҳим. Қолаверса, фарзандларнинг шахс сифатидаги ижтимоий мавқеи унинг борлиққа бўлган

¹⁶ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Шарқ – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир ҳайъати А.Азизхўжаев ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – 283-бет.

¹⁷ Ўша манба. – 278-бет.

¹⁸ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Шукрона – Ҳ / 5 жилдли. Бешинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати: Э. Бегматов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – 61-бет.

муносабати билан белгиланади. Болада ўз шахсига, атрофдагиларга, табиатга нисбатан ижобий муносабатни қарор топтиришда “Ахлоқшунослик” фани асосларидан ота-оналарнинг хабардорлик даражаси муҳим аҳамият касб этади.

“Эстетика асослари” (“Нафосатшунослик”; юн. “aisthetikos” – ҳис қилиш, ҳиссий идрокка оид) – инсон ва олам ўртасидаги қадриятли муносабатнинг ўзига хос жиҳатларини, кишиларнинг бадиий фаолияти соҳасини ўрганувчи фан¹⁹. Шахснинг ижобий ҳис-туйғуларга, эстетик дидга эга бўлиши унда ижтимоий борлиққа нисбатан самимий муносабатни шакллантиради. Шу сабабли болаларда жуда ёшлиқдан ижобий ҳис-туйғуларни тарбиялаш, уларнинг эстетик дидини ўстириш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналарнинг эстетика билимларидан хабардор бўлишлари улар томонидан фарзандларни ижобий ҳис-туйғуларга бой қилиб тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга. Бинобарин, шахснинг ижобий ҳис-туйғуларга эга бўлмаслиги, уларда ижтимоий борлиққа, ҳатто ўз оиласига нисбатан бефарқликни, эътиборсизликни қарор топтиради. Борлиққа нисбатан бефарқ, эътиборсиз шахсда худбинлик сифатлари шаклланади. Бундай шахснинг ҳаётий мақсади –ҳеч бир ижтимоий мажбуриятларни зиммага олмаган ҳолда фақат ўзи учун яшаш, ўз эҳтиёжларини қондиришдан иборатдир. Бу эса инсоннинг ижтимоий мақомига зиён етказади. Зеро, ҳар бир шахс шахслараро муносабатлар жараёнида шаклланади, уларнинг таъсирида муайян ижтимоий онг ва маданиятга эга бўлади. Жамият, оиласи учун қайғурмайдиган шахс ижтимоий нуқтаи назардан ҳеч бир қийматга эга бўлмайди. Ота-оналарнинг вазифаси эса фарзандларни жамият, оиласи учун керакли, уларнинг манфаатлари учун курашадиган фаол шахсни тарбиялаб вояга етказишдан иборат. “Эстетика асослари” фани ота-оналарнинг педагогик билимларини, ҳаётий тажрибаларини шу нуқтаи назардан бойитишга хизмат қилади.

¹⁹ Ўзбекистан Миллий энциклопедияси. Шарқ – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир ҳайъати А.Азизхўжаев ва б. – Тошкент: “Ўзбекистан миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – 269-бет.

“Оила ҳуқуқи” – никоҳ ва оила муносабатларининг ҳуқуқий асосларини ўрганувчи фан²⁰. Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий жамиятни барпо этиш жараёнида ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий моҳиятидан хабардор бўлиш ўзига хос аҳамият касб этади. Энг аввало, “Оила ҳуқуқи” фани асослари борасидаги билимларни ўзлаштириш орқали ота-оналар фарзандлар, уларнинг камолоти ва тақдири олдидаги ўз мажбуриятларини чуқурроқ англайдилар. Ота-оналар, айниқса, вояга етмаган фарзандлар олдида бурчли саналадилар. Зеро, ҳали дунёқараши тўла шаклланмаган, ижтимоий муносабатларда мустақил иштирок эта олмайдиган фарзандларни ҳар томонлама, энг аввало, ҳуқуқий жиҳатдан муҳофазалаш мажбурияти ота-оналарни уларнинг тарбиясига жиддий ёндашишга ундайди. Қолаверса, ота-оналар оила муҳитида ҳам фарзандларнинг ҳуқуқий билимлар билан таништириб бориш асосида уларни ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга самарали тайёрлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ҳолат ҳуқуқий жамиятни барпо этишнинг энг муҳим талабларидан бири бўлган – ҳуқуқий маданиятга эга фуқарони тарбиялаб вояга етказишда ўзига хос долзарблик касб этади.

Фан асосларидан хабардорлик асосида ота-оналар, шунингдек, фарзандларни оила муҳитида ҳуқуқий мазмунга эга ижтимоий муносабатлар – никоҳ ва оила муносабатларига ҳам тайёрлаб борадилар. Вояга етаётган йигит ва қизнинг никоҳ ва оилавий муносабатларга физиологик, жисмоний, руҳий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тайёр бўлишида ҳам ота-оналарнинг зиммаларига масъулиятли вазифалар юклатилади. Бу борадаги вазифаларни англашда ҳам ота-оналарнинг “Оила ҳуқуқи” асослари борасидаги билимларга эга бўлишлари муҳимдир.

“Ёш физиологияси ва гигиена” – вояга етмаганларни физиологик жиҳатдан тўғри ўсишларини таъминлаш, уларда гигиеник маданиятни шакллантириш йўллари, шакл, метод ва воситаларини тадқиқ этадиган фан. Глобаллашув ва техниканинг мислсиз ривожланиши шароитида инсон

²⁰ Каримова О., Гофоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.

саломатлигини таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этмоқда. Гарчи тиббиёт замонавий ютуқларга эришаётган, ижтимоий субъектларнинг ишлаб чиқариш қобилиятига эгалик ёши узайиб бораётган бўлса-да, бироқ, вояга етмаган йигит ёки қизларнинг физиологик жихатдан тўғри тарбияланмаслиги уларнинг организмида муайян қусурларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Бу ўринда замонавий тараққиёт таъсирида келиб чиқаётган – кам жисмоний ҳаракатсизлик, тана вазнининг ошиши каби касалликларнинг олдини олиш шу куннинг долзарб вазифаларидан бири саналади. Ота-оналар “Ёш физиологияси ва гигиенаси” фани асосларидан хабардор бўлар эканлар, оила шароитида фарзандларнинг гигиенасига алоҳида эътибор қаратиб, шахсий гигиеник маданиятни ёшлиқдан шакллантира оладилар. Шу билан бирга ўғил ва қиз болаларнинг физиологик нуқтаи назардан тўғри камолотга етишишлари, репродуктив саломатликка эга бўлишларини таъминлашга муваффақ бўладилар.

“Иқтисодиёт асослари” – иқтисодиёт ва иқтисодий муносабатларни самарали ташкил этиш, шунингдек, оила хўжалигини оқилона юритиш шартлари, қонуниятлари, устувор тамойилларини ўрганувчи фан. Фан асосларининг пухта билиши ота-оналарга оила иқтисодиётини самарали бошқариш, оила бюджетини муваффақиятли шакллантириш, уни тўғри тақсимлаш билан бирга фарзандларни тежамкорликка ўргатишга хизмат қилади. Бозор муносабатлари шароитида, айниқса, фарзандларни ёшлиқдан оила хўжалигини ташкил этиш ва бошқаришга ўргатиб бориш ўзига хос аҳамият касб этади. Фарзандларни ёшлиқдан тежамкорликка ўргатиб бориш уларни мустақил оилавий ҳаётга муваффақиятли тайёрлашга ҳам ёрдам беради. Оила аъзолари ўртасида меҳнат тақсимотининг тўғри йўлга қўйилиши, оилавий муносабатларнинг ўзаро ёрдам, ҳамжиҳатлиликка асосланиши эса фарзандларни меҳнатсеварликка, оқибатга, тартиб-интизомга, ўзгалар меҳнатини қадрлашга, меҳнат маҳсули бўлган неъматларни исроф қилмасликка ўргатади. Бу эса оила тарбиясини самарали ташкил этишда ниҳоятда муҳимдир.

Оила педагогикаси фанининг илмий-тадқиқот методлари. Оила педагогикаси фани ривожини оилавий муносабатлар ва фарзанд тарбиясидаги муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб бориладиган тадқиқот ишларининг ғояси, мазмуни ҳамда натижалари ҳисобига таъминланади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш жараёнининг кескин ривожланиши шахсни ҳар томонлама камол топтириш имконини берувчи омил ҳамда педагогик шарт-шароитларни аниқлаш, жамият ва шахс маънавиятига зиён етказувчи ҳолатларни бартараф этишни тақозо қилади. Тарбия жараёнининг моҳиятини англаш уларни кенг ёки тор доирада ўрганиш, мавжуд кўрсаткичлар воситасида уларнинг содир бўлиш сабабларини ўрганиш, зарур чора-тадбирларни белгилаш илмий изланишларни ташкил этиш заруриятини юзага келтиради. Тарбия жараёнида мақсадга мувофиқ келувчи, мақбул ва аини вақтда самарали бўлган методларни танлай олиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Тарбия масалаларига оид илмий тадқиқотларни амалга ошириш мураккаб, муайян муддатни тақозо этувчи, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилик ҳамда аниқ мақсад каби хусусиятларга эга бўлган жараён бўлиб, унинг самарали бўлиши учун бир қатор шартларга риоя этиш зарур. Улар қуйидагилардир:

- 1) муаммонинг долзарблиги ва мавзунинг аниқ белгиланганлиги;
- 2) илмий фаразларнинг тўғри шакллантирилганлиги;
- 3) вазифаларнинг тадқиқот мақсади асосида тўғри белгиланганлиги;
- 4) тадқиқот методлар тизимига нисбатан объектив ёндашув;
- 5) тажриба-синов ишлари жараёнига жалб этилувчи респондентларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, шунингдек, шахс ривожланиши қонуниятларининг тўғри ҳисобга олинганлиги;
- 6) тадқиқот натижаларини олдиндан ташҳислаш ва унинг натижаларини айтиб ўтиш;
- 7) тадқиқот натижаларининг кафолатланганлиги.

Замонавий шароитда оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда қуйидаги илмий-педагогик методлардан фойдаланилмоқда:

1. Педагогик кузатиш.
2. Сухбат методи.
3. Анкета методи.
4. Интервью методи.
5. Тест методи.
6. Педагогик тажриба методи.
7. Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод.
8. Математик-статистик метод

Қуйидаги мазкур методларнинг оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишдаги ўрни ва роли хусусида сўз юритилади.

Педагогик кузатиш. Ушбу метод ёрдамида тадқиқотчи томонидан оилада ташкил этиладиган педагогик (тарбиявий) жараён бевосита ёки билвосита синчиклаб ўрганилади. Педагогик кузатиш орқали оиладаги тарбиявий жараёнини ўрганиш асосида тадқиқ этилаётган муаммо ҳолати аниқланади, тажриба аввали ва якунида қўлга киритилган кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ аниқланади. Педагогик кузатиш мураккаб ва ўзига хос хусусиятларга эга. Кузатиш аниқ мақсад асосида, узлуксиз, изчил, тизимли амалга оширилса, кутилган натижани қўлга киритиш мумкин. Олиб борилаётган педагогик кузатиш оила тарбияси самарадорлигига эришиш, баркамол шахсини шакллантиришга хизмат қилса, у ҳолда методнинг аҳамияти янада ошади.

Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқотлар жараёнида педагогик кузатув методини қўллашда тадқиқотчи самарадорликка эриша олиши зарур. Бунинг учун тадқиқотчидан қуйидагилар талаб этилади:

- 1) кузатув жараёнида аниқ мақсадга эғалик;
- 2) кузатишни тизимли равишда йўлга қўйиш;
- 3) кузатишнинг ҳар бир босқичида муайян вазифаларни ҳал этиш;
- 4) ҳар бир ҳолатнинг моҳиятини синчиклаб ўрганиш;
- 5) хулоса чиқаришга шошилмаслик.

Суҳбат методи. Илмий тадқиқот методларидан бири бўлган – суҳбат асосида тарбияни ташкил этиш жараёнида эга бўлинган маълумотларни бойитиш, мавжуд ҳолатга тўғри баҳо бериш, оилавий муаммолар ечимини топишга имкон берувчи шарт-шароитларни яратиш, тажриба-синов ишлари субъектлари имкониятларини муаммо ечимига жалб этишга ёрдам беради. Суҳбат методи мақсадга мувофиқ ҳолда индивидуал, гуруҳли ва оммавий шаклларда ташкил этилади. Уни ташкил этиш жараёнида респондентларнинг имкониятлари тўла-тўқис намоён бўлишига эришиш муҳимдир. Оила тарбиясини ташкил этишда суҳбат методини қўллашда ҳам муайян шартларга амал қилиш талаб этилади. Улар қуйидагилардир:

- 1) тадқиқотнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда суҳбат учун белгиланувчи саволларнинг мазмуни аниқлаш, саволлар ўртасида ўзаро мантиқий боғланиш ва изчилликни таъминлаш;
- 2) суҳбат жойи ва вақтини аниқ белгилаш;
- 3) суҳбат иштирокчиларининг сони хусусида маълум тўхтамга келиш;
- 4) суҳбатдош тўғрисида аввалдан айрим маълумотларга эга бўлиш;
- 5) суҳбатдош билан самимий муносабатда бўлиш;
- 6) суҳбатдошнинг ўз фикрларини эркин, батафсил айта олиши учун шароит яратиш;
- 7) саволларнинг аниқ, қисқа ва равшан берилишига эришиш;
- 8) олинган маълумотларни ўз вақтида таҳлил қилиш.

Анкета методи. Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқот жараёнида анкета методи ёрдамида кузатиш ҳамда суҳбат жараёнида тўпланган далиллар бойитилади. Муаммо юзасидан тузилган саволлар асосида респондентлар билан мулоқотни ташкил этиш анкета методига асосланади. Одатда анкета саволларига жавоблар ёзма ҳолда олинади. Ўрганилаётган жараён моҳиятидан келиб чиққан ҳолда анкета очик ёки ёпиқ саволлардан ташкил топади. Очик саволларга асосланган анкета респондентларнинг муаммо юзасидан эркин, батафсил жавоб беришлари учун имкон берадиган саволлардан таркиб топади. Ёпиқ саволларга эга

бўлган анкета билан ишлашда эса респондентлар “ха”, “йўқ”, “қисман”, “ижобий”, “қониқарли”, “салбий” ва ҳ.к. тарздаги жавоб вариантларидан бирини танлайдилар.

Оила масалаларига бағишланган илмий тадқиқот ишлари жараёнида анкета методини қўллашда қуйидаги шартларга амал қилиш талаб этилади:

- 1) саволлар тадқиқ этилаётган оилавий муаммо моҳиятини ёритишга хизмат қилиши лозим;
- 2) саволлар йирик ҳажмли, ноаниқ бўлмаслиги керак;
- 3) саволлар оилавий муҳитнинг хусусиятларини инобатга олиш асосида тузилиши зарур;
- 4) саволлар респондентлар томонидан бериладиган жавобларнинг тўла бўлишини таъминловчи вақтни кафолатлай олиши зарур;
- 5) саволларни тузишда оиланинг ўзига хослиги инобатга оlinиши зарур;
- 6) жавоблар муайян мезонлар асосида пухта таҳлил этилиши шарт.

Тест методи. Илмий тадқиқот методларидан яна бири бу тест методидир. Ушбу метод орқали оила масалалари юзасидан илмий тадқиқот жараёнида респондентлар томонидан мавжуд назарий билим, амалий кўникма, малакалар даражасини аниқлашга хизмат қилади. Тест методи:

- 1) очик турдаги тестлар;
- 2) ёпиқ турдаги тестлар;
- 3) тўғри жавоб вариантлари қайд этилган саволлардан иборат бўлади.

Методнинг афзаллиги жавобларнинг аниқ мезонлар бўйича таҳлил этиш имконияти мавжудлиги, вақтнинг тежалиши билан тавсифланади.

Педагогик таҳлил. Оила, оилавий муносабатлар мавзусидаги тадқиқотларни олиб боришда педагогик таҳлил методидан ҳам кенг фойдаланилади. Уни қўллашдан кўзланган мақсад танланган муаммонинг фалсафий, психологик, педагогик йўналишларда ўрганилганлик даражасини аниқлашдан иборат бўлиб, тадқиқотчи илгари сураётган ғоянинг назарий жиҳатдан ҳаққонийлигини асослашга хизмат қилади.

Педагогик тажриба. Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқотларда педагогик тажриба (эксперимент – лот. “синаб кўриш”, “тажриба қилиб кўриш”) методи ҳам кенг қўлланилади. Педагогик тажриба методидан муаммо ечимини топиш имкониятларини ўрганиш, мавжуд шароитларнинг мақсадга эришишнинг кафолатлай олиши, илгари сурилаётган тавсияларнинг амалиётда ўз инъикосига эга бўла олиши ва самарадорлигини аниқлаш мақсадида фойдаланилади. Муайян муаммо ечимини топишга йўналтирилган педагогик тажриба маълум доирада, сони аниқ белгиланган респондентлар иштирокида амалга оширилади. Педагогик тажрибани ташкил этаётган тадқиқотчи ўзи томонидан илгари сурилаётган махсус методика самарадорлигини баҳолай олиши зарур.

Педагогик тажриба якунида олинган натижаларга асосланиб умумий хулосага келинади ва илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилади.

Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод. Оила ва оилавий муносабатлар муаммоларини тадқиқ этишда ижтимоий-педагогик ретроспектив методни қўллаш ҳам ижобий натижаларни қўлга киритишга ёрдам беради. Ушбу метод муайян шахс, гуруҳ ёки жамиятнинг шаклланиш тарихини ўрганишга йўналтирилган бўлиб, педагогик объект (ёки субъект)ни қиёсий ўрганиш ва якуний хулосаларга келиш имкониятини беради.

Турли оилаларнинг ҳаёти, ота-оналар фаолияти билан танишиш орқали уларнинг фарзандлар тарбиясини ташкил этишда тарбия методларидан фойдаланиш тажрибаларини ўрганиш ёшлар учун ўзига хос тажриба мактаби вазифасини ўтайди. Ижтимоий-педагогик ретроспектив методни қўллашда қуйидаги саволлардан фойдаланиш оила тарбиясида самарали таъсирга эга метод ва воситалардан қай даражада фойдаланилаётганини аниқлаш имконини беради:

1. Болаларга таъсир кўрсатиш воситаларининг барчаси ҳам самарали тарбиявий таъсирга эгами? Фикрингизни мисоллар ёрдамида баён этинг.

2. Оилада фарзандларга самарали педагогик таъсир кўрсатишнинг қандай йўллари мавжуд деб ўйласиз?

3. Фарзандларингизнинг ҳаракатларидан норози ёки хурсанд эканлигингизни уларга қай тарзда билдирасиз?

4. Фарзандларнинг ахлоқи, хатти-ҳаракатларига қўйиладиган талаблар тури ва шакли жиҳатдан кўплигини қандай изоҳлайсиз? Тарбия жараёнида улардан бирдек фойдаланиш мақсадга мувофиқми? Фикрингизни далиллар ёрдамида асослашга уриниб кўринг.

5. Фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашни қачондан бошлаш зарур? Бу жараёнда қандай усуллардан фойдаланиш самарали ҳисобланади? Ҳаётий тажрибангизда фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашда қандай усуллардан фойдаланасиз?

6. Оила шароитида болаларда огоҳлик ҳиссини шакллантиришда қандай усулларни қўллаш самарали саналади?

7. Уялтириш методи қандай вазиятда самарали тарбиявий восита бўла олади? Фикрингизни шахсий тажрибангиз, ҳаётий мисоллар ёрдамида баён этинг.

8. Болаларда тадбиркорлик ҳислатини тарбиялашда қандай методик талабларга амал қилиш зарур?

9. Ота-онангиз томонидан Сизга нисбатан қўлланилган тарбия усуллари эслай оласизми? Уларнинг қайси бирларидан амалда фойдаланаяпсиз?

10. Тажрибангизда қўлланилаётган ижобий ва салбий тарбия методларни гуруҳлаб, салбийларини чеклашга урининг.

Математик-статистик метод. Ушбу метод оила, оилавий муносабатлар муаммоларини тадқиқ қилишга доир тажриба-синов ишларининг, умумий ҳолда педагогик тажрибанинг самарадорлик даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Унга кўра муаммо ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлар махсус математик формулалар ёрдамида қайта таҳлил этилади. Якуний қиймат тадқиқот самарасини ифодаловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Замонавий шароитда, педагогик йўналишда, тадқиқотлар олиб боришда Стьюдент, В.П.Беспалько, В.В.Гречихин методларидан кенг фойдаланилмоқда.

Оила, оилавий муносабатлар масалалари бўйича олиб бориладиган илмий тадқиқот ишларининг қуйидаги схема асосида амалга оширилиши кутилган натижага эга бўлишни кафолатлайди: муаммонинг долзарблиги; ўрганилганлик даражаси; тадқиқотнинг мақсади, объекти, предмети, вазифалари, илмий фарази, методлари, методологик асослари, илмий янгилиги, назарий аҳамияти, амалий аҳамияти ва тузилиши.

Демак, оила – ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия маскани саналади. Оиланинг ёш авлод тарбиясида тутган муҳим ўрни бу муҳитда ташкил этиладиган тарбия моҳиятини ўрганишни тақозо этади. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, оила тарбиясини ташкил этишнинг самарали йўллари, устувор тамойиллари, шакл, метод ва воситаларини ўрганувчи фан сифатида “Оила педагогикаси”нинг шаклланиши мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшлар, қолаверса, оналарнинг педагогик билимларини бойитишга хизмат қилади. Ўз навбатида фан ижтимоий, гуманитар, ҳатто, табиий фанлар билан ўзаро боғлиқлик ҳамда алоқадорликда ривожланади. “Оила педагогикаси” фанининг истиқболи бевосита оила, оила муносабатларига оид масалаларда туркум илмий тадқиқотларнинг амалга оширилишига боғлиқ. Бу борадаги илмий тадқиқотларнинг педагогик нуқтаи назардан оқилона ташкил этилиши, кутилган натижаларга эришиш илмий-педагогик методларнинг тўғри танланишига боғлиқ.

Назорат учун саволлар:

1. “Оила педагогикаси” қандай фан?
2. Фанининг предметини нима ташкил этади?
3. Фан ўз олдига қўйилган қандай вазифаларни ҳал қилади?
4. “Оила педагогикаси” фани билан “Педагогика назарияси ва амалиёти” фани ўртасида қандай узвий алоқадорлик мавжуд?

5. “Оила педагогикаси” фани ва “Оила психологияси” фанлари ўртасида алоқадорлик мавжудми?

6. Оила, оилавий муносабатларга доир муаммолар қандай илмий педагогик тадқиқ методлари ёрдамида тадқиқ этилади?

7. Оила педагогикаси фан сифатида қандай ривожланиб келмоқда?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Тошкент: “Маънавият”, 2008. — 52-58-бетлар.

2. Мусурмонова О. Оила маънавияти — миллий ғурур / Ўқув қўлл. — Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. — 42-50-бетлар/

3. O.Hasanboeva va b Oila pedagogikasi. — Toshkent: “Aloqashi”, 2007. — 5-16-betlar.

4. Сафаров О. Оила маънавияти. — Тошкент: Маънавият, 2009. — 14-39-бетлар.

Амалий топшириқлар:

1. “Кластер” методи ёрдамида оиланинг умумий моҳитини ёритинг!

2. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлигини схема ёки жадвал асосида ифодаланг!

3. Оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини блиц-сўров методи ёрдамида ёритишга уриниб кўринг!

Амалий топшириқларни бажариш

юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Одатда “Кластер” методи қўлланилганда академик гуруҳ талабаларининг икки, уч ёки тўрт гуруҳга ажратиш самарали саналади. Талабаларнинг бу тарзда гуруҳланиши: 1) кластерларнинг тўлақонли шакллантирилишини таъминлайди; 2) икки, уч ёки тўртта кластерни бири-бири билан таққослаш нисбатан осон кечади; 3) кластерлар орасидан

мазмунан энг тўлиқ, мукаммал бўлган вариантни ажратиб олиш қийин кечмайди.

2. Схема, жадвал ёки тасвирни шакллантиришга оид топшириқларни бажаришда талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқ. Зеро, бундай ҳолатда улар ўзаро фикр алмашиш, ўз фикрини қатъийлаштириш имкониятига эга бўлади.

3. Талабалар блиц-сўров методи ёрдамида оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини ёритишда уларнинг ҳар бирига имкон қадар қисқа таъриф бера олишлари керак.

М: педагогик кузатиш – тадқиқотчи томонидан оилада ташкил этиладиган педагогик (тарбиявий) жараён бевосита ёки билвосита синчиклаб ўрганилишини ифодаловчи метод.

Машғулотлар жараёнида талабалар қуйидаги методлар моҳиятини юқоридаги каби қисқа таърифлар асосида ёрита олишлари керак:

1. Сухбат методи – ...
2. Анкета методи – ...
3. Интервью методи – ...
4. Тест методи – ...
5. Педагогик тажриба методи – ...
6. Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод – ...
7. Математик-статистик метод – ...

ЧЕТ ЭЛЛАРДА ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Режа:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари.
2. Европа Уйғониш даври мутафаккирлари асарларида оила тарбияси масалаларининг ёритилиши.
3. Маърифатпарварларнинг асарларида оила тарбиясига оид қарашларнинг акс этиши.
4. Рус педагогларининг оила педагогикасига оид қарашлари.

Таянч тушунчалар: қадимги Юнонистон, қадимги Рим, Европа Уйғониш даври, маърифатпарвар мутафаккирлар, рус педагоглари, оила тарбиясини ташкил этишга тарихий ёндашув.

Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари. Оила ва оилавий муносабатлар масалалари жуда қадимдан ўрганилиб келинган. Хусусан, қадимги Юнонистон ва Римда давлат бошқарув тартибларининг жорий этилиши оиланинг давлат ривожига аҳамиятини асослаб беришни тақозо этди. Бундай масъулиятли вазифа файласуфлар – Сукрот, Арасту, Афлотун, Демокрит, Плутарх, Квинтилиан каби олимлар ҳар томонлама етарли даражада ҳал қилиб берилган. Уларнинг асарлари билан танишиш шундай хулосага келиш имконини беради. Қуйида юқорида номлари келтирилган файласуфларнинг асарларида оила ва оилавий муносабатлар масалаларининг ўрни хусусида сўз юритилади.

Сукрот (мил.ав. 447-399 йй.; Афина) – қадимги юнон мумтоз фалсафасининг асосчиси, афиналик биринчи файласуф. Айни ўринда шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоиз, алломанинг фикрларигина эмас, балки ўзи ҳам болаларни оилада тарбиялашда бошқаларга шахсан ибрат бўла олган. Сукрот оилада болаларни давлат қабул қилган қонунларни ҳурмат қилиш, уларга сўзсиз

амал қилишга ўргатишни лозим, деб ҳисоблайди. Манбаларда ёритилишича, алломани динга қарши чиққанликда айблаб, зиндонбанд этишганда шогирдлари уни зиндондан озод қилиш ва қочириб юбориш чорасини топганлар. Бироқ, файласуф “Афина қонунларини танқид қилиб, уларни етук эмас деб билсам-да, бу қонунларни афиналиклар қабул қилган экан, уларга бўйсунмасликка ҳаққим йўқ. Ёшим бир жойга борганида уларни бузиб, авлодларнинг тавқи-лаънатига қолмай” деб зиндондан қочиб кетмаган. Қолаверса, ўзига чиқарилган ҳукмга эътироз билдирмай, ўлимини ихтиёрий тан олиб, бир қадах заҳар ичган.

Файласуф ўз таълимотини оғзаки равишда кўча-кўй, майдон ва хиёбонларда шогирдлари билан ташкил этилган суҳбатлар асосида баён қилганлиги сабабли унинг бирорта ҳам ёзма асари мавжуд эмас.

Сукротнинг оила тарбияси борасидаги қарашлари унинг шогирдлари – Ксенофонт, Аристофан ва Афлотунларнинг асарлари орқали бугунги кунга қадар етиб келган. Хусусан, Ксенофонт “Сукрот ҳақида эсдаликлар” асарида ўз устози ҳақида сўз юритиб, уни олийжаноб устоз, ахлоқ-одоб борасида тенгсиз инсон, чин инсоний фазилатларни қадрловчи шахс сифатида улуғлаган бўлса, Афлотун ҳам ўз устозини чуқур мулоҳазали, инсонни улуғловчи донишманд сиймосида гавдалантирган. Афлотиннинг ўз устози борасидаги мулоҳазалари унинг “Сукрот” номли асарида ўз ифодасини топган.

Сукрот таълимотига кўра жамиятнинг тараққиёти тинчлик, осойишталик, фаровонлиги эса фуқароларнинг юксак ахлоқ, одобга эга бўлиши билан белгиланади. Шахснинг юксак маънавий-ахлоқий сифатлари оила муҳитида шаклланади. Аллома фуқароларни оила муҳитида болаларни билимли қилиб тарбиялашга даъват этган. Унинг “Куч – билимда”, “Мен фақат ҳеч нарсани билмаслигимни биламан”²¹, “Қанча кўп билсам, шунча кўп билмаслигимни билдим”, “Ўз-ўзингни англагин ва билгин”, “Ким ўзини яхши билса, унинг

²¹ Педагогик маҳорат: схема ва расмларда / Методик қўлл. Н.Эркабоева, М.Усмонбоева, М.Иргашова, Н.Хўжаназарова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 57-бет.

учун нима фойдали эканлигини билади ва ўзининг нимага қодирлигини-ю, нимани уддалай олмаслигини тушунади”²² каби ғоялари файласуф таълимотининг марказида турувчи комил инсон қиёфасини ёритишга хизмат қилади.

Аристотель (мил. ав. 384-322 йй.) – қадимги Юнонистонда ўзига хос фалсафий-педагогик таълимот яратган машҳур мутафаккир. Унинг оила тарбияси билан боғлиқ фикрлари, айниқса, диққатга сазовор. Алломанинг фикрича, жамиятни давлатдан ажратиб бўлмайди. Аристотель жамият аъзоларини қуйидаги уч тоифага ажратади:

- 1) бойлар;
- 2) ўрта ҳоллар;
- 3) камбағаллар.

Файласуф бой ҳамда камбағаллар тоифасини хуш кўрмайди. Зеро, унинг фикрича, жамиятдаги барча нохушликлар, сиёсий беқарорлик, турли таҳдидлар айнан шу тоифа кишиларининг хатти-ҳаракатлари эвазига юзага келади. Аҳолининг энг идеал тоифаси – ўрта ҳол кишилар саналади. Улар туфайли жамият ривож топади, юртда тинчлик ўрнатилади, вазият барқарорлашади.

Ўз асарларида оила ва оилавий муносабатлар масаласига тўхталиб ўтар экан, файласуф оила муҳитида шахсда таркиб топадиган эзгу фазилатларни ҳам уч гуруҳга ажратади. Улар:

- 1) дианоэтикага асосланган (интеллектуал) фазилатлар (улар, асосан, таълим-тарбия жараёнида унинг натижаси сифатида шаклланади);
- 2) ақлга асосланган фазилатлар;
- 3) ахлоқий иродага асосланган фазилатлар (улар урф-одатлар таъсирида шаклланади).

Инсоннинг бахт-саодати ҳақида фикр-юритиб, мутафаккир уни умрнинг куч-ғайрати, энергияси дея таърифлайди. Ҳар қандай шахс эзгу фазилатлар ҳамда бу билан боғлиқ равишда бахт-саодат соҳиби бўла олмайди. Эзгу

²² Ўша манба. – 56-бет.

фазилатларни ўзида намоён қила олган инсонгина бахтли, саодатли бўлишни даъво қила олади.

Алломанинг фикрига кўра, эзгулик ижтимоий субъектларнинг табиатига хос деган фикр нотўғридир. Табиат уларга фақатгина эзгу фазилатларга эга бўлиш имконини беради. Уларнинг соҳибига айланиш эса кишиларнинг ўзига, уларнинг хоҳиш-иродасига, фаоллигига боғлиқ.

Аристотель тарбия мақсадини инсон руҳиятининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда белгилайди. Алломанинг ёндашувига кўра, ақл ва ироданинг ривожланиши шахс ривожининг юқори даражасидир. Шу сабабли Аристотель болаларни тарбиялашда табиийлик, табиат билан ўзаро уйғунлик, жисмоний камолот, ахлоқий етуклик ва ақлий салоҳиятни, қолаверса, уларнинг ёш хусусиятларини инобатга олиш зарурлигини уқтиради.

Халқнинг ҳафта давомийлигини етти кунга бўлишига таянган ҳолда оила тарбияси даврини йигирма бир йил деб белгилайди. Бу даврни қуйидаги уч босқичга ажратади:

- 1-босқич – туғилгандан бошлаб етти ёшгача;
- 2-босқич – етти ёшдан ўн тўрт ёшгача;
- 3-босқич – ўн тўрт ёшдан йигирма бир ёшгача.

Эътиборли жиҳати шундаки, аллома оила тарбиясини ташкил этишда ҳар бир ёш босқичи негизида тарбия мақсадини аниқ белгилашни, мазмунини шакллантиришни ҳамда методларни танлаш оқилона ёндашув эканлигини қайд этади.

Аристотель биринчи босқичда болаларнинг тарбиясида оила муҳим ўрин эгаллашига алоҳида эътибор қаратади. Шахс ҳаёти давомида нималарни ўрганиши зарур бўлса, гўдаклигидан бошлаб ўшаларни ўргатиш кераклиги тўғрисидаги ғоя алломанинг оила тарбиясига доир қарашлари асосини белгилаб беради.

Алломанинг фикрича, болаларнинг ахлоқий тарбияси ахлоқий мазмундаги хатти-ҳаракатларни машқ қилиш (ҳаракатларни тез-тез ихтиёрий

такрорлаш)га асосланади. Болаларнинг ахлоқий тарбиясида асосий масъулият ота-оналарнинг зиммасида эканлигини таъкидлар экан, Аристотель уларнинг ўзлари ҳам ахлоқ борасида фарзандларга ўрнак, ибрат бўлишга чақиради.

Афлотун (Плутон; мил.ав. 427-347 йй., Афина) – файласуф, санъаткор, шоир, драматург. Аттика қироли сулоласига тегишли Кодра оиласида туғилган. Онаси Периктиона ҳам ўз даврининг таниқли олимлари Салон ва ҳукмдор Критийлар сулоласидан бўлган. Аллома суҳбатлар шаклидаги бадий-фалсафий асарларни ёзиб қолдирган. Унинг маърифий-ахлоқий қарашлари “Сиёсат”, “Давлат”, “Қонунлар” асарларида акс этган. Файласуфнинг педагогик ва ахлоқий қарашлари сиёсий таълимоти билан узвий боғлиқ. Афлотун томонидан “идеал давлат” назарияси асосланган. Ушбу назарияга кўра жамият қуйидаги уч табақага ажратилади:

- 1) давлат арбоблари – файласуфлар;
- 2) соқчилар (ҳарбийлар);
- 3) деҳқонлар ва ҳунарманд.

Оилаларда ана шу уч табақа вакиллари шакллантирилиши лозимлиги аллома асарнинг негизини ташкил этади.

Алломанинг фикрича, тарбиянинг мазмуни катталар таъсирида болаларда ахлоқийлик ва олийжанобликни шакллантириш ғоясини ифодалайди. У болаларни тарбиялашда ички асос – ҳиссиётнинг шакллантирилишига эътибор бериш муҳимлигини таъкидлайди.

Афлотун тарбиянинг энг самараси воситаси сифатида ўйинни эътироф этади. Бундан ташқари болаларга адабий асарларни ўқиб бериш, ҳикоя қилиш катта аҳамиятга эгалигини эътироф этади. Материалларни синчиклаб танлаш бадий асарларнинг болалар тарбиясига кўрсатадиган таъсирини янада кучайтиради, деб ҳисоблайди аллома. Файласуфнинг барча маънавий-ахлоқий ва сиёсий қарашлари оилада болаларни ёшлигиданоқ ижтимоий нуқтаи назардан тарбиялаш зарурлигини ёритишга хизмат қилади.

Демокрит (мил.ав. 460-370 йй.) – қадимги юнон файласуфи, атом назариясининг асосчиси. У ўз асарларида оилада бола тарбиясига бошқа юнон мутафаккирлари сингари катта аҳамият қаратади.

Аллома “табиат билан тарбия бир-бирига ўхшайди” ғоясини илгари суриш орқали тарбияни табиатга мувофиқлаштириш масаласини биринчи бўлиб кун тартибига олиб чиқади. “Таълим меҳнат асосидагина гўзал нарсаларни ҳосил қилади” мазмунидаги қарашлар эса Демокритнинг тарбияда меҳнатнинг роли катта эканлигига эътибор қаратганлигини тасдиқлайди. Шу нуқтаи назардан оила тарбиясида ҳам меҳнатнинг тарбиявий имкониятларидан фойдаланиш фойдадан ҳоли эмаслигини уқтиради. Аллома шахсдан доимо меҳнат билан банд бўлишни талаб қилди. Зеро, файласуфнинг уқтиришича, шахс меҳнат қилишга одатланиб борган сари ўзида ўзгача завқни туяди. Бу борада ота-оналарнинг фарзандларига ўрناк бўлишлари шарт.

Демокрит болаларни уларнинг ёшлигиданок гигиеник мақсадларга эришиш учун айрим машқларни бажаришга ўргатиш, уларнинг нозик, заиф таналарини чиниқтириш зарурлигини айтади. Унинг фикрича, болаларга қаттиқ йиғлаш ва қичқиритишларига ҳалақит қилмаслик лозим. Зеро, бу ҳолатлар улар учун ўзига хос гимнастика ҳисобланади. Бир қадар катта ёшдагилар учун эса болалар ўйинлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга²³.

Улуғ мутафаккир “инсондан инсон, ҳайвондан ҳайвон туғилади, шунга кўра яхши ота-онадан фақат яхши фарзандлар туғилиши лозим. Табиат ана шунга ҳаракат қилади, бироқ, бунга ҳамиша ҳам эришилавермайди”²⁴, – деб таъкидлайди.

Ота-оналарга болаларда яхши хулқ-атвори ҳосил қилишда машқ методидан кўпроқ фойдаланишни уқтиради.

Марк Фабий Квинтилиан (эраизмнинг 35-96 йй.) – машҳур римлик нотик ва педагог. У ўз мактаби тажрибалари ва антик дунёдаги педагогик

²³ Ўша манба. – 65-бет.

²⁴ Ўша манба. – 65-бет.

фикрларга асосланиб, педагогик масалаларни акс эттирган биринчи махсус кўлланма – “Нотикни тарбиялаш ҳақида” номли асарини яратган.

Аллома оилада болаларни тарбиялашга эътибор қаратиб, бола шахсининг ривожланишида унинг табиий қобилиятларини ҳисобга олишга катта аҳамият беради. Унинг фикрича, “билишга интилиш иродага боғлиқ, мажбуран ўқитиш мумкин эмас”²⁵.

Квинтилиан болалар катта тантаналарда иштирок этадиган ҳамда катталарнинг ножўя хатти-ҳаракатларининг гувоҳи бўладиган Рим жамиятининг юқори қатламларидаги оила тарбиясини каттиқ танқид қилади. У ота-оналардан бола таъсирчан бўлиши, унда яхши ва ёмонликнинг осон илдиз отишини эсда тутишни талаб қилди ва тарбиячи-педагогларни танлашда ҳам бунга эътибор қаратиш зарурлигини уқтиради.

Алломанинг педагогик қарашларида оилада болаларни нотиклик санъати асосларини эгаллашларига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқлигига оид фикрлар ҳам мавжуд. Ўткир хотира, бадиийлик, тўғри талаффуз, ёрқин нутқ ва бой мимика бўлажак нотикни шакллантиришда муҳим омиллар саналади. Квинтилианнинг фикрича, оилада бўлажак нотикни тарбиялашда болаларни шеър ёд олишга ўргатиш энг самарали восита саналади. Аллома ўз даврида бугунги кунда ҳам таълим жараёнида қўлланилаётган шеърни ёд олиш методикасини асослаган. Машҳур педагог биринчи бўлиб, шеър ёдлаш методикасини қуйидагича асослайди:

1. Шеърни тўлиғича ўқиш.
2. Шеърни мантикий жиҳатдан қисмларга ажратиш.
3. Шеърнинг ҳар бир қисмини ёдлаш.
4. Шеърни тўлиғича ифодали ўқиш²⁶.

Машҳур педагогнинг фикрича, болаларнинг қобилиятлари қуйидаги белгиларда намоён бўлади: кучли хотира, ўткир зеҳн, тезкор фикрлаш,

²⁵ Квинтилиан. О воспитании оратора. Часть 1. – Москва, Санкт-Петербург: 1834г. – С. 3-8.

²⁶ Ўша манба. – 70-бет.

эгалланган билимларни узок вақт сақлаш, болада жуда ёшликдан ривожланган тақлидчилик²⁷.

Европа Уйғониш даври мутафаккирлари асарларида оила тарбияси масалаларининг ёритилиши. XV-XVII асрларда Ғарбий Европада илм-фан, маданият, шу жумладан, санъат ва адабиётда Уйғониш (Ренессанс) даври кузатилди. Европада Уйғониш даври ўз-ўзидан содир бўлмай, бевосита Марказий Осиёда рўй берган Уйғониш даври асосида юз берди. Европа Уйғониш даври ҳам ўзида муайян белгиларни намоён қилди. Улар қуйидагилардан иборатдир:

- жаҳолат ва мутаассибликни рад этиш;
- инсонни улуғлаш; унинг истеъдоди, ақлий имкониятларини юзага чиқариш;
- антик давр (қадимги Юнон ва Рим) маданиятини тиклаш ва бойитиш;
- адабиёт ва санъатда боқий дунёни эмас, ҳаёт гўзалликларини қуйлаш;
- инсон эрки учун кураш.

Тарихдан маълумки, XV-XVII асрларда илм-фан соҳасида қўлга киритилган ютуқлар, Буюк географик кашфиётлар инсониятнинг олам, унда кечадиган ҳаракат қонуниятлари тўғрисидаги тасаввурларини ўзгартириб юборди. Шунингдек, маданий алоқаларнинг кенгайиши учун имконият яратди.

Европа Уйғониши даврида илм-фан ва маданият соҳаларида инсоният тарихий тараққиётига бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилган илмий билимлар ҳамда адабиёт, санъат соҳаларида дурдона асарлар яратилди. Бунинг натижасида қадимги Юнон ва Рим маданиятининг қайта тикланишига муваффақ бўлинди.

Уильям Шекспир (1564-1616 йй.) Уйғониш даврининг истеъдодда тенгсиз вакилларида бири, актёр ва драматург эди. Алломанинг асарлари оилада болаларнинг тарбиясини ташкил этишга масъулиятли ёндашиш

²⁷ Ўша манба. – 72-бет.

зарурлигини ифодалашга хизмат қилади. У.Шекспир асарлари ёшларда катъиятлилик, иродалилик, тўғрисиўзлик, жасурлик, шунингдек, хиёнат, сотқинлик ва иккиюзламачиликдан нафратланиш, тубанликка қарши курашиш каби сифатларни самарали тарбиялашга имкон яратади. Адиб ёшларни ҳаётда бахтли бўлишга эришиш учун курашишга, инсонни севишга, кийинчиликлардан қўрқмай уларни мардона енгилшга даъват этади.

Драматург асарларининг деярли барчасида оила ва оилавий муносабатларнинг муайян қирралари ёритилган. М: “Отелло” трагедиясида Отелло сиймосида айрим салбий омиллар (туҳмат)нинг таъсирида оиланинг бузилиши ифодаланган бўлса, “Қирол Лир” асарида эса қирол Лирнинг фарзандлари тарбиясида йўл қўйган хатоларининг аянчли оқибатлари ёритилган. Қирол Лир фарзандлари тарбиясига жиддий эътибор қаратмаганлиги сабабли дарбадар ҳаёт кечиришга, гадоликка маҳкум этилади. Оилалар ўртасидаги ўзаро душманлик, нафрат, ҳасад туфайли эса Ромео ва Жулетталар ҳалок бўлади.

Айни ўринда шуни айтиб ўтиш жоизки, адиб қаҳрамонларини ҳеч қандай омил “эркинлик” деб аталувчи юксак, эзгу, ёруғ туйғудан воз кечишга мажбур қила олмайди. Адиб ўз асарларида оила муҳитида бола ҳар томонлама шаклланиши учун унинг эркин бўлиши муҳимлиги кўрсатилган. Қолаверса, шахснинг камолотга эришишида оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбиянинг алоҳида ўрин тутиши бадиий образлар орқали таъсирчан ёритилган.

Европа Уйғониш даврининг яна бир мутафаккири **Томас Мор** (1478-1555 йй.)дир. Адиб ўзининг “Утопия” асарида шахсий манфаат жамият ривожини учун зарарли, аксинча, барча фуқароларнинг ижтимоий-фойдали меҳнатда бирдек фаол иштирок этишлари ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили эканлигини таъкидлаш орқали иккита муҳим тамойилни илгари сурган. Муаллиф тасаввурларининг маҳсули бўлган Утопия давлати (илмий асосга эга бўлмаган идеал жамият)да барча фуқаролар меҳнат қилишга мажбурдирлар. Бундан ташқари бу каби жамиятда аёл ва эркек, шунингдек, болаларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тенглиги эътироф этилади, унга кўра ҳатто

болалар ҳам ўқиш билан меҳнатни бирга олиб боришлари зарур. Томас Мор ўз асарида болаларни оилада тарбиялашда меҳнат воситасида, жамоа ёрдамида ва жамоада тарбиялашнинг аҳамиятини кўрсатишга уринган.

Адибнинг болаларни она тилини севишга ўргатишни оиладан бошлаш муҳимлиги ҳақидаги ғояси бугунги кун учун аҳамиятлидир. Шу билан бирга Томас Мор боланинг соғлом ўсиши учун оилада жисмоний тарбияни йўлга қўйиш, ҳар қандай йўналишдаги тарбия жараёнида ота-оналарнинг шахсий намуна кўрсатишлари, фарзандларга ҳунар сирларини ўргатишда кўргазмалиликка эътибор қаратишлари борасидаги фикрлари ғоят аҳамиятлидир.

Европа Уйғониш даврининг етакчи сиймоларидан яна бири – **Томазо Кампанелла** бўлиб, унинг педагогик ғоялари “Қуёш шаҳри” асарида ўз ифодасини топган.

“Қуёш шаҳри” ҳам худди Томас Морнинг “Утопия” асари каби ижтимоий бирлик, меҳнатнинг умумий ва мажбурийлик характериға эгаллиги тамойилларига асосланувчи, фуқаролари илм-фан ва санъат билан шуғулланиш имкониятиға эға бўлган давлат. Томазо Кампанелла Томас Морға нисбатан бир қадар ривожланган жамиятда болаларни тарбиялаш тизими хусусида сўз юритади. Мутафаккирнинг қайд этишича, давлат ҳатто бўлғуси авлоднинг соғлом бўлиши учун эркак ва аёлнинг турмуш қуриши ҳақида қайғуриши, бу жараёни назорат қилиши зарур.

Томазо Кампанеллининг фикрича, болани икки ёшидан бошлаб ижтимоий муносабатларға тайёрлашни бошлаш, уч ёшида кўргазмали воситалардан самарали фойдаланган ҳолда тўғри талаффуз қилишға, алифбони ўрганишға жалб этиш мақсадға мувофиқдир. Шу даврларда болаларнинг жисмоний тарбиясини кучайтириш, саккиз ёшидан бошлаб эса уларни тизимли равишда ўқитишни бошлаш керак. Ўғил болалар ўн тўққиз ёшға тўлғач, ҳарбий тайёргарлик кўникмаларини ўзлаштира олиши зарур. Мутафаккир ўз асарларида ҳатто аёлларға ҳам ҳарбий таълим беришни ижтимоий зарурият деб ҳисоблайди. Бунинг сабаби урушлар шароитида уларнинг ҳам иштироки

мумкинлигидир. Қисқа қилиб айтганда, Т.Кампанеллининг ғоялари оила тарбияси билан ижтимоий тарбияни ўзаро уйғун ҳолда олиб боришни тарғиб этади.

Маърифатпарварларнинг асарларида оила тарбиясига оид қарашларнинг акс этиши. XVI асрдан бошлаб ўзида муаллифларнинг ҳаётий тажрибалари асосида Европада бевосита таълим ҳамда болаларни тўғри тарбиялаш масалаларини ёритган асарлар яратила бошланди. Уларнинг муаллифлари “маърифатпарварлар” деб номланди. Ўрта аср маърифатпарварлари орасида чех педагоги, “Дидактика” фанининг асосчиси Ян Амос Коменский (1592-1670 йй.) алоҳида ўрин тутди. 1627 йилда педагогик фаолиятини бошлаган Я.А.Коменский 1632 йилда “Чех дидактикаси” асарини яратди. 1633-1638 йилларда эса ушбу асарни қайта ишлаб, латин тилига таржима қилди ва уни “Буюк дидактика” деб номлади. Мазкур асар маърифатпарварнинг мумтоз асари ҳисобланади.

Асарда ҳар бир инсон ҳаёти учун муҳим масалалар хусусида сўз юритилган. Педагогнинг кейинги фаолиятида ушбу масалалар янада ривожлантирилиб, улар негизида қатор дарслик ва қўлланмалар яратилди. “Тиллар ва ҳамма фанларнинг очиқ эшиги” (1631 й.), “Физика” (1633 й.), “Астрономия” (1632 й.), “Оналар мактаби” (1632 й.) ва б. асарлар шулар жумласидандир.

Я.Коменскийнинг шахс таълими ва тарбиясини ташкил этишдаги буюк хизмати оила ва мактаб тарбиясини ўзаро уйғунлаштириш муаммосининг илмий жиҳатдан асослаб берганлиги билан белгиланади. Я.А.Коменский яшаган даврга қадар болалар тарбияси, асосан, икки муҳит – мактаб ва оилада амалга оширилар эди. Буюк педагог оиланинг тарбиявий имкониятини, ота-оналарнинг тарбиячи сифатидаги мақомига дахл қилмаган ҳолда ёш авлодни мактабда ўқитиш ва тарбиялашнинг афзаллигини асослашга уринди. Ўз ёндашувининг тўғрилигини Я.А.Коменский “Буюк дидактика” асарининг VIII бобида шундай изоҳлайди: “Ота-оналар ва

уларнинг касби турлича бўлганлиги сабабли ўз боласини тарбиялаш қўлидан келадиган ёки ишдан сўнг етарлича вақт ажратиб, бола тарбияси билан шуғулланидиганлар жуда кам топилади. Шунинг учун ҳам неча асрлардан буён кўпчилик оилалар ўз болаларини билимли, оғир табиатли махсус кишиларга бериб ўқитиб келмоқдалар. Ёшларни тарбияловчи бундай кишилар, одатда, устоз, тарбиячи, муаллим, профессор деб атаб келинади, болаларни тўплаб бирга машғулоти ўтказадиган жойни эса мактаб, ўқув юрти, аудитория, коллегия, гимназия, академия ва ҳ.к. деб аталади”²⁸.

“Буюк дидактика” асарининг IX бобида ўғил болалар билан бир қаторда қиз болаларни ҳам ўқитиш зарурлиги асослаб берилган: “Мактабларда фақат бойлар ва аслзодаларнинг болаларинигина эмас, балки умуман ҳаммани: барча шаҳар ва қишлоқлардаги аслзодалар ва оддий халқни, бойлар ва камбағалларни, ўғил ва қиз болаларни ҳам ўқитиш зарур”.

Қизларни ҳам мактабларда ўқитиш зарурми, деган саволга Я.А.Коменский шундай жавоб беради: “Хотин-қизлар эркаклар сингари, кўп ҳолатларда эса эркаклардан ҳам кўра ўткир ақл-идрокка эга, эркаклар қатори энг юқори лавозимларни бажариб келмоқда.

Буюк педагог шахсининг ривожланиш босқичларини қуйидаги тўрт даврга бўлади:

- 1) гўдаклик;
- 2) болалик;
- 3) ўсмирлик;
- 4) етуклик²⁹.

Ҳар бир давр олти йилни ўз ичига олади. Ҳар бир ёш даврига мос келадиган мактаб мавжуд бўлиши керак. Хусусан, гўдаклик даври учун – она мактаби, болалик даври учун – бошланғич мактаб (она тили мактаби), ўсмирлик даври учун – латин мактаби ёки гимназия, етуклик даври учун академиянинг бўлиши мақсадга мвофиқдир.

²⁸ Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб.пед.соч. В.2 том. 1982. Т 1. – с 384.

²⁹ Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб.пед.соч. В.2 том. 1982. Т 1. – с 384.

Я.Коменскийнинг фикрича, ҳар бир оила, ҳар бир хонадон “она мактаби” ҳисобланади, зеро, тарбия дастлаб оилада берилади. “Она тили мактаби” эса ҳар бир жамоада, ҳар бир қишлоқда, гимназия – ҳар бир шаҳарда, академия ҳар бир давлат ёки вилоятда бўлиши зарур.

Буюк педагог қандай қилиб болада ўқишга иштиёқ уйғотиш мумкин, деган саволга қуйидагича жавоб беради: “Болаларда ўқишга нисбатан иштиёқни уйғотиш ва уни сақлаб қолиш ота-оналар, мактаб, ўқув фанлари, ўқитиш методи ва мактаб бошлиқларига боғлиқ... Агар ота-оналар болаларнинг кўз олдида донолик ва донишмандлар тўғрисида яхши гаплар айтишса, яхши китоб, чиройли кийим ёки бошқа яхшироқ нарсалар олиб беришни ваъда қилиб, боланинг ғайратини оширса, айниқса, болани ўқитиши лозим бўлган муаллимнинг билимдонлиги ва хушмуомалалигини мақташса (ахир, севиш ва қойил қолиш тақлид қилишнинг энг самарали воситаси ҳисобланади); ниҳоят боладан баъзан муаллимга бирор топшириқ ёки кичик совға билан юбориб туришса ва ҳ.к. болалар фанни ҳам, ота-онани ҳам астойдил севиб қоладилар”.

Умуман олганда, Я.А.Коменский болаларга таълим ва тарбия беришни илмий жиҳатдан биринчи бор асослаб берар экан, бу жараёнда оиланинг, ота-онанинг ролини асосли равишда кўрсатиб бера олди.

XVII асрнинг охири ва XVIII аср бошларида Ғарбий Европада абсолютизм ва феодал тартиблар танқид қилиниб, илм-фан ва маориф кенг тарғиб қилинди. Ижтимоий фикр борасидаги бу йўналиш “маърифат” деб аталиб, унинг вакиллари тарихга “маърифатпарварлар” номи билан кирдилар. Маърифатпарварлар эски тартибларни бекор қилишга, янги илғор тартибларни жорий қилишга қаратилган ғояларни илгари сурдилар.

Ана шундай маърифатпарварлардан бири инглиз файласуфи **Жонн Локк** (1632-1704 йй.) саналади. Жонн Локк ўзининг педагогик қарашларини “Тарбия ҳақида айрим фикрлар” (1693 й.) асарида баён этган.

Жонн Локк ўз педагогик қарашларида болаларни ҳам оилада, ҳам мактабда тарбиялаш зарурлигига эътибор қаратади. Унинг фикрича, болада

ахлоқий сифатларни оила муҳитида ҳосил қилиш самарали бўлса, мактаб билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилади.

Маърифатпарвар оилада болаларни тарбиясини йўлга қўйишда жисмоний тарбияга катта аҳамият берди. “Саломатлик бизга касбий фаолиятимиз муваффақияти учун зарур”, – деб таъкидлаш билан бирга ўша давр учун ўта мукамал бўлган тизимни таклиф этди. У болаларни ёшликданоқ чарчоқ, кийинчилик, ғам-ғуссани осон енгиб ўтишга тайёрлаб боришни муҳим деб ҳисоблади. Жонн Локк бола ҳаётида қатъий белгиланган тартибнинг аҳамиятини юқори баҳолайди. Шу билан бирга педагог ота-оналарга турли ёшдаги болаларни кийинтириш, овқатлантириш юзасидан маслаҳатлар беради. Педагог болани эркалатиб ўстиришни зарарли деб ҳисоблайди ва бундай ёндашувга қарши турди.

Унинг фикрича, болаларни оила муҳитида тарбиялашда энг муҳим шарт уларда ижобий одатларни таркиб топтиришдир: “Агар сиз уларни нимагадир ўргатиш муҳим, деб ҳисобласангиз, буни амалиёт воситасида ҳодисаларни ҳосил қилиш йўли билан таркиб топтинг! Одатларни тарбиялаш илк болаликданоқ бошланиши зарур”.

Бундан ташқари, Жонн Локк тарбияда ижобий натижаларга эришиш учун ота-оналар боланинг индивидуал хусусиятларини ўрганишлари, уларнинг қизиқишларидан етарли даражада хабардор бўлишлари кераклигини алоҳида таъкидлайди.

Европада маърифат ғояларининг тарғиб этилишида француз мутафаккири, гуманист ва демократ **Жон-Жак Руссо** (1712-1778 йй.) ҳам ўзига хос ўрин эгаллаган. Унинг эркин тарбия борасидаги ғоялари 1762 йилда нашр этилган “Эмил ёки тарбия ҳақида” асарида ўз аксини топган. У ҳам бошқа маърифатпарварлар сингари оилада болани тарбиялашда ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олишни, болани ҳар томонлама чуқур ўрганишни талаб қилди.

Жонн Жак Руссонинг фикрича, бола табиати етукликни акс эттира олиши, унинг ўзида табиийликни намоён эта олиши учун ғамхўрлик қилиш зарур.

Ота-она ёки тарбиячи ўз қарашлари, эътиқодлари ёки тайёр ахлоқий қоидаларни боланинг онгига сингдириши керак эмас, балки унда табиат томонидан ином этилган хусусиятларнинг тобора ривожланиб, бойиб бориши учун имконият яратиб бериши лозим. Табиий тарбия – эркин тарбиядир.

Кўпчилик маърифатпарварлар сингари Жонн Жак Руссо ҳам шахснинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этувчи қуйидаги тўрт даврни ажратиб кўрсатади:

1-босқич – туғилгандан икки ёшгача, то нутқ ҳосил бўлгунгача бўлган давр. Бу даврда боланинг жисмоний тарбиясига эътибор қаратиш лозим.

2-босқич – икки ёшдан ўн икки ёшгача бўлган давр. Жонн Жак Руссо бу даврни образли тарзда “боланинг ақлга эга бўлиш даври” деб атади.

3-босқич – ўн икки ёшдан 15 ёшгача бўлган давр. Бу ёшда асосий эътиборни болаларнинг ақлий жиҳатдан ривожланишига ва улар томонидан меҳнат кўникмаларининг ўзлаштирилишига қаратиш зарур.

4-босқич – 14 ёшдан балоғатга етгунгача бўлган давр. Жонн Жак Руссонинг ибораси билан айтганда, бу босқич “шиддат ва туғён даври” саналади.

Жонн Жак Руссо ўзининг “Эмил ёки тарбия ҳақида” асарида қизлар тарбиясига ҳам алоҳида тўхталиб ўтади. Жонн Жак Руссонинг фикрича, она бўлиш учун қизлар рўзғорни юрита олишлари, оилада саранжом-саришталикка эришишлари, кийиниш, юриш-туриш ва муомалада турмуш ўртоғига ёқа олишлари керак. Қизларнинг тарбиясида ўғил болаларнинг тарбиясида қўлланиладиган фарқ усуллардан фойдаланишга эътибор қаратиш лозим. Оила муҳотида қизларни тарбиялашда уларда итоаткорликни, гарчи уларга ёқмаса-да, бироқ, шахсий фаолиятни ташкил этишда бошқаларнинг нуқтаи назарларини инобатга олиш кўникмасини тарбиялаш керак.

Маърифатпарварнинг фикрича, аёл гўзал, латофатли бўлиши, соғлом, руҳан тетик, жисмонан бақувват болаларни дунёга келтира олиши учун

жисмоний машқларни бажариши, жисмоний меҳнат билан шуғулланиши зарур. Қизларнинг вояга етишларида жиддий ақлий машғулотлар улар учун аҳамият касб этмайди. Жонн Жак Руссонинг қизлар тарбиясига оид карашларида аёлларнинг мустақиллиги, эркинлигига нисбатан консерватив ёндашуви инобатга олинмаса, бошқа барча фикрлари амалий характерга эга.

Европа маърифатпарварлари орасида **Иоганн Генрих Песталоцци** (1746-1827 йй.)нинг номи алоҳида қайд этилади. Зеро, швейцариялик бу педагог-демократ ўзининг бутун ҳаётини халқ болаларини тарбиялаш ва ўқитиш ишига бағишлаган. Унинг “Лингард ва Гертруда” (1781-1787 йй.), “Гертруда ўз болаларини қандай қилиб ўқитади”, “Оналар китоби ёки оналар учун ўз болаларига кузатиш ва гапиришни қандай ўргатиш ҳақида қўлланма” каби асарларида оиланинг бола тарбиясидаги ўрни, онанинг бу борадаги намунаси баён этилган.

Иоганн Генрих Песталоццининг фикрича, тарбиянинг мақсади одамнинг барча табиий кучларини ва қобилиятларини ўстириш, ўстирганда ҳам бири-бирига уйғун равишда ўстиришдир. Тарбиявий омилнинг болага кўрсатаётган таъсири унинг табиатига уйғун бўлиши лозим.

Педагог тарбиянинг моҳияти тўғрисидаги ўз тасаввурларига асосланган ҳолда тарбиянинг янги, яъни, шахснинг табиатига мувофиқ ҳолда унинг кучи, имкониятларини ривожлантириб боришга ёрдам берувчи методларни яратишга интилади. Иоганн Генрих Песталоцци ҳам бошқа педагоглар каби болани тарбиялашни унинг туғилган куниданоқ бошлаш лозимлигини уқтириб ўтади: “Бола туғилган соат унга таълим беришнинг биринчи соатидир”. Шу сабабли педагог чинакам педагогика онани тўғри тарбиялаш методлари билан қуроллантириши лозим, деб ҳисоблайди. Педагогика санъати эса тарбия методикасини ҳар бир она, шу жумладан, оддий деҳқон аёли ҳам эгаллаб оладиган даражада соддалаштириб бера олиши лозим. Табиатга мувофиқ тарбия оилада бошланиб, мактабда давом эттирилиши керак.

Иоганн Генрих Песталоцци тарбиянинг асосий вазифасини келгусида ижтимоий жихатдан фойда келтира оладиган ҳамда ҳар жихатдан уйғун камол топган инсонни тарбиялаб вояга етказишдир, деб ҳисоблади. Болалар бошқаларга фойда келтирадиган ишларга жалб этилиб, бу борада изчил машқ килдириш йўли билан ахлоқий жихатдан камолотга етказилади. Педагогнинг фикрича, организмнинг табиий эҳтиёжларини қондириш асосида болада онага нисбатан туғиладиган меҳр-муҳаббат ахлоқий тарбиянинг энг оддий кўриниши (элементи)дир. Боланинг ахлоқий етук бўлиши учун оила муҳитида асос солинади. Боланинг ўз онасига бўлган муҳаббати аста-секин оиланинг бошқа аъзоларига нисбатан ҳам намоён бўла бошлайди.

Қисқа қилиб айтганда, Иоганн Генрих Песталоцци оилада шахснинг барча табиий кучи ва қобилиятларини уйғун қилиб ўстиришни тарбиянинг асосий вазифаси деб ҳисоблайди. Педагогнинг болани жисмоний, ахлоқий ва ақлий жихатдан етук қилиб тарбиялашга оид фикрлари бугунги кун учун ҳам аҳамиятлидир.

Поляк педагоги, болалар ёзувчиси бўлган **Януш Корчак** (тахаллуси; ҳақиқий исми ва фамилияси – Генрих Гольдшмит; 1879-1942 йй.) тиббий маълумотга эгалиги сабабли дастлаб Варшава шаҳрида болалар шифокори сифатида фаолият кўрсатган. Сўнгра болалар колонияларида тарбиячи лавозимида ишлаган. 1911 йилда Варшавадаги “Болалар уйи” директори лавозимига тайинланди. Я.Корчак ўзининг тарбиявий концепциясини II Жаҳон уруши вақтида фронтда “Болаларни қандай севмоқ керак?” (“Как любить детей?”) номли асарида баён этди. XX асрнинг 20-30-йилларида тарбия масалаларини ўзида қамраб олган мақолалар ҳамда болалар учун бадиий асарлар яратди. Унинг энг машҳур асарлари – “Қирол Матиуш II” (“Король Матиуш II”; 1923 й.), “Қачон мен қайтадан болага айланаман?” (“Когда я снова стану маленьким?”; 1925 й.), “Қайсар бола. Л.Пастернинг ҳаёти” (“Упрямый мальчик. Жизнь Л.Пастера”; 1938 й.) кабилар саналади.

Я.Корчак томонидан илгари сурилган педагогик концепциянинг асосини ҳар бир бола шахс сифатида қадр-қимматга эга ғояси ташкил этади.

Тарбиянинг мақсади эса – ҳар бир боланинг қобилиятини эркин, тўлақонли ривожлантириш, унинг шахсини эзгулик, гўзаллик, эркинлик ғоялари асосида шакллантириш. Тарбиянинг зарур шarti сифатида Я.Корчак оилада самимийлик, ўзаро ишончга асосланган соғлом муҳитни яратиш, болани турли зўравонликлардан ҳимоя қилиш деб ҳисоблайди. Педагогнинг тарбиявий тизимлари негизини боланинг ўз-ўзини англаши, баҳолаши, назорат қилиши ва ўз-ўзини такомиллаштиришига имкон берадиган ирода ва уни шакллантириш ташкил этди. Тарбиячи, қолаверса, “Болалар уйи”нинг раҳбари сифатида Я.Корчак ўз фаолияти ва асарларида демократик ғоялар ҳамда ўз-ўзини бошқаришга асосланган болалар жамоасини шакллантиришга асосий эътиборни қаратади.

Рус педагогларининг оила педагогикасига оид қарашлари. Машҳур рус ёзувчилари – А.И.Герцен, К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой ва Н.А.Добролюбовлар тараққиётпарвар шахслар сифатида жамият ҳаётига дахлдор, хусусан, оила тарбияси самарадорлигини оширишга доир илғор фикрларни илгари суришган. Бошқа маърифатпарварларнинг педагогик ёндашувларидан фарқли улар оила тарбиясининг имкониятларини янада кенг, алоҳида ажратиб кўрсатишга уринганлар.

Александр Иванович Герцен (1812-1870 йй.) ўз даврида биринчилардан бўлиб, дворян оилаларида болаларни ўқитиш ва тарбиялашга йўналтирилган ҳаракатларнинг ташкил этилишини кескин танқид қилди. Адиб дворян оилаларида йўлга қўйилаётган тарбияни “қуллик ва мустабидлик мактаби” деб номлади. Образли равишда бундай оилаларда тарбияланаётган болаларни замонавий либослар осиб қўйилган гардеробга қиёслади. А.И.Герциннинг фикрича, дворян оилаларидаги тарбиячилар “болаларнинг қотиллари” бўлиб, улар болаларни ақлий ва ахлоқий жиҳатдан нопоб қилиб ўстирадилар, холос.

Адиб оила тарбиясини “муҳим аҳамиятга эга ижтимоий иш”, деб баҳолайди. Шу сабабли ота-оналар болаларни тарбиялаш борасида жамият олдида мажбур, бурчли эканликларини қайта-қайта уқтиради.

А.Герцен аёлларнинг эркаклар билан ижтимоий тенглигининг тарафдори эди. У аёлларнинг фаолияти фақат болани тарбиялаш билан чегараланмаслиги таъкидлайди: “Аёлларнинг оилавий вазифаси ҳар қандай ҳолатда ҳам унинг ижтимоий ролига таъсир этмайди. Дунё эркаклар сингари аёллар учун ҳам бирдек очик”. Адибнинг қайд этишича, аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги иштироки унинг тарбиявий ролини кучайтиришгагина хизмат қилади. Бундан ташқари, у аёллар тўлақонли таълим олишлари керак, деган ғояни ёқлаб чиққан.

Отанинг бола тарбиясидаги роли ниҳоятда масъулиятли, болаларнинг тақдири отага боғлиқ эканлигини уқтирган А.Герцен ўз болаларининг тарбиясига жиддий эътибор қаратди: “Агар болалар ёмон йўлга кириб кетишса, бу менинг айбим бўлади”. Адиб фарзандларининг тарбиясига жиддий эътибор қаратди, улар учун тарбиячиларни ўзи танлади, доимий равишда уларнинг фаолиятини кузатиб борди ва йўл қўйган хатоларни тўғрилашга ҳаракат қилди.

А. Герцен асосий эътиборни тарбиянинг ғоявий моҳиятига қаратиб, барча имкониятидан фойдаланган ҳолда фарзандларининг ватанпарвар, инсонпарвар, ўзгаларга ғамхўр, меҳрибон, шахсий орзу-умидларга нисбатан эса садоқатли бўлиб вояга етишлари учун ҳаракат қилди.

Адиб ҳар бир оиланинг муайян қадриятларга эга бўлиши муҳимлигини, бунинг учун ота-она ва фарзандлар, оиланинг барча аъзолари ўртасида ўзаро ҳурмат, меҳр-муҳаббатни шакллантириш зарурлигини қайд этган. Болалар ёшлигиданоқ бир-бирларига, оиланинг барча аъзоларига нисбатан муҳаббатларини намоён эта олиш, яқин кишилар ҳақида ғамхўрлик қилишлари керак.

А.И.Герценнинг болаларда мустақил фикрлаш қобилиятини, онгли хулқ-атворни шакллантириш оиланинг асосий вазифаси эканлиги борасидаги фикрлари бугунги кун учун ҳам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Рус педагоглари орасида **Константин Дмитрий Ушинский** (1824-1870 йй.) муносиб ўрин тутди. Педагогик фаолиятини илмий-ижодий иш билан

қўшиб олиб борган К.Д.Ушинский “Болалар дунёси” (“Детский мир”), “Муаллимлар учун қўлланма” (“Пособие для учителей”), “Шахс – тарбия предмети сифатида” (“Педагогик антропологиядан тажриба”) каби асарларида оила ва унинг бола тарбиясидаги ўрни масаласи батафсил ёритилган.

К.Ушинский мактабгача таълим ва тарбиянинг табиий воситаси – оила деб ҳисоблади. Бинобарин, оилада болалар борлиқ ҳақидаги дастлабки тушунчаларга эга бўлади, энг оддий билим ва кўникмаларни эгаллайди, одатларни ўзлаштиради, ўз қобилиятларини ривожлантиради. Бола шахсининг ривожланишида ота-она ва тарбиячилар асосий ролни ўйнайди, уларнинг ҳаёти, фаолияти, хулқ-атвори, муомаласи болалар учун намуна бўлиб хизмат қилади. Масъулиятли фуқаролик бурчларини бажариш учун ота-оналар болаларга нисбатан ғамхўрликларини ижтимоий аҳамиятли талаблар билан уйғунлаштира олишга эришишлари лозим. Бунинг учун ота-оналар педагогик билимларга эга бўлишлари, педагогик адабиётлар билан танишиб боришлари, тарбиявий иш услубини, тарбиячиларни тўғри танлай билишлари, фарзандларининг келгуси ҳаёт йўлини аниқлашга онгли ёндаша олишлари лозим.

Рус ёзувчиси **Наталья Григорьевна Долинина** (1928-1979 йй.) ҳам ўз очеркларида оила шароитида болаларни ахлоқий тарбиялаш масалаларини кенг ёритди. Адибанинг педагогик ғояларни ўзида акс эттирган асарлари сирасида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: “Менинг ўқувчиларим ва уларнинг ота-оналари” (“Мои ученики и их родители”; 1959 й.), “Нон қанча туради?” (“Сколько стоит хлеб?”; 1963 й.), “Катталар ёки болалар?” (“Взрослые или дети?”; 1965 й.), “Қадрли ота-оналар” (“Дорогие родители”; 1975 й.), “Онегинни биргаликда ўқиймиз” (“Прочитаем “Онегина” вместе”; 1968 й.), “Печорин ва бизнинг давр” (“Печорин и наше время”; 1970 й.) каби очерklar, “Биз Серёжа билан эгизакмиз” (“Мы с Сережкой близнецы”; 1962 й.), “Турли одамлар” (“Разные люди”; 1976 й.) каби қиссалар; “Ота” (“Отец”; 1974 й.) номли автобиографик қисса.

Хулоса қилиб айтганда, оила тарбияси ва уни самарали ташкил этиш масаласи хорижий мамлакатларида барча даврлар учун муҳим ижтимоий муаммолардан бири сифатида эътироф этиб келинган. Ҳар бир давр ва маконда ҳам жамиятнинг илғор кишилари – мутафаккирлар, маърифатпарварлар ва педагоглар болаларни оила шароитида тарбиялаш, бу борада юқори самарага эришиш масалаларини тадқиқ этишга жиддий эътибор қаратганлар. Улар томонидан яратилган аксарият асарларда оила тарбиясининг самарали ташкил этилиши ижтимоий тараққиётни кафолатлаши, шу сабабли болалар тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг масъул эканликлари баён этилган. Ота-оналар томонидан болаларнинг етук шахс сифатида тарбиялашга эришилишида уларнинг педагог билимларга эга бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, улар педагогик билимларни ўзлаштириш орқали болаларни оила муҳитида етук шахс қилиб тарбиялашга имкон берадиган самарали метод ва воситалардан хабардор бўладилар.

Назорат саволлари:

1. Қадимги Юнонистон ва Римда қайси мутафаккирларнинг асарларида оила тарбияси масаласига эътибор қарилган?
2. Суқрот, Аристотель, Платон ва Демокритларнинг қайси асарларида оилада болаларни тарбиялаш масалалари ёритилган?
3. Европа Уйғониш даври мутафаккирларининг қайси асарларида оила тарбияси муаммолари баён этилган?
4. У.Шекспир ва Т.Кампеллиннинг оилада фарзандларни тарбиялашга оид қандай ғоялари билан танишсиз?
5. Европа маърифатпарварлари орасида кимлар оила тарбияси масаларига ўз асарларида алоҳида эътибор қаратган?.
6. Рус педагоглари орасида кимларнинг оила тарбияси ва уни самарали ташкил этиш ғояларини ўзида акс эттирган асарлари машҳур?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. Педагогика тарихи / К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. — Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
3. История педагогики / <http://top.100.rambler.ru>.
4. Тросян В. История образования и педагогической мысли. — Москва: Эксмо, 2006.

Амалий топшириқлар:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари асосида жадвал шакллантиринг. Унда Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғоялар тезис сифатида акс этсин.

2. Улуғ драматург Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ҳамда Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарлари билан танишиб, гарчи ўзи мамлакат қироли бўлса-да, фарзандларининг кирдикорларидан азият чеккан қирол Лир ва қизларига ҳаддан зиёд меҳр кўрсатса-да, умрининг сўнгги кунларини уларнинг дийдорига зор ҳолда муҳтожликда ўтказган Горио отанинг қисматини солиштиринг. Қирол Лир ва Горио оталарнинг фожиаси нимада эканлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

3. Буюк педагог Я.А.Коменский ўзининг “Буюк дидактика” асари ёшларни тарбияловчи кишиларнинг устоз, тарбиячи, муаллим, профессор деб аталиши, болалар тўпланиб биргаликда машғулот ўтказадиган жойнинг эса мактаб, ўқув юрти, аудитория, коллегия, гимназия, академия ва ҳ.к. деб аталишини таъкидлаб ўтган эди. Я.А.Коменский яшаган давр (XVII аср) нуқтаи назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишга ҳаракат қилинг. Сиз қандай фикрдасиз, ушбу ҳодиса ота-оналар зиммасидан фарзанд тарбияси борасидаги масъулиятнинг соқит этилиши учун асос

бўлдимиз? Фарзанд тарбиясининг аста-секин тўла равишда таълим муассасалари зиммасига юкланиши Ғарб мамлакатларида кузатилаётган оиланинг кадрсизланиши, ажралишлар сонининг кескин ошиши, ғайриахлоқий ҳодиса – бир жинсли никоҳнинг пайдо бўлишига олиб келмадимиз. Бу ҳақда қадай фикрдасиз?

Амалий топшириқларни бажариш

юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ўзида акс эттирувчи жадвал қуйида келтириладиган шаклга эга бўлиши мумкин. Талабалар қадимги юнон файласуфи Сукротнинг қарашлари мисолида қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғояларни тезис шаклида қуйидагича ёритадилар:

Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига оид муҳим қарашлари		
1.	Сукрот	Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатлари оила муҳитида шаклланади. Фуқаролар болаларни оила муҳитида билимли қилиб тарбиялашлар зарур
2.	Аристотель (Арасту)	
3.	Афлотун (Плутон)	
4.	Демокрит	
5.	Марк Фабий Квинтилиан	

2. Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ва Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарларидаги қирол Лир ҳамда Горио отанинг ўз фарзандлари билан муносабатларини қуйидаги жадвалда келтирилган мисол намунасида акс эттиринг:

Қирол Лир ва унинг фарзандлари ўртасидаги	Горио ота ва унинг қизлари
---	----------------------------

муносабат хусусиятлари	ўртасидаги муносабат хусусиятлари
Қироллик бошқаруви билан фарзандлар тарбиясини ўзаро уйғунликда олиб бораганлик	Қизларни тарбиялашда ниҳоятда кўнгилчанлик қилиш

4. Я.А.Коменский яшаган давр (XVII аср) нуқтаи назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишда талабалар ўртасида мунозарани ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, мунозара жараёнида талабаларда жамиятда кечадиган ҳар қандай ижтимоий, иқтисодий ва маданий ўзгаришлар оиланинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни ва ролини инкор эта олмасликлари борасидаги қатъий хулоса шаклланади.

ЎЗБЕКИСТОНДА “ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ” ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Режа:

1. “Авесто” асарида никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ёритилиши.
2. “Қуръони карим” ва ҳадислар оила тарбиясининг муҳим манбалари сифатида.
3. Шарқ мутафаккирларининг оила педагогикасига оид фикрлар.

Таянч тушунчалар: “Авесто” асари, зардуштийларнинг оила ва оилавий муносабатларга ёндашувлари, никоҳ ва оилавий муносабатларнинг “Қуръони карим”даги талқини, ҳадисларда никоҳ ва оила муносабатлари масалаларининг акс этиши, Шарқ мутафаккирларининг никоҳ ва оила борасидаги қарашлари.

“Авесто” асарида никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ёритилиши.

Эрамиздан аввалги VII асрда яратилган зардуштийлик динининг муқаддас манбаи – “Авесто” асари ўзбек халқининг миллий-маданий мероси, тарихий ёдгорлиги саналади. Асар ўзида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари, хусусан, никоҳ ва оилавий муносабатлар масалаларини ўзида камраб олганлиги билан нафақат бадиий, балки педагогик аҳамиятга ҳам эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов асарнинг миллий маънавиятни шакллантиришдаги ролига тўхталар экан қуйидагиларга урғу бериб ўтади: ““Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир”³⁰.

“Авесто” тушунчаси луғавий жиҳатдан “ўрнатилган, муқаррар қилинган қонун-қоидалар, ҳаётнинг асосий йўриқномаси” маъноларини англатади. Никоҳ ва оила масаласи ижтимоий муносабатларнинг муҳим асослари сифатида муайян давр ва тузумлар учун ўзига хос аҳамият касб этган. Шу жумладан, зардуштийлар даврида ҳам ижтимоий муносабатларнинг истиқболи никоҳ ва оила ривожига билан узвий боғлиқ эканлиги чуқур англанди. Шу сабабли ҳаётнинг асосий йўриқномаси бўлган – “Авесто” асарида бу масалага алоҳида эътибор қаратилган.

Зардуштийлар балоғат ёшини аниқ белгилашган. 15 ёшга балоғат ёши ҳисобланиб, ушбу ёшга тўлган ўсмирлар эътиқод рамзи сифатида белига юнг ипакдан тўқилган камар боғлаб юришлари, “оташпарастлар ибодатхонасида ўтказиладиган диний маросимларда қатнашиши шарт бўлган”. Оташпарастлик ибодатхонасида диний тарбия йўлга қўйилган бўлиб, у бола

³⁰ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 32-бет.

7 ёшга тўлгандан сўнг ташкил этилган. Ибодатхоналарда ташкил этилган тарбия қуйидаги йўналишларга асосланган:

- 1) диний ва ахлоқий тарбия;
- 2) жисмоний тарбия;
- 3) ўқиш ва ёзишга ўргатиш.

“Авесто” асарида қайд этилишича, зардуштийлик таълимотида ип йигириш, либослар тикиш қиз болалар, кураш тушиш, чавандозлик, қиличбозлик, сувда сузиш, камондан ўқ узиш каби жисмоний-ҳарбий малакаларни эгаллаш ўғил болалар учун мажбурий бўлган. Бу борадаги малакалар ўзлаштирилгандан сўнг қизлар 15, ўғил болалар эса 16 ёшида оқсоқол бошчилигида жамоа олдида махсус имтиҳондан ўтказилган. Имтиҳондан ўта олмаган болаларнинг ота-оналарига нисбатан муайян жазо қўлланилган.

Ўсмирлар 15-16 ёшларида балоғатга етган ҳисобланиб, турмуш қуриш ҳуқуқига эга бўлишган. Оила қуриш ва фарзанд кўриш ҳар бир зардуштнинг инсонийлик бурчи дея эътироф этилган. Борди-ю, балоғатга етган йигит ёки қиз оила қуришни истамаса, бу ҳолда унга нисбатан кескин жазо белгиланган: “Агар эркак зурриёд қолдириш қобилиятига эга бўлса-ю, аммо уйланмаса унга тамға босишар ёки белига занжир боғлаб юришга мажбур қилишган. Ер юзида зурриётни кўпайишига қарши чиқиб, турмуш қурмаган қиз қопга солиниб, 25 дарра калтакланган.

“Авесто”да қариндошларнинг ўзаро оила қуриши қонун билан қатъий ман қилинган. Кўп болали аёлларга туялар берилган. Боласини нобуд қилган аёллар эса ўлимга маҳкум этилган. Шунингдек оиласини, болаларини сарсон қилган оила бошлиғига, зиного берилган эркак ва аёлга нисбатан дарра билан калтаклаш ёки ўлим жазоси қўлланилган. Бир йўла 2-3 та фарзанд кўрган аёлга бир жуфт соғин сигир, сариқ туя берилган, давлат хазинасидан нафақа тўланган.

Ўғил томонидан отага қўл кўтариш, оила аъзоларига шикаст етказиш, зинокорлик, баччавозлик, эр ва хотин, ота ва ўғил ўртасидаги аҳднома – “сўз касами”ни бузган одам маълум миқдорда қамчин билан саваланган.

Ўша даврда яшаган халқларнинг эътиқоди, урф-одатлари, турмуш тарзи, шунингдек, болаларни тарбиялаш ва ўқитиш тўғрисидаги маълумотлар билан танишиш асосида айтиш мумкинки, “Авесто” асарининг никоҳ, оила масалаларига оид ғоялари болалар тарбиясини оқилона, тўғри ташкил этишга доир кўрсатмалар билан бойитиб борилган. Асар ғояларига кўра ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш зарурки, у аввало яхши ўқисин, сўнгра ҳаётий тажрибаларни ўрганиш орқали шахси сифатида ривожланишда юқори поғоналарга кўтарила олсин.

Зардуштийлар болаларга гигиеник таълим беришга ҳам алоҳида эътибор қаратишган. Болалар ёшликдан дарахт кўчати ўтказиш, уй-рузғор қуроллари яшаш, ерга ишлов бериш ва чора билан шуғулланиш каби меҳнат кўникмаларини ўзлаштиришлари шарт бўлган. Улардан ҳар куни уч маротоба ювиниш, ота-она билан биргаликда дуоларни такрорлаш талаб этилган.

“Авесто” асарида ўғил болаларни йигитликка ўтказиш ўзига хос маросим тарзида ташкил этилган. Балоғатга етган ўғил болалар қуёшга қараб “Мен зардуштийлик динига содиқ бўлишга ваъда бераман, мен яхши фикр, яхши сўзлар, яхши ишларни амалга ошира олишимга ишонаман” дея етти марта такрорлаган.

Ёшларда тўрт нарсаси, яъни, қуёш, сув, тупроқ ва олов муқаддас деган тушунчалар шакллантирилган. Дунё ёруғлик ва қоронғулик, яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги курашдан иборат. Болаларни меҳнат қилишга, ўз қўллари билан моддий ноз-неъматларни яратишга ўргатиш яхшилик, эзгуликларнинг ёмонлик, ёзувлик устидан ғалаба қозонишини таъминлайди. Меҳнат қилмайдиган одам ёт эшикларга таъзим қилишга, ўзгалар олдида бош эгишга маҳкум деб ҳисобланган.

“Қуръони карим” ва ҳадислар оила тарбиясининг муҳим манбалари сифатида. Ислом динининг муқаддас китоби – “Қуръон” жаҳон маданиятининг бебаҳо бойлиги саналади. Араб тилида “қироат” маъносини англатувчи мазкур манбада шахс маънавиятининг юксак намунасини ифодаловчи ғоялар ўз аксини топган. Қуръони каримда табиий ва ижтимоий борлик, уларнинг моҳиятини ёритувчи ғоялар ифодаланган бўлиб, ушбу манба орқали ижтимоий, шахсий фаолиятнинг ҳалол ва ҳаром, яхши ва ёмон, эзгулик ва ёвузлик тамойилларга асосланиши, оқибатлари, шахслараро муносабатлар, шунингдек, жамият ривожига таъсири каби кўплаб масалалар ёритилган.

Энг эътиборли жиҳати Қуръони карим ғоялари ижтимоий муносабатларнинг кишилар ўртасидаги ўзаро тенглик, биродарлик, ҳамжиҳатлилиқка асосланиши, ҳар бир инсоннинг маънавий-ахлоқий камолотга интилиши борасидаги ғояни тарғиб қилади. Ижтимоий ҳаётнинг қайси соҳасига тааллуқли бўлмасин кишиларни ўзаро тинч-тотув яшашга, эзгу амалларни бажаришга даъват этади. Шу нуқтаи назардан асар катта ижтимоий, маънавий-ахлоқий қийматга эга. Қуръони каримда эътироф этилишига кўра, инсон – энг олий қадрият саналади. Бинобарин, Ер юзидаги жамики тирик мавжудотлар орқасида фақат инсонгина онг ва сўзлаша олиш қобилияти (нутқ)га эга ва у ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини онгли равишда ташкил этиш, назорат қилиш, бошқариш, таҳлил қилиш, баҳолаш ҳамда тўғрилай олади. Инсоннинг ана шундай қобилиятларни ўзлаштира олишида Қуръони карим ғоялари ҳам асос вазифасини бажаради.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Қуръони каримда жамият ҳаётининг барча соҳаларига оид ғоялар билан бирга никоҳнинг муқаддаслиги, оиланинг ҳар бир инсон учун қадрли маскан эканлиги ҳамда оилавий муносабатларнинг шахс камолотидаги ўрни борасидаги қарашлари алоҳида ўрин тутди.

Ислом динининг муқаддас манбаи бўлган – Қуръони карим ғояларини ўрганиш асосида уларнинг “Оила педагогикаси” фани мазмунини

бойитишдаги имконияти катта эканлигига гувоҳ бўлинади. Манбада илгари сурилган қуйидаги ғоялар бу ўринда ғоят самарали ва аҳамиятлидир:

- никоҳ қуриш ва уни бекор қилиш тартиби (Қуръони каримда никоҳнинг муқаддаслиги, ҳар қандай шароитда ҳам уни имкон қадар сақлаб қолиш зарурлиги айтилади);
- оилавий муносабатларни тўғри, самарали йўлга қўйиш шартлари;
- ота-оналар ва фарзандлар, оиланинг бошқа аъзолари эга бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлар;
- оила аъзоларининг бир-бирларига бўлган муносабатларида етакчи ўрин тутадиган ғоялар;
- фарзандлар тарбиясини муваффақиятли ташкил этишга нисбатан ёндашув мазмуни;
- оилавий муносабатларда юзага келадиган зиддиятлар, уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш йўллари;
- оила хўжалигини оқилона юритиш ва оила аъзолари ўртасидаги меҳнат тақсимоти;
- оила шароитида мулкӣ муносабатларни ташкил этиш шакллари;
- оила аъзолари ўртасидаги мулкни тақсимлаш тамойиллари ва б.

Никоҳ ва оиланинг ижтимоӣ аҳамияти Қуръони карим “Рум” сурасининг 21-оятида шундай ифодаланади: “Унинг аломатларидан (яна бири) – сизлар (нафсни қондириш жиҳатидан) таскин топишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ва ўртангизда иноқлик ва меҳрибонлик пайдо қилганидир. Албатта, бунда тафаккур қиладиган кишилар учун аломатлар бордир”³¹.

Қуръони каримда “Нисо” сурасининг 34-оятида оилани шакллантириш, унинг мавжудлигини таъминлаш, муҳофаза қилишда эркак кишининг зиммасига катта мажбурият юклатилишига алоҳида урғу берилади: “Эркаклар хотинлар устидан (оила бошлиғи сифатида доимӣ) қоим турувчилардир. Сабаб – Аллоҳ уларнинг айримлари (эркаклар)ни айримлари

³¹ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж.ва тафсир муал. Шайх А.Мансур. Таҳр.ҳайъати: У.Алимов ва б. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 404-бет.

(аёллар)дан (баъзи хусусиятларда) ортиқ қилгани ва (эркаклар ўз оиласига) ўз мол-мулкларидан сарф қилиб туришларидир”³². Шунингдек, оила бошлиғи сифатида эркак киши зиммасидаги муайян вазифаларни ҳал этиш билан бирга ўз аёли олдида ҳам ижтимоий, жисмоний ва молиявий жиҳатдан бурчли эканлиги таъкидлаб ўтилади: “...Улар билан тотув турмуш кечирингиз...”³³.

Ер юзидаги барча жонзотлар, шу жумладан, инсонлар ҳам табиий инстинктга кўра жуфт-жуфт бўлиб яшайди. Икки жинс вакили ўртасидаги келишувга асосланиб қуриладиган оила инсоният тарихининг барча даврларида ҳам шарафли юмуш ҳисобланади. Оила қуришдан асосий мақсад сулоланинг мавжудлигини таъминлаш, умумий ҳолда инсоният, жузъий ёндашувга кўра эса миллат (элат, қабила, уруғ) ҳаётини давом эттиришдир. Бу ҳақида муқаддас манба “Наҳл” сурасининг 72-оятида шундай дейилади: “Аллоҳ сизлар учун ўзларингиздан жуфтлар яратиб, жуфтларингиздан сизлар учун ўғиллар ва набиралар пайдо қилди ва Сизларни пок нарсалардан ризқлантирди”³⁴.

Оила қуриш муҳим ижтимоий аҳамиятга эга. Никоҳга киришиш ва оила қуриш орқали ҳар бир балоғатга етган йигит ва қиз зиммасидаги ана шу муҳим ижтимоий вазифани адо этади. Бу хусусида Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳар бир оила қуриш лаёқатига эга йигитларга шундай мурожаат қилганлар: “Эй, ёшлар жамоаси! Сизлардан уйланишга қодирлари уйлансин, чунки уйланиш кўзни ва аъзони ҳаромдан сақлайди. Уйлана олмаганлар рўза тутсин, чунки рўза унинг учун бичилишдир”³⁵. Бошқа бир ҳадисда эса уйланиш нафақат Исломот таълимоти нуқтаи назардан, балки бошқа динлар ғояларига кўра ҳам суннат (ҳадисларда тарғиб этилиб, ибодат, муомала ҳамда ижтимоий муносабатларда қўлланиладиган амал) саналади: “Тўртта яхши иш бор, улар

³² Ўша манба. – 84-бет.

³³ Ўша манба. – 80-бет.

³⁴ Ўша манба. – 274-бет.

³⁵ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж. - Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.

пайғамбарлар суннатидан саналади: ҳаё, хушбўйлик, мисвок тутиш ва уйланишдир”³⁶.

Оила – инсоният мавжудлигини таъминловчи муҳим омил сифатида баҳоланади. Қуръони карим “Раъд” сурасининг 38-оятида оилаларни яратиш учун ҳар бир вояга етган ҳамда оила қуриш лаёқатига эга шахс, ҳатто пайғамбарларнинг ҳам инсоний бурчи эканлиги уқтирилади: “Дарҳақиқат, Сиздан илгари ҳам (кўп) пайғамбарлар юборганмиз ва уларга хотинлар ва зурриётлар берганмиз”³⁷.

Қуръони карим “Нисо” сурасининг 19-оятида ижтимоий муносабатларнинг самимий, соғлом, ўзаро ёрдам, ҳамжихатлик, тотувликка асосланиши эр ва хотиннинг бир-бирларига бўлган меҳру муҳаббати, бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, ҳаётий қийин вазиятларда бир-бирларига таскин беришлари, бахтли, саодатли вақтларда эса бир-бирларининг қувончларига шерик бўлишлари, бир-бирларини айб ва камчиликлари учун кечиришлари ҳисобигагина таъминланиши айтилади: “Эй, имон келтирганлар! Сизларга хотинларни мажбурий равишда мерос қилиб олиш ҳалол эмасдир. Яна, уларга берган маҳрларингизнинг бир қисмини қайтариб олиб кетиш ниятида хотинларингизга тазйиқ қилмангиз! Агар улар аниқ бузуқлик қилсалар (бу мустаснодир). Улар билан тотув турмуш кечирингиз. Агар уларни ёмон кўрсаларингиз, (билиб қўйингки,) балким сизлар ёмон кўрган нарсада Аллоҳ (сизлар учун) кўпгина яхшилик пайдо қилиши мумкин”³⁸.

Ушбу ғоя Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида янада ривожлантирилиб, оиладаги тинчлик, тотувликни таъминловчи, фарзандларнинг етук шахс бўлиб вояга етишларини кафолатловчи шартлардан бири – бу оила бошлиғи бўлган эркакларнинг ўз аёлларига нисбатан яхши муносабатда бўлиши эканлигига урғу бериб ўтилади. Абу Хурайрадан ривоят қилинган қуйидаги

³⁶ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж.- Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.

³⁷ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж.ва тафсир муал. Шайх А.Мансур.

Таҳр.ҳайъати: У.Алимов ва б. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 254-бет.

³⁸ Ўша манба. – 80-бет.

ҳадисда бу хусусида шундай дейилган: “Сизларнинг ичингиздаги яхши эркак ўз аҳли аёлига нисбатан яхши муносабатда бўлганидир. Мен эса ўз аҳлимга сизлардан кўра яхшироқ муносабатдаман”³⁹. Шу билан бирга эркаклар оилавий ҳаёт, оилавий муносабатлар мувозанатининг барқарор бўлишига ҳам масъул эканликлари айтилади: “Ҳеч бир мўмин ҳеч қайси мўмина аёлини ёмон кўрмасин! Агар унинг хулқ атворидан бирини ёқтирмаса, бошқа хулқини ёқтириши мумкин”⁴⁰.

Айни ўринда шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, Ислом таълимоти ўзида инсонпарварлик ғояларини акс эттиради. Бунинг исботини биргина аёлларга бўлган муносабатда ҳам кўриш мумкин. Исломгача бўлган инсоният тарихидан маълумки, аёллар матриархал (уруғчилик жамиятининг она ҳукмронлиги даври)ни истисно қилганда бошқа босқичларда аёл кишига нисбатан паст назар билан қаралган. У бир буюм сифатида эътироф қилинган ва аёлга бир буюмга қилганидек муносабатда бўлинган. Ислом таълимотида эса аёллар ҳам муайян ҳақ-ҳуқуқларга эгалиги кўрсатиб ўтилган. Хусусан, оила муҳитида эркакларнинг зиммаларида хотинларнинг ҳам ҳақлари борлиги айтилади. Бу ўринда мисол сифатида қуйидаги ҳадисни келтириб ўтиш жоиз. Абу Довуддан ривоят қилинган ушбу ҳадис мазмунига кўра саҳобалар Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Зиммамизда хотинларимизнинг қандай ҳақлари бор?” – деб сўрашганда Улар: – Еганингизда уни ҳам едирмоғингиз, кийганингизда кийдирмоғингиз, юзига урмаслик, ёмон сўзлар билан ҳақорат қилмаслик, фақат хонадан чиқмаган ҳолда ўринни бошқа қилиб ётмоқлик”, – дедилар”⁴¹.

Бошқа бир ҳадисда эса шундай ғоя ёритилади: “Аёллар ҳақида Аллоҳдан кўрқинглар, дарҳақиқат, улар сизнинг ёрдамчиларингиз бўлиб, сизларнинг улардаги ҳаққингиз шундан иборатки, сизнинг уйингизга сиз ёқтирмаган бирорта кимса бостириб киришига йўл қўймаслик. Борди-ю, шундай

³⁹ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж.- Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.

⁴⁰ Ўша манба. – 94-бет.

⁴¹ Ўша манба. – 102-бет.

килсалар уларни жароҳат етказмайдиган қилиб уришиб қўйингиз! Ўз навбатида сизлар ҳам уларни яхшилик билан едириб, кийдирингиз”⁴².

Эркаklar табиатан аёллардан физиологик ва жисмоний имкониятларига кўра устун қилиб яратилган. Ҳадисларининг бирида оиланинг моддий таъминотини яратиш, уни оқилона сарфлаш, ўз қарамоғидагилар – аёли, фарзандлари, ота-онаси ва унинг васийлигидаги шахсларни моддий жиҳатдан таъминлаш учун ҳам масъул эканликлари, уларни бу омилдан маҳрум этиш гуноҳ эканлиги алоҳида қайд этилиб ўтилган: “Киши ўз қарамоғидагиларини нафақасиз ташлаб қўйиши унинг қаттиқ гуноҳкорлигига кифоя қилади”⁴³.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида жамики яхшиликларнинг энг афзали – оилага, унинг аъзоларига қилинган яхшилик эканлигига алоҳида урғу бериб ўтилган. Бу хусусида Табаронийдан ривоят қилинган ушбу ҳадисда шундай дейилади: “Яхшилик қилишни, меҳр-шафқат ва меҳрибонликни оилангдан бошла!”⁴⁴.

Қуръони карим ҳамда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида оилавий муносабатларни ташкил этишнинг ҳукуқий асослари борасида ҳам сўз боради. Хусусан, оила тарбиясида ўзига хос аҳамиятга эга масала – ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабат моҳияти, жумладан, уларнинг бир-бирлари олдиларидаги ҳақлари аниқ кўрсатилган. Ота-онанинг ўз фарзандлари олдидаги ҳақларини узишлари қанчалик муҳим бўлса, фарзандларнинг ўз ота-онасига кўрсатадиган меҳрибонлиги, раҳм-шафқати ҳам шунчалик аҳамиятга эга. Муқаддас манбаларда фарзандларнинг ота-онар олдидаги ҳақларининг қуйидагилардан иборатлиги қайд этилган:

- фарзандга ота-она хатти-ҳаракатларининг малол келмаслиги;
- ота-онага уларнинг дилларига оғир ботадиган сўз айтмаслик;
- ота-онага эҳтиром бажо келтириш;
- ота-онага раҳм-шафқат кўрсатиш;
- ота-онанинг ҳақларига дуо қилиш.

⁴² Ўша манба. – 101-бет.

⁴³ Ўша манба. – 112-бет.

⁴⁴ Ўша манба. – 201-бет.

Қуръон каримда инсонга хос энг юксак ахлоқий фазилат сифатида сабр-қаноат улуғланади. Бунинг исботини сифатнинг Қуръон каримда энг кўп тилга олинishiда ҳам кўриш мумкин. Муқаддас манбада қайд этилганидек, сабр-қаноатлилик, саботлилик қийинчиликларга, мусибатларга бардош бериш, ёмон кишилар томонидан етказган ноҳақликларга чидаш деганидир. Шу блан бирга Қуръони каримда муайян хислатлар сабрнинг, яъни баъзи ҳолатларга нисбатан шахс муносабатининг даражасини белгиловчи мезон сифатида эътироф этилади. Жумладан, қийинчиликларга нисбатан шижоат, шахвоний хирсга нисбатан иффат, жаҳлга нисбатан эса ҳалимлик сабрнинг энг муҳим мезонлар саналади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида инсоннинг камолотини таъминловчи инсоний фазилатлар қайд этилган. Бундай фазилатлар сирасига ўзгаларга меҳр-оқибат кўрсатиш, саҳийлик, очиқ кўнгиллик, ота-она, катталар ва қариндошларга нисбатан мурувватли бўлиш, уларга ғамхўрлик қилиш, ватанга муҳаббат, меҳнат ва касб-ҳунарни улуғлаш, ҳалоллик, поклик, дўстлик, олийжаноблик, раҳм-шафқатлилик, камтарлик, ростгўйлик ва виждонлилик кабилар киритилган.

Ҳадисларда комил инсон қиёфасида намоён бўлувчи ижобий хислатлар улуғланса, аксинча, исрофгарчилик, таъмагирлик, очкўзлик, нафс, шахвоний хисларга берилиш, бахиллик, жоҳиллик каби иллатлар қораланади.

Шарқ мутафаккирларининг оила педагогикасига оид фикрлар. Оила тарбияси масалалари Шарқ мутафаккирларининг шахсга таълим бериш, унда ижобий сифатларни шакллантириш борасидаги қарашларининг муҳим унсури саналади. Хусусан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Қошғарий, Юсуф Хос Хожиб, Унсурул Маолий Кайковус, Алишер Навоий, Ҳусайн Воиз Кошифий каби мутафаккирларнинг асарларида болаларни оила шароитида маънавий-ахлоқий тарбиялашга оид ғоялар кенг ёритилиб, бу борадаги самарали йўллар кўрсатиб берилган.

Агарда **Мухаммад ибн Мусо ал-Хоразмий** ўз асарларида ота-оналарни икки тоифа (туғилиш отаси (яъни, биологик ота) боланинг жисмоний яратилиши, униб-ўсиши учун масъул бўлса, таълим берувчи ота (яъни, маънавий ота) эса боланинг рухий жихатдан тўлақонли вояга етиши учун жавобгар каби тоифа)ларга ажратган бўлса, **Абу Райҳон Беруний** инсон табиатининг, энг аввало, оила муҳитида шаклланишини алоҳида қайд этиб ўтган. Аллома ота-оналарга бола руҳиятини мўътадил сақлашни тавсия этади. Бола руҳиятини мўътадил сақлаш уни қаттиқ ғазабланиш, қўрқиш, хафалик, жисмоний толиқиш ҳамда уйқусизликдан муҳофазалаш орқали таъминланишини айтади. Шунингдек, ота-оналарни болалар хоҳлаган ва улар учун фойдали бўлган нарсасини топишга, уларни имкон қадар ёқтирмаган нарсаларидан узоқлаштиришга ундайди. Алломанинг қайд этишича, ота-оналар болага нисбатан бир хил муносабатда бўлишлари уни тўғри тарбиялаш учун ниҳоятда аҳамиятли. Ота-онанинг болага нисбатан турлича муносабатда бўлишлари унинг хулқида салбий одатлар намоён бўлиши учун шароит яратиб беради.

Абу Райҳон Беруний бола хулқ-атворининг мўътадиллиги унинг жисмонан ва рухий соғломлиги учун муҳим асос эканлигини илмий жихатдан асослаб берган. Шунингдек, аллома ўз асарларида боланинг камолга етишида ирсият, ижтимоий муҳит ва тарбиянинг бирдек таъсирга эгалигини алоҳида таъкидлаб ўтган.

Оиланинг бола тарбиясидаги роли масаласи буюк мутафаккир **Абу Али Ибн Сино**нинг илмий меросида ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Алломанинг “**Тадбири ал-манозил**” номли асарининг алоҳида боби оила тарбиясини самарали ташкил этиш масалаларига бағишланган. Мутафаккир ўзининг тиббиётга оид билим ва ҳаётий тажрибаларига асосланган ҳолда “Тадбири ал-манозил” асарида “Алла” қўшиғининг болани рухий ва жисмоний камолотга етишида муҳим аҳамиятга эга омиллардан бири сифатида эътироф этади. Абу Али ибн Сино “Алла” қўшиғи икки муҳим вазифанинг ҳал қилинишини таъминлайди. Биринчисидан, болани тебратиш унга жисмоний ором

бағишлайди; иккинчисидан, бешикнинг бир маромда тебранишидан онанинг меҳри жўш уради, фарзандига бўлган муҳаббатдан онанинг юрагида орзу, умидлар уйғонади. Сехрли, жозибали қўшиқ боласи учун қасида каби янграйди ва фарзандининг мурғак қалбига сингиб боради. Шу тарзда болада у ҳали англамаган ҳолат пайдо бўлади, аста-секин борлиқни англай бошлайди. Борлиқнинг бу тарзда дастлабки англаниши ўрганишнинг илк босқичидир. Бу босқичда ўрганиш асосида бола шахси шаклланиб боради. Аллома ўрганишнинг сезгига асосланини илмий жиҳатдан асослаб беради. Қолаверса, Абу Али Ибн Синонинг ёш боланинг сезгирлик қуввати катта ёшли кишининг сезгирлигига тенг деган фикрни илгари сурган.

Аллома болани секин-секин тебратиш ва унга оҳанг ёрдамида алла айтиш бола мижозининг шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади: “Боланинг мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани кўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун одат бўлган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб, боланинг танаси билан бадантарбияга ва руҳи билан мусиқага бўлган истеъдоди ҳосил бўлади”⁴⁵.

Ибн Синонинг ёндашувига кўра, бола тарбиясида оила бошлиғи сифатида ота алоҳида рол ўйнайди: “Агар оилада оила бошлиғи тажрибасизлик, нўноқлик қилса, у оила аъзоларини яхши тарбиялай олмайди ва оқибатда бундан ёмон натижалар келиб чиқиши мумкин”. Бола тарбияси самарали йўлга қўйилган оилаларгина бахтли бўлади. Зеро, оиланинг энг муҳим вазифаси болани ҳар жиҳатдан тўғри камолотга етказишдир. Ота-она ким бўлишидан қатъий назар ушбу маъсулиятли вазифани тўла-тўқис адо этиши лозим.

“Тадбири ал-манозил” асарида фарзандларнинг тўғри камолот топиши, келажак тақдирининг белгиланишида улар учун ибрат бўладиган ота-оналар қиёфасида акс этиши зарур бўлган ижобий фазилатлар санаб ўтилади.

⁴⁵ Ибн Сино, Абу Али. Тиб қонунлари. 1-китоб. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1959. – 293-бет.

Ибн Синонинг алоҳида қайд этишича, меҳнат оилада болани маънавий-ахлоқий тарбиялашда энг муҳим восита саналади. Болаларда меҳнатсеварликни хислатини тарбиялашда ота-оналарнинг фарзандлар томонидан муайян касб-хунар асосларининг ўрганилишига эътибор қаратишлари муҳимдир. Аллома меҳнат инсонни улуғласа, меҳнат қилиш кўникмаларини ёшликдан ўзлаштирмаслик болада салбий одатларнинг ривожланишига шароит яратади.

Мутафаккир эр-хотиннинг бир-бирларига бўлган муносабатлари, бир-бирларини ҳурмат қилишлари бола ахлоқининг шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади, деб ҳисоблайди. Бунинг учун ота-онанинг ҳар бири оилада маълум вазифаларни бажариши зарур. Хусусан, эркак киши, асосан, оиланинг таъминотини яратиши, аёл киши эса оила бошлиғи топиб келган маблағ, моддий неъматларни тежаб-тергаши, уй-жойларни саранжом-саришталигини таъминлаши, фарзандлар тарбияси билан шуғулланиши зарур.

Ибн Сино бола тарбиясига оид ўз фикр ва мулоҳазаларни билдирар экан, бола тарбиясини унга исм қўйишдан бошлашни лозим топади ҳамда болаларга яхши исм танлашни ота-онанинг дастлабки олижаноб вазифаларидан ҳисоблайди.

XI асрда яшаган мутафаккирлардан бири **Юсуф Хос Ҳожиб** ҳам ўзининг машҳур “Қутадғу билиг” асарида бола тарбияси масаласига алоҳида тўхталиб ўтган. Хусусан, ушбу асарда қуйидаги ғоялар ўз аксини топган: “Фарзанд қанчалик билимли, ақлли-хушли бўлса ота-онасининг юзи шунчалик ёруғ бўлади”.

Юсуф Хос Ҳожиб ҳам бола тарбиясида отанинг маъсулияти юқори эканлигини таъкидлайди: “Кимнинг ўғил-қизи эрка бўлса у унга шу кишининг ўзи мунгли бўлиб йиғлайди. Ота болани кичиклигида бебош қилиб қўйса, болада гуноҳ йўқ, барча жафо отанинг ўзида; ўғил-қизнинг хулқ-атвори ярамас бўлса, бу ярамас ишни ота қилган бўлади. Ота болаларини назорат қилиб, турли ҳунарларни ўргатса, улар улғайгач, ўғил-қизим бор, деб

севинади; ўғил-қизга ҳунар ва билим ўргатиш керак, токи бу ҳунар билан уларнинг феъл-атворлари гўзал бўлсин”.

Мутафаккир болалар тарбиясини ўта мураккаб жараён деб тушунади. Бу жараён белдан мадорни, танадан қувватни, кўздан нурни, дилдан оромни талаб қилади. Агар инсоннинг ўзида гўзал фазилатлар бўлса, уларни бошқаларга ўргатиши лозим. Лекин одоб-ахлоқ, одат ва иродани ҳосил қилиш учун катта куч ва ҳаракат талаб этилади. Бу жараёнда таълим ва тарбиянинг самарали ташкил этилиши муҳим аҳамиятга эга. Зеро, шахсни тарбиялашдан мақсад унинг онгига атрофдагиларга яхшилик қилиш, борлиққа меҳр-муҳаббат билан ёндашиш зарурлиги тўғрисидаги тушунчаларни сингдиришдан иборатдир. Ана шу мақсадга йўналтирилган масъулиятли вазифани бажаришда эса ота-она асосий ўринни эгаллайди.

Шарқ мутафаккирларидан яна бири **Унсурул Маолий Кайковус** ўзининг “Қобуснома” асарида оила, оилавий муносабатлар ҳамда оилада фарзандларни тарбиялаш масалаларига катта эътибор қаратади. Асарнинг алоҳида боби “Фарзанд парвариш қилмоқ зикрида” деб номланган. Аллома ушбу бобда ота-онанинг зиммасига юклатиладиган вазифаларни ёритади. Бу вазифалар қуйидагилардир:

- 1) болага яхши исм қўйиш;
- 2) болани оқил ва меҳрибон энагага топшириш;
- 3) тўй-томоша қилиб, суннат тўй ўтказиш;
- 4) ўқиш-ёзишни ўргатиб, касб-ҳунарли ва илмли қилиш;
- 5) ҳарбийлар аҳлидан бўлса, сипоҳийликни ўргатиш.

Кайковуснинг ёндашувига кўра, бола тарбиясида талабчанлик билан меҳрибонлик бирга қўшиб олиб борилиши лозим. Аммо бунда ота-онанинг болага нисбатан қаҳрли бўлиши, уни бевосита ўзлари жазолашлари тўғри эмас, чунки бу болада уларга нисбатан нафратни юзага келтиради. Энг тўғри йўл бу ўринда муаллимларнинг ёрдамига таяниш, улар орқали билвосита болани жазолашдир: “Ёш бола илм билан одобни таёқ билан ўрганур, ўз ихтиёри билан ўрганмас. Аммо фарзанд беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдан

кахринг келса, ўз кўлинг билан урмагил, муаллимларнинг таёғи билан кўрқитгил! Болаларга муаллимлар адаб берсинлар, токи сендан ўғлингни кўнглидагина қолмасин”.

Буюк мутафаккир **Алишер Навоий**нинг бадий-илмий меросида ҳам оилавий муносабатлар ва оилада фарзанд тарбиясини ташкил этиш масаласи алоҳида ўрин эгаллаган. Унинг фикрича, жамиятнинг тараққиёти, истиқболи ёшлар камолоти билан бевосита боғлиқ. Шу сабабли болани ҳар жихатдан етук, олийжаноб қилиб тарбиялаш ота-оналар олдида турган энг муҳим вазифадир. Аллома болаларнинг тарбиясида ота-онанинг ўрни бекиёс эканлигини қайд этади. “Махбуб-ул-қулуб” асарида аёлнинг оиладаги, хусусан, болаларнинг тарбиясидаги роли масъулиятли эканлигини таъкидлайди: “Яхши хотин оиланинг давлати ва бахти, уй эгасининг хотиржам ва осойишталиги ундан, ҳуснли бўлса – кўнгил озиғи, хушмуомала бўлса, жон озиғидир. Оқила бўлса, рўзғорда тартиб-интизом бўлади. У беандиша бўлса, кўнгил ундан озор чекади, ёмонлик ахтарувчи бўлса, ундан руҳ азобланади. Агар майхўр бўлса, уй ободлиги йўқ олади, ақлсиз бўлса, оила расво бўлади”.

А.Навоий ўз асарларида оилада ўзаро келишмовчиликлар, ота ёки она, оиланинг бошқа аъзолари хулқидаги иллатларнинг, қолаверса, ижтимоий омилларнинг бола тарбиясига салбий таъсирини кўрсатиб беради. Шу билан бирга аллома бола шахсида намоён бўладиган яхши ва ёмон хулқлар, уларни келиб чиқувчи манбаларни кўрсатиб берар экан, болада ёмон хулқ пайдо бўлишининг олди олинмаса, у ҳолда бора-бора иллатга айланишини алоҳида қайд этиб ўтади.

Мутафаккир ўзининг “Махбуб-ул қулуб” асарида комил инсонга хос ижобий фазилатлар ҳақида сўз юритар экан, асосий эътиборни ҳар бир шахс, шу жумладан, болаларда ҳам ана шу ижобий сифатларни шакллантиришнинг ижтимоий зарурият эканлигини асослаб беради. Болаларнинг билимли, олийжаноб ва ростгўй инсонлар билан изчил мулоқотда бўлишлари уларда

халоллик ва тўғрисиўзлик сифатларини тарбиялашига алоҳида урғу бериб ўтади.

Оиланинг ҳар бир шахс ҳаётидаги ўрни, оила муҳитида ташкил этилаётган тарбиянинг бола шахси шаклланишига кўрсатадиган таъсири **Абдулла Авлони** асарларидан ҳам марказий ўрин эгаллаган. Маърифатпарварнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари яхлит ҳолда комил инсон қиёфасида акс этиши зарур бўлган ижобий фазилатлар, шунингдек, биологик ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланиши мумкин бўлган салбий иллатлар, улар келтириб чиқарадиган оқибат хусусидаги ғояларни ифодалайди.

Аллома бола тарбиясида у яшаётган муҳит, ижтимоий-иқтисодий шароит, турмуш тарзи қанчалик муҳим бўлса, субъектлар, хусусан, ота-онанинг роли шунчалик аҳамиятли эканлигини кўрсатади. Боланинг ахлоқи, хулқ-атворида кучли таъсир этувчи шахслар, энг аввало, ота-оналар эканлигини эътироф этган ҳолда уларни фарзандлар тарбиясида масъулиятли бўлишга чақиради.

Абдулла Авлони ўз асарларида Абу Али ибн Сино каби тана саломатлигини руҳият соғломлиги билан узвий боғлиқ эканлигига эътиборни қаратади. Маърифатпарварнинг қайд этишича, болада эзгу фикр, яхши ахлоқ ва маърифатга эга бўлиш учун дастлаб баданни тарбия қилиш зарурлигини айтиб, болани соғлом қилиб тарбиялаш учун ота-онани жавобгар деб ҳисоблайди.

Хулоса қилиб айтганда, никоҳ, оилавий муносабатлар ва фарзанд тарбияси масаласи ўзбек халқи тарихидан жуда қадимдан ўрганиб келинган. Зардуштийлик динининг муқаддас манбаи – “Авесто” асарида, миллий маданий қадриятларимизнинг муҳим таркибий қисми бўлган Ислом маданияти ғояларини ўзида акс эттирган Қуръони каримда, шунингдек, Шарқ мутафаккирларининг асарларида комил инсон шахси, уни вояга етказишда асосий ўринни эгалловчи оила, унда ташкил этиладиган болалар тарбияси масалаларининг таҳлилига алоҳида ўрин ажратилган. Уларда қайд этилишича, ҳар бир оила жамиятнинг кичик бир бўғини. Минглаб оилаларнинг ўзаро бирлашуви эса жамиятни ҳосил қилади. Шундай экан, ҳар

бир оила, унда қарор топган тарбиявий муҳит бевосита жамиятнинг тараққиётини белгилаб беради. Оила ва жамиятнинг ўзаро алоқадорлиги ўзидан ота-оналар зиммасига болалар тарбиясини тўғри ташкил этишдек муҳим ижтимоий вазифани юклайди.

Назорат саволлари:

1. Тарихий манба “Авесто”да оила масалаларининг қайси жиҳатлари ёритилган?
2. “Авесто” асарида балоғат ёши ва фарзанд тарбиясига қандай ёндашилган?
3. Қуръони каримда ота-онанинг фарзандлар тарбиясидаги масъулияти қандай баҳоланган?
4. Ислом таълимотига кўра фарзанднинг ота-онаси олдидаги бурчлари нималардан иборат?
5. Қуръони каримда оила мустаҳкамлигини таъминловчи омиллар сифатида нималар эътироф этилган?
6. Ҳадисларнинг оила тарбиясидаги аҳамияти қандай? Фикрингизни ҳадислар мисолида асосланг.
7. Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабат масаласига ҳадисларда қандай ўрин ажратилган?
8. Шарқ мутафаккирларнинг асарларида оила тарбиясига оид қандай ғоялар мавжуд?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Тошкент: “Адолат”, 2001.
2. Махмудов Т. “Авесто” ҳақида. – Тошкент: “Шарқ”, 2001.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.

4. Педагогика тарихи / Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
5. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
6. Тросян В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Педагогика, 2006.
7. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010.

Амалий топшириқлар:

1. Қуръони карим ва пайғамбаримиз Мухаммад (с.а.в.) ҳадисларида баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларни жамланг ва уларни жадвал асосида ифодаланг!

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарида келтирилган онанинг ўз қизига айтган 10 та насиҳати билан танишиб чиқинг ва у асосида бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома тайёрланг!

Қизим! Сенга айтадиган ўнта ўғитимга қулоқ сол! Буларни доимо ёдда тут!

1. Қаноат соҳибаси бўл. Ўз ҳолингга шукр қил. Яъни эринг уйга нимаики олиб келса, у хоҳ ейдиган хоҳ қиядиган нарса бўлсин, хушфеъллик билан, гўзал одоб билан қабул қилиб ол. Эрингга ташаккур айтиб, хушнудлик кўрсат. Зеро, бахтли ҳаёт кечирмоқнинг бир йўли ўз ҳолига шукр этмоқликдир. Ҳолига шукр этмаган ўз нафсини тиймаган кишида кўнгил хузури, қалб роҳати бўлмайди.

2. Эрингга итоат қил, қил деган ишларини қил, қилма деганини қилма! Яъни, эринг билан суҳбатлашганда, мулоқотда бўлганда итоатли бўлишингни, унинг сўзларини одоб билан тинглаб адо этишингни, сенинг сўзлашиб, қулоқ солишингдан тушуниб оладиган бўлсин. Шунда Аллоҳ Таоло сендан хушнуд ва уйингиз саодат нуридан порлоқ бўлади.

3. Эрингнинг кўзи тушадиган жойларга яхши эътибор бер! Яъни унинг ичини, ташқарисини ниҳоятда тоза тут. Шундай қилки, эрингнинг кўзига бир чиркин ер кўринмасин.

4. Уст-бошингни тоза тут. Эринг фақат хуш бўйни сезсин, димоғига ёмон хид келмасин. Чунки ёмон хидлар эринг кўз ўнгида сенинг обрўингни туширади. Сендан ирганишига сабаб бўлади. Шунини яхши билгилки, тозаллик ва заифлик энг яхши нарсалардир. Инсон кўзига хуш кўринишлик шулар биландир.

5. Овқатни вақтида тайёрла. Яъни овқатланиш вақтини ҳеч қачон кечиктирма. Эринг қачон овқатланишга ўрганган бўлса, ўша пайтда овқатини тайёрла. У келиши билан дарҳол дастурхон сол. Шунини яхши билгинки, очлик инсоннинг тез жаҳлини чиқаради.

6. Уйқу вақтини, уйғониш пайтини яхши билиб ол! Яъни, унинг қачон уйқуга кетиш пайти бўлса ўрнини тайёрлаб қўй. Зеро, уйқусизлик инсонни хафақон этади. Асаблари бузуқлик, хафақонлик одамларнинг эҳтироси, муҳаббатини секин-секин сўндиради.

7. Эрингнинг моли ва ашёсига жуда эътиборли бўл! Яъни, эрингнинг мол-дунёсини яхши сақла, ашёларини авайла, муҳофаза қилгил. Чунки унинг мол-дунёси сеникидир. Эринг мол-дунёсини исроф этмаслик иш билиш ва қадрига етиш демакдир.

8. Эрингнинг қариндош ва яқинларига ҳурмат кўрсат! Яъни эрингнинг қариндошлари ва яқинларига ҳурмат унинг эътиборини қозонмоқ демакдир. Уларни ҳурмат қилиш эрингни ҳурмат қилиш демакдир. Бу эса қадр ва эътибор қозонишдир.

9. Эрингнинг сирини бошқаларга айтма! Яъни, эрингнинг баъзи сирларини билган вақтингда эҳтиёт бўлиб, уни сақла, бировларга айтиб юрма. Агар айтиб қўйсанг, унинг ғазабини келтириб қўйсан, ишончини йўқотасан. Бунда тузаётган оиланг бузилади.

10. Эрингнинг динга тўғри келадиган барча буйруқларини адо қил! Ҳеч қачон унга нисбатан итоатсиз бир ҳаракат бўлмасин. Агар бир шундай

ҳаракат бўлса, сенга кек сақлаб охири душман бўлади. У сенга душманлик йўлини тутса, сен кўп зарар кўрасан ва қўлингдан ҳеч нарса келмайди.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Қуръони карим ва пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларнинг қуйидаги жадвал асосида жамланиши уларнинг моҳиятини чуқурроқ англаш имконини беради:

№	Никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашлар	
	Қуръони каримда ифодаланган қарашлар	Ҳадиси шарифда ифодаланган қарашлар
1.		
2.		
3.		
...		

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарида келтирилган онанинг ўз қизига айтган 10 та насиҳати асосида тайёрланадиган кичик тавсияномада асосий ғояларнинг таянч тушунча ёки иборалар ёрдамида ифодаланишига эътибор қаратиш зарур. Кичик тавсияномани тайёрлашда қуйидаги намунадан фойдаланиш мумкин:

Бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома

1. Қаноатли, шукрли, хушфёъл ва одобли бўл! Турмуш ўртоғингнинг ҳар бир яхши амали учун миннатдор бўлишни ўрган!
2. Турмуш ўртоғингга итоатли бўл ва уни диққат билан тинглашни ўрган!
3. Уйингнинг ниҳоятда озода, тартибли бўлишига эриш!
4. ...
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.

ОИЛАНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ. ОТА-ОНАЛАР ВА ФАРЗАНДЛАРНИНГ ХУҚУҚ ҲАМДА БУРЧ (МАЖБУРИЯТ)ЛАРИ

Режа:

1. Оиланинг ижтимоий ва ҳуқуқий асослари.
2. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари.
3. Фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари.

Таянч тушунчалар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Оила Кодекси”, оила, оиланинг ҳуқуқий асослари, ота-оналарнинг ҳуқуқлари, ота-оналарнинг бурч (мажбурият)лари, фарзандларнинг ҳуқуқлари, фарзандларнинг бурч (мажбурият)лари.

Оиланинг ижтимоий ва ҳуқуқий асослари. Оила ўз моҳиятига кўра ижтимоий мақом ҳамда ҳуқуқий асосга эга бўлади. Ижтимоий мақом оиланинг жамиятдаги мослашувчанлик даражасини белгилайди. Оила ҳамда оилавий муносабатлар масалалари бўйича олиб борилган узоқ йиллик тадқиқотларнинг натижаларига кўра оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи асосий жиҳатлар белгилаб олинган. Улар хусусида қуйида батафсил сўз юритилади.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳатлар ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларнинг алоҳида тури бўлган оила муносабатларининг ҳар томонлама тартибга солишда янги сифат даражасига эришиш имконини берди. Ўзбек халқига хос миллий қадриятлар ва анъаналар замонавий тажрибалар билан уйғунлаштирилган ҳолда оила қонунчилиги, оилавий муносабатларининг янги ҳуқуқий асослари шакллантирилди.

Қарийиб чорак аср давомида Ўзбекистонда оила, унинг мустаҳкамлигини таъминлаш масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг исботини муайян йиллар, 1998 йилнинг “Оила йили”, 2012 йилнинг “Мустаҳкам оила йили” деб номланишида кўриш мумкин. Асосий мақсад

йилларни шундай номлаш эмас, балки қайд этилган даврда бутун йил давомида оила мустаҳкамлигини, фаровонлигини таъминлаш, оилаларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривож учун зарур шарт-шароитларни яратишдан иборат. Бу борада ҳар бир йил билан боғлиқ ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан махсус Давлат дастурлари ишлаб чиқилиб, туркум вазифалар белгиланди, ушбу вазифаларни амалга оширишнинг пухта асосланган механизмлари ишлаб чиқилди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилган ижтимоий ислохотлар доирасида оилаларни ижтимоий муҳофазалаш масаласига катта эътибор қаратилди. Мазкур эътиборнинг ёрқин кўриниши сифатида Республика Президентининг “Кўп болали оилаларга ижтимоий ёрдам тизимини мукаммаллаштириш тўғрисида”ги (1994 йил 16 июнь) Фармони, Вазирлар Маҳкамасининг “Кўп болали оилаларга ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги (1996 йил 10 декабрь) Фармойиши ҳамда “Вояга етмаган болали оилаларга нафақа тўлаш тўғрисида”ги Низомларини қайд этиб ўтиш мумкин.

“Вояга етмаган болали оилаларга нафақа тўлаш тўғрисида”ги Низомида муайян тоифадаги оилаларнинг ижтимоий нафақа олиш ҳуқуқига эгалиги кўрсатилган. Бу каби оилалар сирасига қуйидагилар киради:

- ногирон болали оилалар;
- ота-онасидан ажралган болаларнинг тарбияси билан шуғулланувчи қариндошларнинг оилалари;
- ота-онадан бири ёки иккаласи ҳам ногирон бўлган оилалар;
- ота-онадан бири ёки иккаласи ҳам ишсиз бўлган оилалар

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси жамиятнинг энг муҳим, ажралмас қисми бўлган оила институтининг ҳуқуқий мақомини белгиловчи асосий ҳужжат ҳисобланади. Мазкур ҳужжатнинг 14-боби бевосита “Оила” деб номланган бўлиб, унинг таркибига киритилган моддаларда оила, унинг

ижтимоий мақоми, ота-оналар ва фарзандларнинг ҳақ-ҳуқуқлари кўрсатиб берилган. Хусусан⁴⁶:

№	Мазмуни	Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг тегишли моддалари
1.	Оила жамиятнинг асосий бўғини бўлиб, жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланган ҳолда тузилади	63-модда
2.	Ҳуқуқий нуқтаи назардан ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдир	64-модда
3.	Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъий назар қонун олдида тенгдирлар	65-модда
4.	Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар эса ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар	66-модда

Никоҳ, оилавий муносабатлар ва оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этиш масалалари Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексида кенг ва батафсил ёритилган.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси 1998 йилнинг 30-апрелида қабул қилинган бўлиб, у 8 та бўлим, 30 та боб ҳамда 238 та моддадан иборат.

Оила кодекси давлат томонидан изга солиниши талаб қилинадиган муносабатларни тартибга солиб туради, қолаверса, никоҳдан ўтиш тартиби ва шартларини белгилайди; оилада эр-хотин ўртасида, ота-оналар ва болалар, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида пайдо бўладиган шахсий ва мулкӣ муносабатларни тартибга солиб туради; бошқаларнинг болаларини ўзига бола қилиб олиш, васийликка олиш, ҳомийлик қилиш, болаларни ўз тарбиясига олиш муносабати билан вужудга келадиган муносабатларни тартибга солиб туради; никоҳни бекор қилиш тартиби ва шартларини

⁴⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (1992 йил 8 декабрда қабул қилинган). – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2015. – 21-22-бетлар.

белгилайди; фуқаролик ҳолати тўғрисидаги ҳужжатларни рўйхатдан ўтказиш тартибини белгилайди⁴⁷.

Маълумки, ҳар қандай меъёрий ҳужжатлар, шу жумладан, республика қонун (ёки кодекс)лари ҳам муайян вазифани ҳал этишга хизмат қилади. Ана шу нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бир-бирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъулликни ҳис этиши, бирор-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшишига йўл қўймаслик, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга ошириш ҳамда бу ҳуқуқларни ҳимоя қилиш каби вазифаларни ижобий ҳал этишга хизмат қилади⁴⁸.

Оила кодексининг устувор қоидалари қуйидагилар саналади:

- бир никоҳлилик;
- никоҳга киришишнинг эркин ва ихтиёрийлиги;
- никоҳни бекор қилишда эркинликка эга бўлиш, эр ёки хотиннинг бу масалага мустақил ёндаша олишлари;
- барча оилавий масалаларни ҳал қилишда эр-хотиннинг тенг ҳуқуққа эгаллиги;
- миллати, ирқи, динга муносабатидан қатъий назар эр-хотин ҳамда оиладаги бошқа аъзоларнинг тенг ҳуқуққа эгалликлари;
- оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, рағбатлантириш;
- давлат, жамиятнинг балоғатга етмаган болаларни тарбиялаш тўғрисида ғамхўрлик қилиши ва уларнинг манфаатларини ҳимоялаши;
- оилавий муносабатлар жараёнида оила аъзоларининг бир-бирларини маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашлари, бир-бирлари тўғрисида ғамхўрлик қилишлари.

Ўзбекистон Республикасида қонунчилик асослари никоҳдан ўтишнинг

⁴⁷ Каримова О., Ғаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.

⁴⁸ Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – 106-бет.

мажбурий шартлари ва тартибига риоя этилишини талаб қилади. Никоҳдан ўтишнинг мажбурий шартлари⁴⁹ қуйидагилардан иборатдир:

- 1) никоҳга киришаётганларнинг ўзаро розилиги;
- 2) томонларнинг никоҳ ёшига етган-етмаганлиги;
- 3) томонлардан бири никоҳда турган бўлса, шунингдек, насл-насаби шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туташган ёки ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шу билан бирга фарзандликка олинганлар ўртасида никоҳнинг тузилиши мумкин эмас;
- 4) никоҳланувчи шахсларнинг локал биттаси руҳий касал ёки ақли заиф бўлса ва суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, никоҳ тузиш мумкин эмас.

Никоҳ ёши Ўзбекистонда аёллар учун 17 ёш, эркаклар учун 18 ёш деб белгиланган; узрли сабаблар (эркак ҳарбий хизматга чақирилаётган, ҳарбий хизматни ўтаётган бўлажак йигит никоҳдан ўтиш учун қисқа муддатга яшаш жойига келган ёки у яна ҳарбий хизматга қайтиб кетаётган, аёл ҳомиладор бўлса ёки бола туғса, шошилиш равишда узоқ муддатли хизмат сафарига жўнаб кетишга тўғри келса ва б. ҳолатлар) бўлганида никоҳ ёши бир йилга камайтирилиши мумкин; борди-ю, ота ёки онадан бири 16 ёшга тўлмаган, аммо улар ўртасида фарзанд бўлган тақдирда ҳам ушбу ҳолат никоҳнинг қайд этилиши учун асос бўла олмайди; ёшлар ФХДЁ органларига ариза берилган вақтда эмас, балки никоҳ қайд этиладиган вақтда никоҳ ёшига етган бўлишлари шарт; мамлакат қонунчилиги асосларига кўра никоҳдан ўтиш ёшининг охириги муддати белгиланмаган; никоҳга киришувчиларнинг ёши ўртасидаги фарқ ҳам аҳамиятли деб топилмаган.

Юқорида қайд этилган шартларга асосланиш билан бирга никоҳнинг қайд қилиниши муайян тартибга асосланади. Ушбу тартиб қуйидагичадир:

⁴⁹ Ўша манба. – 107-бет.

Ўзбекистон Республикасида никоҳни қайд қилиш тартиби	
Босқичлар	Фаолият мазмуни
1-босқич	Никоҳга киришувчилар никоҳдан ўтишдан аввал ФХДЁ (фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш (ёзиш) органи)га ариза билан мурожаат қиладилар
2-босқич	ФХДЁ органлари ходимларидан никоҳдан ўтиш шартлари ва тартиби, эр-хотин ҳамда ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурчлари билан танишадилар
3-босқич	Никоҳни қайд қилиш куни белгиланади
4-босқич	Орадан камида бир ой ўтгач никоҳ қайд қилинади

Ариза билан бирга ФХДЁга никоҳга киришувчилар томонидан қуйидаги ҳужжатлар ҳам топширилиши зарур:

- а) никоҳга киришаётган шахсларнинг турар-жойи – маҳалла Фуқаролар йиғини (МФЙ) томонидан маълумотнома;
- б) никоҳга киришувчиларнинг ўқиш ёки иш жойидан маълумотнома;
- в) никоҳга киришаётган шахсларнинг тиббий кўрикдан ўтганлиги тўғрисидаги маълумотномалар (ушбу маълумотнома қуйидаги органлар томонидан берилган бўлиши шарт:
 - 1) руҳий касалликлар диспансери;
 - 2) тери-таносил касалликлари диспансери;
 - 3) наркология диспансерлари;
 - 4) ОИТС касалликларини даволовчи муассасалар;
 - 5) соғлиқни сақлаш тизимидаги бошқа муассасалар)

Айни ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш зарур, никоҳга киришувчиларнинг тиббий кўрикдан ўтказилиши қонунчилик асосларига кўра мажбурий характерга эга. Бундан кўзланган мақсад никоҳга киришаётган шахсларни тери-таносил ва ОИТС касалликларининг юктириб олиш, руҳий касалликлар ёки гиёҳвандлик туфайли маънавий зиён етказилишидан муҳофазалаш, бола туғилишига йўл қўймасликдир.

Агар никоҳга киришаётган шахслардан бири ФХДЁ органига тиббий кўрикдан ўтганлик тўғрисидаги сохта маълумотларни тақдим этган ва унда

юқорида қайд этилган касалликлардан бири мавжуд бўлса, у ҳолда иккинчи томон никоҳни ҳақиқий эмас деб топилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Муайян ҳолда шахслар никоҳдан ўтиш ҳуқуқига эга бўлмайдилар. Улар қуйидаги ҳолатлардир:

- никоҳдан ўтаётган шахсларнинг биттаси айнаи вақтда никоҳда бўлса (қонуний никоҳга эга бўлмай, бирга яшаш никоҳдан ўтишга амалда тўсик бўла олмайди; бироқ, икки ёки ундан ортиқ никоҳга эга бўлиш жиноят саналади ва уларга эга бўлган шахс жиноий жавобгарликка тортилади; янгидан никоҳга киришаётган шахс аввалги

- никоҳининг бекор қилинганлигини тасдиқловчи ҳужжатни ФХДЁ органларига тақдим этишлари зарур; никоҳга киришаётган шахслардан бири чет эл фуқароси бўлса, у ҳолда ушбу шахс ўз мамлакатининг тегишли органлари томонидан берилган ва унинг никоҳга эга эмаслигини тасдиқловчи ҳужжатни тақдим этиши лозим);

- никоҳга киришаётган шахслар (бир ота-онадан тарқалган қариндош-уруғлар, туғишган ака-укалар билан опа-сингиллар, отаси ёки онаси бошқа бўлган ака-укалар билан опа-сингиллар, шунингдек, болаликка олинганлар билан болаликка олганлар) ўртасида яқин қариндош-уруғчилик мавжуд бўлса;

- никоҳланаётганлардан лоақал бири руҳий касаллик ёки ақли заифлиги сабабли суд томонидан муомала лаёқатига эга эмас деб топилса (чунки улар ўз хатти-ҳаракатларининг моҳиятини англай олмаганликлари сабабли уларни бошқара олмайди);

- никоҳга киришаётган шахс қаттиқ маст ҳолатда бўлганида, гиёҳвандлик ёки бошқа руҳиятга зиён етказувчи салбий ҳолатлар таъсирида бўлганида.

Д.Рўзиева, М.Усмонбоевалар⁵⁰нинг қайд этишларича, оиланинг ижтимоий мақомини белгилашда муҳим аҳамиятга эга бўлган қуйидаги асосий тўрт жиҳатни кўрсатиш мумкин:

⁵⁰ Рўзиева Д., Усмонбоева М. Ижтимоий педагогика / Ўқув қўлл. – Тошкент: Низомий номли ТДПУ нашриёти, 2015. – 34-35-бетлар.

Оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи ҳолатлар		
№	Муҳим ҳолатлар	Уларнинг моҳияти
1.	Оиланинг ижтимоий-иқтисодий даражаси	Оиланинг моддий ҳолатини белгилаб, бу оила даромадлари, турмуш даражаси, моддий жиҳатдан тўқинлигини ифодалайди (оиланинг даромади юқори, ўртача ва паст бўлиши мумкин)
2.	Оиладаги ижтимоий-руҳий ҳолат	Оилада соғлом ёки носоғлом психологик муҳит мавжудлигини англатади; оиладаги соғлом психологик муҳит оила аъзоларининг бир-бирлари билан яқинликлари, ўзаро ҳамкор, ҳамфикр ва тенг ҳуқуқли эканликларини англатса, носоғлом психологик муҳит эса, аксинча, оилада жанжал-низоларнинг кўплиги, оила аъзоларининг бир-бирларига нисбатан меҳрли, оқибатли эмасликларини кўрсатади
3.	Оиланинг ижтимоий-маданий даражаси	Оила аъзоларининг ахлоқи, атрофдагилар билан муносабати, маълумотлилиқ даражаси, касб ёки ҳунар эгаси эканликлари, оиланинг муайян анъанага эгалиги, оила аъзоларининг қизиқишлари, маънавий эҳтиёжлари, маиший ҳаётни биргаликда ташкил этишларини ифодалайди
4.	Оиланинг вазифавий ҳолати (вазиятли-ролли мақоми)	Оилада ота-оналар, фарзандларнинг ўзларига яраша вазифалари мавжудлигини, уларнинг меҳнат тақсимоотидаги иштироклари, оила ҳўжалигини ташкил этишдаги иштирокларини белгилайди

Бизнинг фикримизча, юқорида кўрсатилган муаллифларнинг фикрларига қўшилган ҳолда оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи яна бир жиҳатни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир. У қуйидаги жиҳатдир: оиланинг таркибий тузилмаси – оила аъзоларининг сони, таркибий тузилмаси (ота-она, фарзандлар, оиланинг кекса авлод вакиллари ва б.қ. аъзолари (амма-холалар, тоға-амакилар, жиянлар ва ҳ.к.) унинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-руҳий ҳамда ижтимоий-маданий даражаси, шунингдек, вазифавий ҳолатига ҳам ўз-ўзидан таъсир ўтказди. Таркибига кўра оиланинг меҳнатга лаёқатли аъзоларга эгалиги унинг иқтисодий фаровонлигига ўз таъсирини ўтказса, оиладаги жамики аъзоларнинг руҳан бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, ҳаётий ёндашувлари ҳамда мавжуд тажрибалари ёш авлоднинг ижтимоий мослашув қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Айни ўринда шуни ҳам қайд этиш лозимки, икки ёки кўп бўғинли оилаларда бир бўғинли оилаларга нисбатан фарзандлар тарбиясини ташкил этиш имкониятлари кўп. Чунки бу каби оилаларда ҳар бир боланинг тарбияси, жисмоний, руҳий ва маънавий-ахлоқий камолоти учун бир неча шахслар бирдек жавобгар

саналади. Қолаверса, оила шароитида ҳар бир аъзонинг хатти-ҳаракати фарзандлар учун намуна, ибрат бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли икки ёки кўп бўғинли оилаларда ҳар бир аъзонинг ўз хатти-ҳаракатлари, муомаласи, юриш-туришини назорат, таҳлил қилиб ҳамда баҳолаб бориши мақсадга мувофиқдир.

Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари. Оилавий муносабатларни ташкил этишда ота-оналарнинг муайян бурч ва ҳуқуққа эгаликлари муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, оилавий муносабатларнинг мўътадил кечишида ота-оналар томонидан уларнинг зиммаларидаги бурчларни оғишмай бажаришлари, айрим ҳолатларда эса ота-оналик ҳуқуқларидан фойдалана олиши ҳам аҳамиятлидир. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонунчилик асосларига кўра тартибга солиниши оилавий муносабатларнинг мўътадил кечишини таъминлайди. Қуйида мамлакатимизда амал қилаётган қонунчилик асосларига кўра ота-оналарнинг бурч ва мажбуриятлари хусусида сўз юритилади.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси асосларига кўра ҳуқуқий жиҳатдан ота-оналарнинг фарзандлар билан муносабатлари: шахсий ҳамда мулкӣ муносабатлар тарзида гуруҳланади.

Ҳуқуқий адабиётларда кўрсатилишича, ота-оналарнинг фарзандлар билан бўладиган шахсий муносабатларига қуйидагилар киради:

- 1) исм, отанинг исми ва фамилияни танлаши;
- 2) ота-онанинг ўз фардонтларини тарбиялаш, шунингдек, фарзандларнинг ота-онадан тарбия олиши;
- 3) ота-онанинг фарзандлари номидан вакиллик қилишлари;
- 4) фарзандларнинг ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишлари.

Фарзандга ота-онанинг розилиги асосида исм, отасининг исми ва фамилияси қўйилади. Агарда ота-онанинг фамилияси бир хил бўлса, табиий равишда ана шу фамилия фарзанднинг ҳам фамилияси сифатида эътироф этилади. Борди-ю, ота ҳамда онанинг фамилияси турлича бўлса, у ҳолда

фарзандга уларнинг келишувлари асосида улардан бирининг фамилияси қўйилади. Шундай ҳолат ҳам бўлиши мумкин, ота-онанинг фамилияси турлича ва улар фарзандга қайси бирларининг фамилиясини қўйиш борасида келиша олмаяпти. Бу каби вазиятда улар васийлик қилувчи органга ёзма ариза билан мурожаат қилишлари зарур ва ушбу орган ёрдамида муаммо ҳал қилинади.

Фамилия бериш фарзанд дунёга келгач, унинг туғилганлиги рўйхатга олинаётган пайтда амалга оширилади. Агарда ота ва она ўртасидаги никоҳ бекор қилинган бўлса, у ҳолда фарзанд ўзи туғилган вақтда олган фамилия билан қолади. Борди-ю, фарзанд фамилиясини ўзгартирган ота ёки она билан қолган бўлса, ота ёки она фарзанднинг ўз фамилиясига олиш тўғрисида васийлик органига ёзма ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Мазкур вазиятда бу хусусида иккинчи томонга маълум қилиниши мумкин. Бироқ, иккинчи томоннинг розилиги талаб этилмайди. Аксарият ҳолатларда фарзандни ўз қарамоғига олган ота ёки онанинг ариза ижобий равишда қондирилади.

Ота-она ўз фарзандларини улар то вояга етгунларига қадар тарбиялаш борасида муайян мажбуриятга эгадирлар. Гарчи ота-она ўртасидаги никоҳ бекор қилинган бўлса ҳам ота-она ўз фарзандларини тарбиялаш борасидаги бурчларини зиммаларидан соқит эта олмайдилар. Борди-ю, ота ва она алоҳида яшаётган бўлса, у ҳолда фарзанднинг ким билан яшашини уларнинг ўзлари ҳал этиш ҳуқуқига эгалар. Агарда ота ва она ушбу масалани ўзлари ҳал қила олмасалар, у ҳолда ёзма ариза билан суд органига мурожаат қиладилар. Суд органи ота ёки онадан қайси билан фарзанд тўғрисида кўпроқ ғамхўрлик қилаётганлигини, унинг ёшини, боланинг ота-онадан қай бирига кўпроқ мойиллик билдиришини, унинг ҳар томонлама камол топиши учун зарур шарт-шароитни яратиб бера олиш имкониятига эгалигини ўрганиб чиқади ва қарор қабул қилади. Никоҳдан ажралаётган ота-онанинг қай бири билан яшашни фарзанднинг ўзи ҳам ҳал қилиши мумкин. Бироқ, бунинг учун у 10 ёшга тўлган бўлиши керак.

Мамлакатимиз қонунчилик асосларига кўра ота-она вояга етмаган ўз фарзанди билан бирга яшаш ҳуқуқига эга.

Ота ёки онадан бири ота ёки оналик ҳуқуқидан суд органи қарори билан маҳрум этилмаган бўлса, у ҳолда фарзанд ота ёки она билан яшашидан катъий назар иккинчи томон у билан доимий алоқада бўлиш ва унинг тарбиясида иштирок этиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

“Ота билан она ўз боласини қонун ёки суд қарори асосида ушлаб турган ҳар қандай шахсдан уни қайтариб беришни талаб қилиши мумкин. Шу билан бирга суд бундай қилиш боланинг манфаатларига зиддир, деган хулосага келса, болани ўз ота-онасига топшириш хусусидаги даъвони рад этишга ҳақлидир”⁵¹.

Ўз фарзандларига нисбатан вакилликни ҳам ота-оналар амалга оширадilar. Ота-оналар ўз фарзандлари ёки фарзандликка олинган вояга етмаганлар учун қонуний вакил саналадилар. Қонуний вакиллик Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси, Фуқаролик кодекси ҳамда Фуқаролик-процессуал кодекси асослари билан тартибга солинади.

Ота-оналар балоғатга етмаган фарзандларини назорат қилиб туришга мажбурдirlар. 15 ёшга тўлмаган фарзандларга етказилган зарур учун ҳуқуқий нуқтаи назардан ота-оналар жавоб берадилар. Ҳуқуқий асосларга кўра, 15 ва 18 ёшлар орасидаги вояга етмаган болалар томонидан ижтимоий субъектларга етказилган ҳар қандай зарар учун ота-оналар умумий тарзда жавобгардirlар. Шу сабабли ушбу ёш оралиғидаги вояга етмаганлар томонидан келтирилган зарарнинг ўрнини уларнинг маоши ёки шахсий мулки билан қоплашнинг имкони бўлмаса, у ҳолда ота-оналар ўз ҳисобларидан тўлашлари шарт.

Ўз фарзандлари ёки фарзандликка олинганларга нисбатан ота-она тенг ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиш билан бирга уларнинг тарбияси, камолоти учун жавобгардirlар. Ҳуқуқий нуқтаи назардан ота-оналар

⁵¹ Каримова О., Гаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 486-бет.

фарзандларининг соғлиги, шунингдек, жисмоний, руҳий маънавий-ахлоқий камолоти тўғрисида ғамхўрлик қилишга мажбур саналадилар. Шу билан бирга фарзандларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳам ота-оналарнинг зиммаларига юклатилади.

Қонунан ота-онанинг, ота-оналик ҳуқуқига эга бўлиши фарзандларнинг манфаатларига зид тарзида амалга оширилиши мумкин эмас. Фарзандларнинг манфаатларини таъминлаш нафақат ҳуқуқий, шу билан бирга инсонийлик нуқтаи назардан ҳам ота-онанинг асосий вазифаси бўлиши зарур.

Ота-оналарнинг, ота-оналик ҳуқуқлари фарзандлар “ўн саккиз ёшга тўлганларида (вояга етганда), шунингдек, вояга етмаган болалар никоҳга кирганларида ҳамда қонун билан белгиланган бошқа ҳолларда болалар вояга етмасдан тўла муомала лаёқатига эга бўлганларида тугайди”⁵².

Фарзандлар билан уларнинг ота-оналари ўртасида шахсий муносабатлар билан бирга мулкӣ муносабатлар ҳам йўлга қўйилади. Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги мулкӣ муносабатлар, асосан, алимент ва мулкка доир муносабатлар тарзида кечади.

Қонунга мувофиқ балоғатга етмаган фарзандларни боқиш ота-онанинг зиммасидаги энг асосий вазифа саналади. Ҳаётда кўп ҳолларда ота, кам вазиятларда эса онанинг ўз фарзандларини ташлаб кетиши ҳодисаси ҳам кузатилади. Шундай вазиятда суд қарорига кўра фарзандларини ташлаб кетган ота ёки она алимент тўлашга мажбур қилинади. Алимент тўлашга ўз фарзандларини ташлаб кетган ота ёки она уларнинг ёши, ижтимоий ҳолати, иш билан таъминланганлик даражаси ёки молиявий аҳволидан қатъий назар мажбурийдир.

“Алимент балоғатга етмаган болалар фойдасига ундирилади ва иш ҳақидан болалар сонига қараб фоиз ҳисобида тўланади: бир болага даромаднинг $\frac{1}{4}$ қисми, икки болага $\frac{1}{3}$ қисми, уч ва ундан кўп болага $\frac{1}{2}$ қисми

⁵² Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – 117-бет.

тўланади. Икки ёки ундан кўп болага алимент тўлашда ҳар бир болага алимент тўлаш муддати тугаганлиги кўрсатилиши керак”⁵³.

Ўзбекистон Республикасида алимент тўлаш тартиби Оила кодекси асосларига мувофиқ амалга оширилади.

Мерос қилиб, шунингдек, шартнома бўйича олинган ҳамда ишлаб топилган маблағга сотиб олинган мулкка эгалик қилишга фарзандлар, шу жумладан, балоғатга етмаган фарзандлар ҳам ҳақлидирлар. Ҳуқуқий жиҳатдан фарзандлар ҳам ўзларининг шахсий мулки (кийим-кечаклари, пойафзаллари, иш ёки ўқув қуроллари, совға сифатида олинган буюмлар, ўйинчоқлар ва б.)га эга. Ота-она ва фарзандларнинг мулки алоҳида-алоҳида бўлади. Гарчи бир-бирларининг буюмларидан фойдалана олсалар-да, фарзандлар ҳаётликлари вақтида ота-оналарининг мулкига эгалик қила олмаганларидек, ота-оналар ҳам фарзандларининг шахсий мулкларига эгалик қила олмайдилар.

Гарчи аввал Ўзбекистонда кенг оммалашмаган бўлса ҳам ота-оналар билан фарзандлар ўртасида мулкдан фойдаланиш юзасидан қонунда кўзда тутилган турли битимларни тузиш имкониятига эгалар, шунингдек, улар ҳиссадорлик асосида мулкка эга бўлишлари мумкин. М: ота-оналар ва фарзандлар ҳиссадорлик асосида уй-жой, дала ҳовли ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларини қуришлари, уларда ҳамкорликда иш юритишлари мумкин.

Демак, ота-оналар то фарзандлари вояга етгунларига қадар улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари, боқишлари, уларнинг ҳар жиҳатдан камолга етишларини таъминлашлари зарур.

Фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосларига кўра фарзандлар ҳам ота-оналарининг олдида муайян бурчларни бажаришлари шарт. Республика Оила кодекси асосларига кўра фарзандларнинг зиммасида уларнинг ота-оналарига нисбатан муносабатларида қуйидаги мажбуриятлар юклатилади:

⁵³ Каримова О., Ғаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 488-бет.

- меҳнат қобилиятини йўқотган, касал бўлган, боқувчисиз қолган ота-онаси тўғрисида ғамхўрлик қилиш;
- ота-онаси давлат ёки жамоат ташкилотлари васийлигида бўлган пайтда уларга ёрдам бериш;
- меҳнат қобилиятини йўқотган, касал бўлган, боқувчисиз қолган ота-онасига (агарда улар талаб қилса) алимент тўлаш

Вояга етмаган фарзандлар ота-оналари олдида бурчли (мажбуриятли) эканликлари билан бирга маълум ҳуқуқларга ҳам эгадирлар. Қуйидагилар вояга етмаган фарзандларнинг ота-оналари олдидаги ҳуқуқларини ифодалайди:

- оилада яшаш ва тарбияланиш;
- ота ва онасини билиш;
- ота-онанинг ғамхўригидан фойдаланиш;
- оилада ҳар томонлама камол топиш;
- ота-она ва оиланинг бошқа аъзолари томонидан инсоний қадр-қимматининг ҳурмат қилиниши;
- ота-онаси ва бошқа қариндошлари (бобоси, бувиси, ака-укалари, опа-сингиллари ва ҳ.к.) билан кўришиш;
- ўз ҳуқуқлари ва бошқа манфаатларини ҳимоя қилиш;
- муайян воқеа, ҳодиса ва жараёнларга нисбатан ўз фикрини ифода этиш;
- исм, ота исми ва фамилия олиш;
- исми ва фамилиясини ўзгартириш;
- оилада умумий мулк, ўз хусусий мулкига эга бўлиш ва б.қ.

Ота-она оила тарбиясини ташкил этишда фарзандларнинг манфаатларига зид ҳеч бир хатти-ҳаракатни содир этиши мумкин эмас. Аксинча, уларнинг хатти-ҳаракатлари фарзандлар манфаатларини таъминлашга хизмат қилиши зарур. Шунингдек, ота-оналарнинг фарзандлар билан муносабатлари уларнинг жисмоний ҳамда руҳий соғликлариغا, ахлоқига салбий таъсир кўрсатмаслиги лозим. Оила тарбиясида ота-оналар фарзандларга нисбатан

шафқатсиз, кўпол муносабатда бўлиш, уларнинг инсоний кадр-қиммати, ғурурини поймол этиш тақиқланади. Республикада амалда бўлган қонунчилик асосларига кўра ота-она томонидан фарзандларни менсимаслик, ҳақоратлаш ёки эксплуатация қилишга йўл қўйилмайди.

Назорат саволлари:

1. Оила жамиятда қандай ўрин тутаети?
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида оиланинг ҳуқуқий мақоми қандай белгиланган?
3. Республика қонунчилигига кўра оила қандай ҳуқуқий асос негизида шаклланади?
4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси нечанчи йилда қабул қилинган?
4. Оилавий муносабатлар қандай ҳуқуқий мазмунга асосланади?
5. Ота-оналарнинг фарзандлар олдидаги бурчлари нималардан иборат?
6. Оилавий муносабатларни ташкил этишда ота-оналар қандай ҳуқуқларга эга?
7. Фарзандлар ўз ота-оналари олдида қандай бурчларга эга?
8. Қонуний жиҳатдан фарзандлар қандай ҳуқуқларга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
3. Каримов И.А. “Юксак маънавият – енгилмас куч” – Тошкент: “Маънавият”, 2008.
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2000.
5. Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007.

6. Каримова О., Ғаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
7. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
8. О.Насанбоева ва б. Oila pedagogikasi.– Тошкент: “Aloqashi”, 2007.
9. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

Амалий топшириқлар:

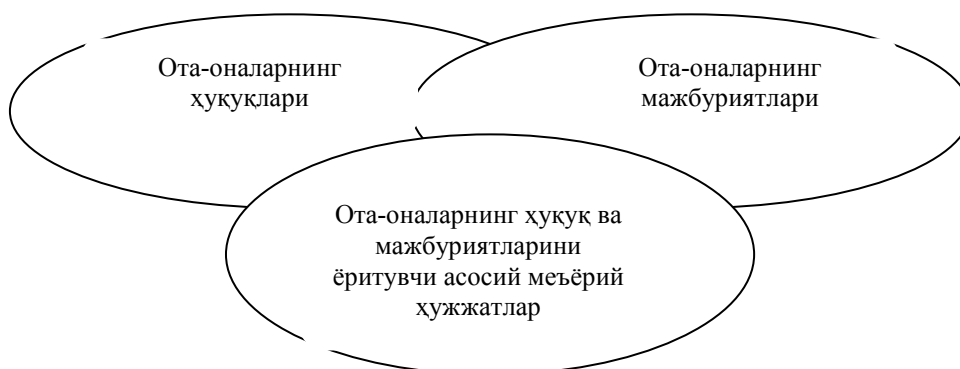
1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиб чиқинг ва кичик гуруҳларда ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжат асосида никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини батафсил ўрганинг.
2. “Венн диаграммаси” график органайзери ёрдамида ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

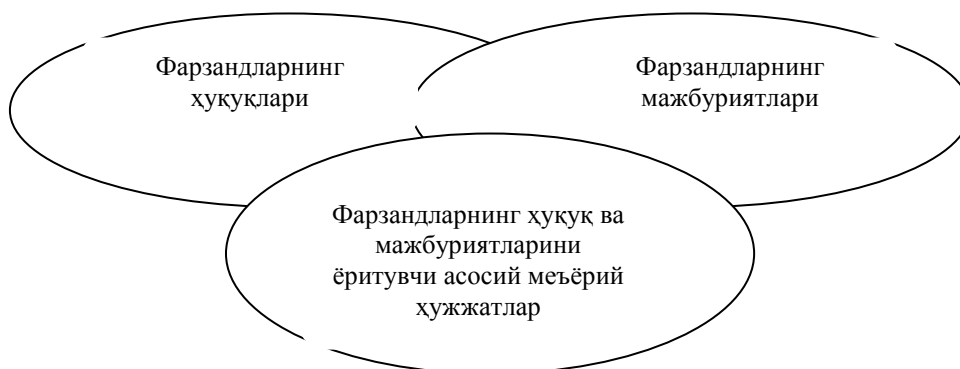
1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиш асосида кичик гуруҳлар никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини алоҳида-алоҳида ўрганиб чиқадилар. Ҳар бир гуруҳ ўзи ўрганган масаланинг моҳияти билан навбатдаги гуруҳни таништиради.
2. Ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритишда иккита диаграммасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. 1-диаграммада ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, 2-диаграммада эса фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари баён этилади. Ўқитувчи талабалар фаолиятини осонлаштириш учун уларни икки гуруҳга ажратиб, қуйидаги топшириқларни беради: 1-гуруҳга “Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни ёритувчи диаграммани шакллантириш; 2-гуруҳга “Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни

ёритувчи диаграммани шакллантириш. Диаграммаларни шакллантиришда гуруҳлар қуйидаги схемадан фойдаланишлари мумкин:

1-гуруҳ. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

2-гуруҳ. Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

ОИЛА ТУРЛАРИ

Режа:

1. Оиланинг тарихий турлари.
2. Замонавий оила турлари.

Таянч тушунчалар: оиланинг тарихий турлари, матриархат оила, моногам оила, патриархал оила, замонавий оила турлари, никоҳ ҳолатига кўра оила турлари, болалар сонига кўра оила турлари, таркибига кўра оила турлари, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари характериға кўра оила турлари, оила турларини белгилашга нисбатан М.И.Буянов ва И.П.Подласый ёндашувлари.

Оиланинг тарихий турлари. Ижтимоий жамиятнинг кичик бўғини сифатида оила муайян халқ, миллат ёки элатнинг миллий хусусиятлари, шунингдек, мавжуд тузум мазмунини ўзида намоён этади. Оиланинг мустаҳкам бўлиши, тотувлик ва фаровонликка эришиши у мансуб бўлган ижтимоий тузумнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожига, жамиятда амал қилинаётган маънавий-ахлоқий меъёрлар, олиб борилаётган давлат сиёсати мазмуни билан белгиланади. Ўз навбатида жамият маънавий қиёфаси оилаларда ташкил этилаётган ижтимоий тарбиянинг натижаси, самарасига боғлиқдир. Шу боис асрлар давомида ҳар қандай географик макон ва ижтимоий замонда ҳам янги оилаларнинг шаклланиши, оилавий ҳаётнинг йўлга қўйилиши, фарзандлар тарбиясини ташкил этиш, сулола анъаналарини давом эттириш масалаларига алоҳида эътибор бериб келинган. Оилаларнинг ижтимоий жамиятдаги муҳим ўрни ҳамда оила тарбиясининг шахс камолотини таъминлашдаги роли хусусида тўхталиб ўтар экан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов қуйидагиларни қайд этади: “Оила бизнинг халқимиз учун миллатнинг кўп асрлик анъаналари ва руҳиятига мос бўлган ғоят муҳим ҳаётий қадриятлардан биридир. Республикада оилалар асосан кўп сонли бўлиб, уларда турли авлод

вакиллари бирга яшашади ва бирга хўжалик юритишади. Бу эса болаларни тарбиялаш, уларни умуминсоний қадриятлардан, анъаналардан баҳраманд қилиш, билим даражасини ошириш учун қулай шароитлар яратади. Худди ана шундай оилаларда одамлар болалик чоғлариданоқ меҳнатсеварликни, катталарга ҳурматни, билим эгаллашга интилишни, ватанпарварликни ўрганадилар”⁵⁴.

Дарҳақиқат, оила муҳитида шахснинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етиши учун зарур, чунончи, оила хўжалигини бошқариш жараёнида оила аъзолари ўртасида юзага келувчи ҳуқуқий, иқтисодий, психологик, экологик, эстетик ва ҳ.к. мазмундаги оилавий муносабат, муомала, алоқа аралашуви унинг ижтимоийлашуви, яъни, ижтимоий муносабатларни юритиш жараёнида эркин, мустақил ҳаракат қилиш лаёқатини, қобилиятини шакллантиришга хизмат қилувчи омиллар мавжуд. Шу боис Ўзбекистон мустақиллиги шароитида ижтимоий жамиятда янгиланиш, кескин ўзгаришлар юз бераётган, бозор иқтисодиёти муносабатлари, шунингдек, ижтимоий рақобат қарор топаётган ўтиш даврида мустақкам оилаларни шакллантириш ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этмоқда.

Инсоният ҳаётининг дастлабки босқичларида турли уруғлар муносабатлари доирасида оила шаклланмаган. Жинслар орасидаги муносабатлар полигамия, яъни, жинсий жуфтликларни эркин танлаш, алмаштириш тамойили, қолаверса, болаларни бутун уруғ аъзолари билан биргаликда тарбиялаш асосига қурилган.

Ибтидоий уруғчилик босқичида инсон ҳаётида жуда катта сифат ўзгаришлари юз берди. Бу даврда кишиликнинг илк жамоаси – дастлабки жамоа бўлиб яшаш анъанаси шаклланди. Уруғ жамоаси унинг таркиб топишида оналар етакчи ўрин эгаллади.

⁵⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 14-бет.

*Шу сабабли бу босқич она уруғи, яъни, **матриархат** (лот. “mater” – она ва “arche” – ибтидо, ҳокимият; айнан “она ҳукмронлиги”) **даври** деб аталади.*

“Матриархатда аёллар ҳукмрон мавқега эга бўлган, мулк ва насл-насаб социал мавқе она уруғи бўйича ўтган, никоҳдан сўнг эр хотин жамоасига кўчган (матрилокал никоҳ) ёки эр ва хотин ўз жамоаларида алоҳида-алоҳида яшаган”⁵⁵. Она уруғини бир-бири билан қон-қариндош бўлган, келиб чиқиши жихатидан бир уруғдан тарқаган кишилар гуруҳи ташкил этди. Уруғ жамоаси ўртасидаги муносабатлар гуруҳли никоҳга асосланган. Ушбу никоҳга кўра ота номаълум бўлиб, қон-қариндошлик она уруғи бўйича аниқланган.

*Ижтимоий муносабатларнинг такомиллашуви, моддий бойликларнинг яратилиши натижасида биргаликда ҳўжаликни бошқариш ҳамда ўз болаларини тарбияловчи эр-хотин иттифоқи кўринишида **моногам** (юн. “monos” – бир, якка, ягона, “gamos” – қўшилиши; бир никоҳлилик) оилалар шаклланди.*

Моногам оилалар “ибтидоий жамиятнинг емирилиши даврида жуфт никоҳдан пайдо бўлиб, никоҳнинг ҳукмрон шаклига айланган”⁵⁶.

Неолит (янги тош) даврига келиб, никоҳ бобида гарчи икки уруғ жамоаси ўртасида гуруҳли никоҳ ҳукмронлик қилган бўлса-да, бироқ, никоҳ туб моҳияти билан ўзининг дастлабки босқичдаги ҳолатидан фарқ қилган. Кейинчалик матриархал уруғ жамоаси негизида жуфтликка асосланган никоҳ ва оила вужудга келган. Унга кўра аёллар ўз фарзандларининг оталаридан уруғ жамоаси манфаати учун меҳнат қилишни талаб қиладиган бўлди. Аёллар ўзлари учун доимий жуфтни танлай бошлаган. Ушбу даврда эркаклар ўзлари мансуб бўлган уруғ ҳамда хотинининг уруғи учун ҳам меҳнат қилишга мажбур бўлган. Гарчи жуфтликка асосланган оила шаклланган бўлса-да, бироқ, аёлнинг оиладаги ҳуқуқлари чексиз бўлганлиги сабабли эркаклар уларга тобе эди.

⁵⁵ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Конимех – Мирзоқуш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 523-бет.

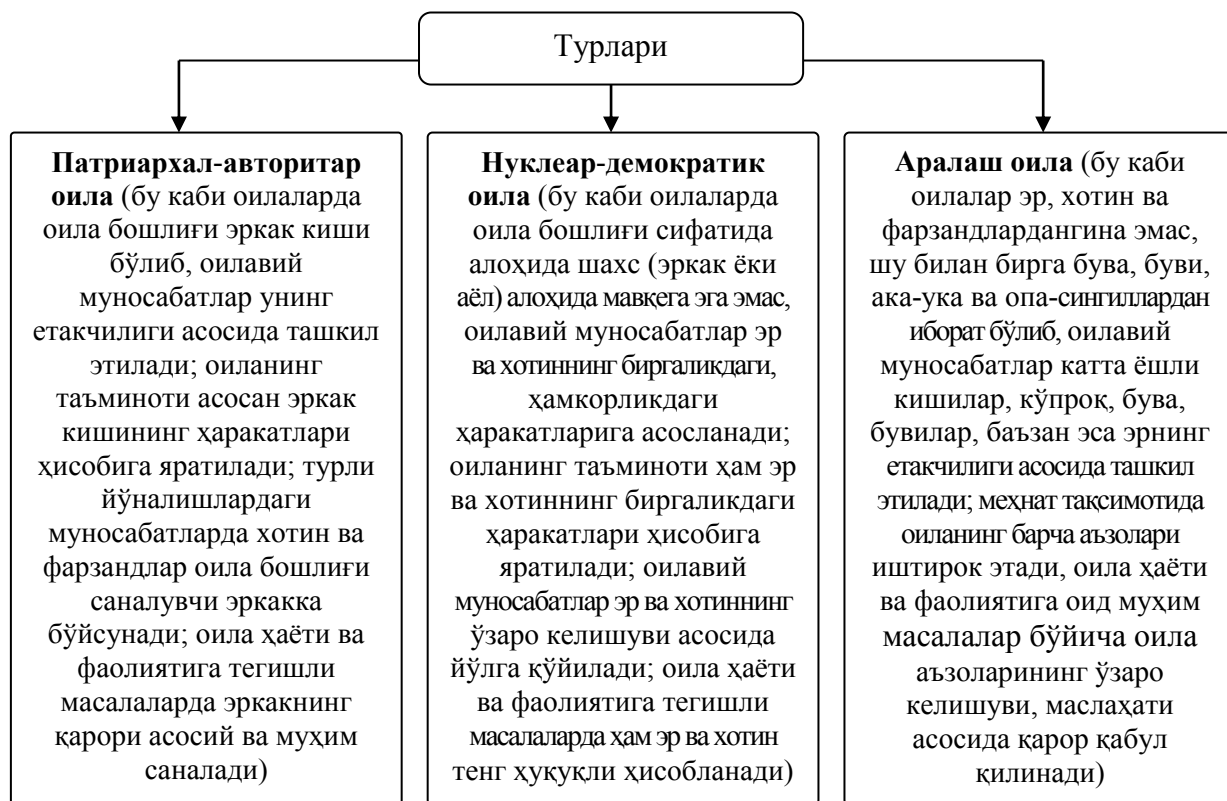
⁵⁶ Ўша манба. – 75-бет.

*Матриархал даврдан кейин шаклланиб, ҳозирга қадар мавжуд бўлган оила шакли – катта эркак етакчилигида бир неча авлодни бирлаштирган **патриархал** (юн. “pater” “patros” – ота, “arche” – ибтидо, ҳокимият; айнан “ота ҳукмронлиги”) **оила**дир.*

Патриархал оила, асосан, илк хўжалик жамоаси бўлган, унинг иқтисодий асосини ерга ва ишлаб чиқариш куролларига умумий эгалик (ишлаб чиқаришга ҳам, истеъмолга ҳам) ташкил этган⁵⁷. Бу каби оилаларда муносабатлар аъзоларнинг иқтисодий ва психологик ўзаро алоқадорлигига таянган ва авторитар характер касб этган.

*Ижтимоий ҳаётнинг фаровонлашуви натижасида фақат эр-хотин ва уларни вояга етмаган фарзандларини бирлаштирувчи **нуклеар** (жуфтликка асосланган) **оила** вужудга келди.*

Замонавий оила турлари. Ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тараққий этган ҳар қандай замонавий жамиятда ҳам оила муҳим аҳамиятга эга. Замонавий шароитда оилаларнинг қуйидаги шакллари мавжуд (1-расм):

1-расм. Замонавий оилаларнинг турлари

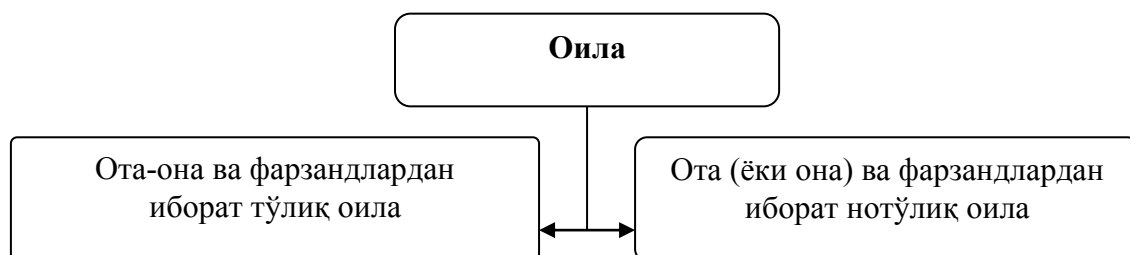
⁵⁷ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Парчин – Солиқлар / 7-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 15-бет.

Оила ва оилавий муносабатларга оид манбаларда оилалар, яна шунингдек, қуйидаги ҳолатлар бўйича ҳам турларга ажратилади:

- 1) никоҳнинг ҳолатига кўра;
- 2) оиладаги болаларнинг сонига кўра;
- 3) оиланинг таркибига кўра;
- 4) оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характериға кўра;
- 5) оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра.

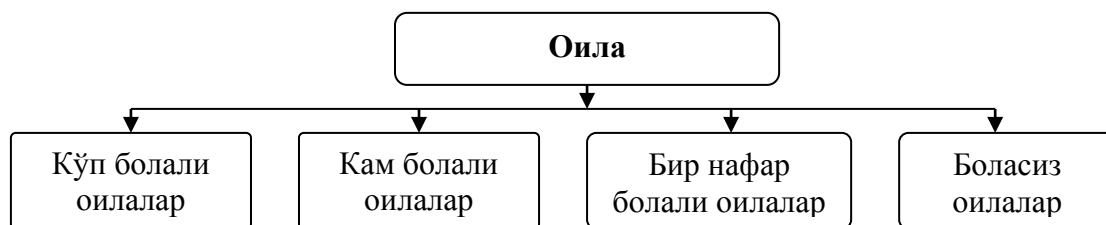
Қуйидаги ва юқоридаги ҳолатларга кўра оилаларнинг турлари, уларга хос жиҳатлар юзасидан фикр юритилади.

Никоҳнинг ҳолатига кўра оилаларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин (2-расм):

2-расм. Никоҳнинг ҳолатига кўра оила турлари

Оилалар, шунингдек, болаларнинг сонига кўра ҳам турларга ажратилади. Болаларнинг сонига кўра замонавий оилаларнинг қуйидаги турлари мавжуд (3-расм):

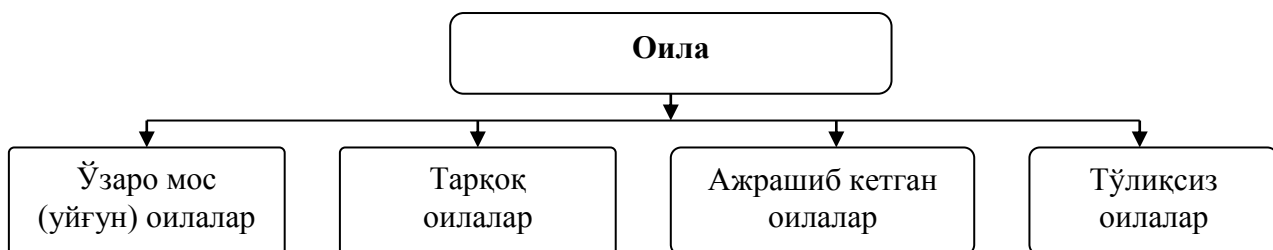
3-расм. Болаларнинг сонига кўра оила турлари

Маълумки, оиланинг таркиби шу муҳитда яшовчи субъектларга кўра ҳам муайян турларга бўлинади. Хусусан (4-расм):

4-расм. Таркибига кўра оила турлари

Оилалар, яна шунингдек, ижтимоий нуқтаи назардан ҳам турларга ажратилади. Шу нуқтаи назардан М.И.Буяновнинг ғоясига кўра оилаларнинг қуйидаги турларини ажратиш кўрсатиш мумкин (5-расм):

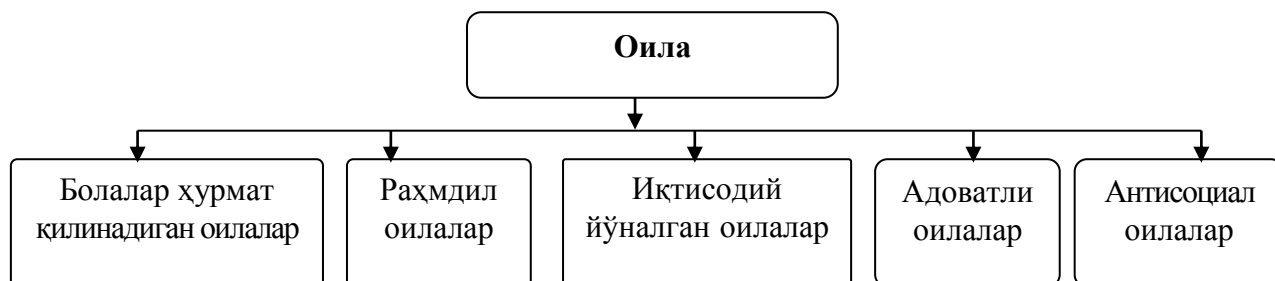
5-расм. Болаларнинг сонига кўра оила турлари

Оила никоҳнинг ҳолати, болаларнинг сони ҳамда мазкур муҳитда яшовчи субъектлар (таркиби)га кўра турларга ажратилиш билан бирга оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра ҳам бир-биридан фарқ қилади. Ю.П.Азаров бу ўринда оилаларни қуйидаги учта турга ажратиш таклифини илгари суради (6-расм):

6-расм. Аъзолар ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра оила турлари (Ю.П.Азаров)

И.П.Подласый ҳам ўз тадқиқотларида оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра оилаларни муайян турларға ажратиш таклифини илгари суради. Педагог-олимнинг таклифига кўра бу турдаги оилалар қуйидагилардир (7-расм):

7-расм. Аъзолар ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра оила турлари (И.П.Подласый)

Қуйидаги И.П.Подласый томонидан оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра турларға ажратилган оилаларнинг тавсифи келтирилади.

1. Болалар ҳурмат қилинадиган оилалар. Бундай оилаларда болаларға ҳурмат билан ёндашилади, уларға меҳр-муҳаббат кўрсатилади. Ота-оналар фарзандларнинг фаолияти билан қизиқадилар, муаммолари тўғрисида маълумотга эга бўладилар. Болаларнинг фикрларини ҳурмат қилган ҳолда ҳаётий масалаларни ҳал қилишда амалий ёрдам кўрсатишга уринадилар. Фарзандларнинг қизиқишлари ривожлантирилади. Бу фарзандларнинг тарбияси учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу каби оилаларда болалар ташаббускор, мустақил, аҳил, иноқ бўлиб вояга етадилар, ўзларини бахтли ҳис қилишади. Ота-оналар ҳам, болалар ҳам оила аъзоларининг ўзаро мулоқотидан қониқадилар. Оиладаги шахслараро муносабатларда аъзоларнинг умумий ахлоқий қиёфалари акс этади. Тартиблилик, очиклик, ўзаро ишонч, муносабатлардаги ўзаро тенглик бу турдаги оила аъзолари учун хос бўлган асосий маънавий-ахлоқий сифатлар саналади.

2. Раҳмдил оилалар. Ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар ўртача даражада ижобийлик касб этади. Бироқ, оила аъзолари ўртасида ота-оналар ҳам, болалар ҳам ўтмайдиган аниқ масофа мавжуд. Болалар оилада ўз

ўрниларни билишади, ота-онасига итоат этишади. Болаларга нима зарурлигини ота-оналарнинг ўзлари ҳал қилади. Фарзандлар гапга кулок соладиган, ғамхўр, аҳил, иноқ бўлиб вояга етишади, бироқ, камдан кам ҳолатда ташаббускор бўлишади. Улар баъзан ўз фикрига эга бўлмайди, бошқаларга тобе бўлиб қолади. Ота-оналар фарзандларнинг қизиқиш ва эҳтиёжларидан хабардор бўлишади. Шу билан бирга фарзандлар ўзларининг муаммоларини ота-оналари билан муҳокама қилишади. Бу турдаги оилаларда намоён бўладиган салбий ҳолат – ота-оналар томонидан фарзандлар ривожланиш динамикасининг ҳисобга олмаганлиги саналади. Шу сабабли ота-оналарнинг ўз фарзандларига янада кўпроқ ғамхўрлик кўрсатишлари талаб этилади.

3. Иқтисодий йўналган оилалар. Бу каби оилаларда асосий эътибор оиланинг иқтисодий таъминланганлигига қаратилади. Болалар ёшлигиданок ҳаётга амалий (прагматик) ёндашишга, барча нарсадан ўзлари учун қулайлик яратишга ўргатилади. Фарзандлар яхши ўқишга даъват этилади, бироқ, асосий мақсад – олий таълим муассасасига киришдангина иборат бўлиб қолади. Ота-она ва болаларнинг маънавий дунёси қашшоқ. Оилавий муносабатларда болаларнинг қизиқишлари ҳисобга олинмайди, фақат “фойдали” ташаббуслари қўллаб-қувватланади. Буни гарчи тўлиқ маънода ижтимоийлашиш деб атаб бўлмаса-да, болалар тенгдошларига нисбатан эртароқ “вояга етадилар”.

Ота-оналар болаларнинг қизиқиш ва эҳтиёжларини англашга интилади. Фарзандлар ҳам буни тушунишса-да, бироқ, баъзан ота-оналарнинг бу борадаги ҳаракатларини қабул қилиша олмайди. Бунинг асосий сабаби – ота-оналарнинг педагогик маданияти ниҳоятда паст эканлиги билан белгиланади.

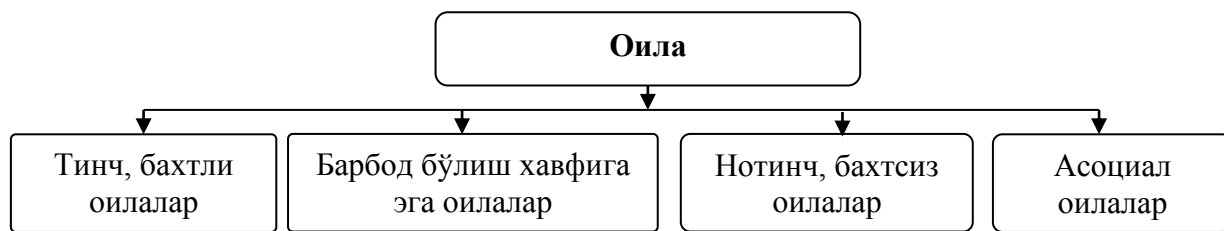
4. Адоватли оилалар. Фарзандлар учун оила – улар ёқтирмайдиган маскан. Ота-оналар ўз фарзандларига ишонмайди, уларга нисбатан ишончсизлик билдирилади. Болалар тез-тез жисмонан жазоланади. Фарзандлар бир-бирлари билан аҳил эмас, шу билан бирга ота-оналарига

ёмон муносабатда бўлишади. Оилада фарзандлар ўзаро ҳамда тенгдошлари билан ҳамжиҳат бўла олишмайди. Таълим муассасасига нисбатан салбий муносабат шаклланган. Қолаверса, фарзандларнинг баъзан оиладан қочиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар шундай механизмга асосланган: фарзандларнинг хулқ-атвори, ҳаётий қарашлари оилада зиддиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади, муносабатлар жараёнида ҳамиша ота-оналар ҳақ бўлади. Бунинг сабаби – ота-оналарнинг ҳаётий тажрибага эгаликлари, ёш хусусиятларига кўра фарзандлар томонидан ота-оналарнинг оила ривожигаги ўрни, ролининг тўғри баҳолай олинмаслиги ҳисобланади. Ота-оналар кўп ҳолатларда фарзандларнинг хулқ-атворидан асосли равишда ҳафа бўлишади. Бироқ, айнан шу ҳолат, бир томондан, фарзандларнинг ўқишларига зиён етказса, иккинчи томондан, уларнинг аморал хулқ-атворга эга бўлишларига сабаб бўлади. Ушбу вазиятлардан чиқиш учун ота-оналар фарзандларининг хулқ-атвор мотивларини етарли даражада англашга уринишлари, улар томонидан кўрсатилаётган важ (баҳона) ва далилларига алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади.

5. Антисоциал оилалар. Бу турдаги оиланинг фарзандлари учун оила – болалар учун уларни кутмайдиган, севмайдиган кишилар истиқомат қилувчи бошпана саналади. Ота-оналар аморал ҳаёт тарзини ўзлаштириб олишган. Улар ўзаро зиддиятларга боришади, ўзаро муносабатларда бир-бирларига ҳамда болаларга пўписа қилишади, спиртли ичимликлар истеъмол қилишади. Мазкур оилалар томонидан болаларга кўрсатиладиган ҳар қандай таъсир салбий хусусиятга эга. Бундай оилаларда яшаётган болалар кўп ҳолатларда давлат қарамоғига олинади⁵⁸.

Ижтимоий педагогика соҳасида узок йиллар давомида бир қатор тадқиқотлар олиб борган М.А.Галагузова ижтимоий ҳолати нуқтаи назардан оилаларнинг қуйидаги турларини ажратиш кўрсатиш таклифини илгари сурган (8-расм):

⁵⁸ Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Владос, 2003. – С. 207-210.

8-расм. Ижтимоий ҳолатига кўра оила турлари (М.А.Галагузова)

Қуйида М.А.Галагузова томонидан куўрсатилган оилалар турларига хос хусусиятлар юзасидан сўз юритилади.

1. Тинч, бахтли оилалар. Бундай оилалар зиммасидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этади. Ота-оналар ўз фарзандларининг кизиқиш ва эҳтиёжларини тез илғайди. Борди-ю, оилавий муносабатларда муаммолар келиб чиқса, у ҳолда тинч, бахтли оилаларга бир мартагина амалий ёрдам кўрсатишнинг ўзи кифоя қилади.

2. Барбод бўлиш хавфига эга оилалар. Бу каби оилаларнинг фарзандларида баъзан меъёрдан оғиш ҳолатлари кузатилади. Кўп ҳолатларда ушбу оилалар фарзандларида ижтимоий мослашув қобилиятининг пастлиги намоён бўлади. Бундай оилаларда ота-оналар бола тарбиясини жуда қийинчилик билан олиб боради. Шу сабабли ажралиш хавфи бўлган оилалар ижтимоий педагог томонидан ўз вақтидаги бериладиган амалий ёрдам, шунингдек, доимий кузатувга эҳтиёж сезади.

3. Нотинч, бахтсиз оилалар. Бундай оилалар ижтимоий нуқтаи назардан ҳаётий фаолиятнинг муайян соҳаси бўйича паст даражага эга бўлиб, зиммасига юклатилган вазифаларни бажара олмайди. Ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ижтимоий мослашув имкониятлари ниҳоятда паст. Шу сабабли бундай оилаларда болаларни тарбиялаш жараёни жуда қийинчилик билан секин боради, устига устак кам ҳолатларда кутилган натижага эришилади. Нотинч, бахтсиз оилалар доимий равишда ижтимоий педагогнинг фаол, давомий кўмагига эҳтиёж сезади. Бу каби оилалар эга бўлган муаммоларнинг характеридан келиб чиқиб, ижтимоий педагогнинг

уларга узоқ муддатли таълимий ва психологик ёрдам кўрсатиши мақсадга мувофиқдир.

4. Асоциал оилалар. Бу турдаги оилаларнинг ижтимоий ҳолати уларни тубдан ислоҳ қилишни талаб этади. Мазкур оилаларда ота-оналар аморал, ғайриқонуний ҳаёт кечиришади. Уларнинг яшаш шароитлари энг оддий санитария-гигиеник талабларга ҳам жавоб бермайди. Табиий равишда болаларнинг тарбияси билан ҳеч ким шуғулланмайди. Шу сабабли болалар назоратсиз қолишган. Улар доимий равишда ярим оч ҳолда юришгани учун жисмоний ривожланишда ортда қолишган. Ижтимоий педагог ушбу оилалар билан иш олиб борганда ҳуқуқни муҳофаза қилиш, васийлик ва ҳомийлик органлари билан яқиндан алоқа ўрнатиши зарур.

Оилалар турининг хилма-хиллиги уларнинг у ёки бу жиҳатни асос қилиб олганлигини тасдиқлайди. Бу эса турли оилаларда фарзандлар тарбиясини ташкил этиш жараёнининг мураккаблигидан далолат беради.

Ҳар бир оиланинг ҳаёти кўп жиҳатли, яъни, ижтимоий-биологик, ҳўжалик-иқтисодий, ахлоқий ва психологик муносабатларга асосланиши билан тавсифланади. Шунга кўра оиланинг ривожини муайян босқичда маълум вазифанинг бажарилиши, янги вазифанинг ўртага қўйилиши, шунингдек, оила аъзолари ижтимоий фаолияти кўламининг кенгайиши, фаоллик даражасининг ортиб боришига боғлиқ.

Назорат саволлари:

1. Оиланинг қандай тарихий турларини биласиз?
2. Гуруҳли никоҳдан жуфт никоҳга ўтиш жараёнининг ўзига хослиги нимада кўринади?
3. Никоҳ ҳолатига кўра оиланинг қандай турлари мавжуд?
4. Болалар сонига кўра оила турлари ўзида қандай жиҳатларни акс эттиради?
5. Шахслараро муносабатларнинг характериға кўра оила қандай турларға ажратилади?

6. М.А.Галагузованинг оилаларни турларга ажратиш борасидаги таклифи қандай ғояга асосланади?

6. Ижтимоий-педагогик нуқтаи назардан оилаларни қандай турларга ажратиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
3. Hasanboeva O. va b Oila pedagogikasi. – Тошкент: Aloqashi, 2007.
4. Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Владос, 2003.
5. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
6. Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқуқ. – Тошкент: Адолат, 2006.

Амалий топшириқлар:

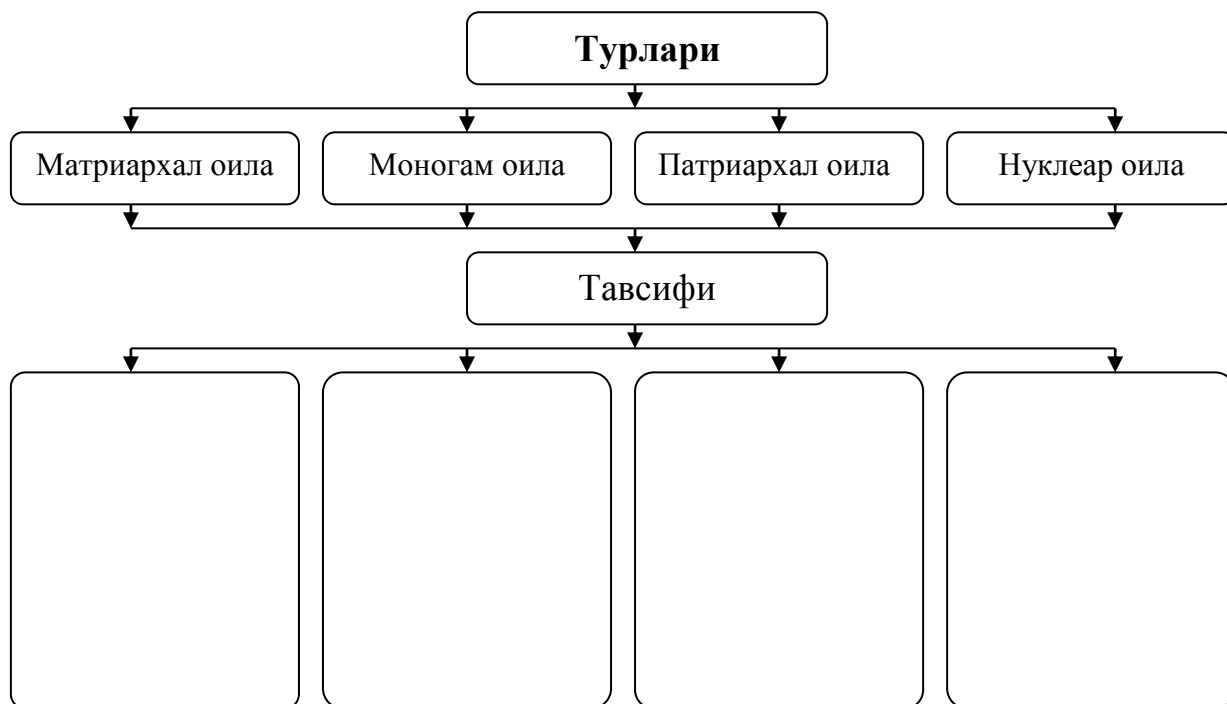
1. Кишилиқ тарихи тараққиётида шаклланган оилаларга хос тавсифларни ёритувчи жадвални шакллантиринг.
2. Кичик гуруҳларда “Юмалоқланган қор” стратегиясини қўллаш асосида:
1) никоҳнинг ҳолатига кўра; 2) оиладаги болаларнинг сонига кўра; 3) оиланинг таркибига кўра; 4) оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характерига кўра; 5) оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганинг.

Амалий топшириқларни бажариш

юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Кишилиқ тарихи тараққиётида шаклланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда ҳам талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқдир. Талабалар кичик гуруҳлар ёки

жуфтликларда кишилик тарихи тараққиётида шаклланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда қуйидаги намунадан фойдаланишлари мумкин:

3. “Юмалоқланган қор” стратегиясини қўллаш асосида замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганишда академик гуруҳ талабаларини 5 та кичик гуруҳга ажратиш лозим. Кичик гуруҳларнинг ҳар бирига алоҳида топшириқ берилади. Ҳар бир кичик гуруҳ қуйидаги топшириқларни бажаради:

Гуруҳлар	Топшириқларнинг моҳияти
1-гуруҳ	Никоҳнинг ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
2-гуруҳ	Оиладаги болаларнинг сонига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
3-гуруҳ	Оиланинг таркибига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
4-гуруҳ	Оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характериға кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
5-гуруҳ	Оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи

ОИЛАНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

1. Оиланинг иқтисодий, репродуктив, тарбиявий ва коммуникатив вазифалари.
2. Оиланинг рекреатив, фелитситологик, регулятив ва релаксация вазифалари.
3. Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини бажаришдаги аҳамияти.

Таянч тушунчалар: оиланинг вазифалари, оиланинг иқтисодий вазифаси, оиланинг репродуктив вазифаси, оиланинг тарбиявий вазифаси, оиланинг коммуникатив вазифаси, оиланинг рекреатив вазифаси, оиланинг фелитситологик вазифаси, оиланинг регулятив вазифаси, оиланинг релаксация вазифаси.

Оиланинг иқтисодий, репродуктив, тарбиявий ва коммуникатив вазифалари. Ҳар қандай замон ва маконда ҳам оиланинг зиммасига шахс камолотини таъминлаш борасида муайян вазифалар юклатилади. Оила зиммасига муайян вазифаларнинг юклатилишида жамият тараққиёти, у томонидан шахс камолотига қўйиладиган талаблар, аҳолининг ижтимоий турмуш тарзи, шахслараро муносабатлар мазмуни, давлат сиёсати ҳамда миллий ривожланиш мақсадлари инобатга олинади.

Замонавий шароитда оилаларнинг ҳаёти ва фаолияти қуйидаги вазифаларни ижобий ҳал қилишга йўналтирилади:

- иқтисодий;
- репродуктив;
- тарбиявий;
- рекреатив;
- коммуникатив;
- регулятив;
- фелиоцитологик;
- релаксация⁵⁹.

⁵⁹ Oila psixologiyasi / Akad.litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. G.B.Shoumarov va b. G.B.Shoumarovning tahriri ostida. – Toshkent: “Sharq”, 2008. – 48-62-betlar.

Қуйида замонавий оилалар томонидан шахс камолотини таъминлаш борасида ҳал қилинадиган вазифаларнинг моҳияти юзасидан батафсил сўз юритилади.

1. Оиланинг иқтисодий вазифаси. Барча даврларда ҳам оиланинг иқтисодий вазифаларни ижобий ҳал қилиш имкониятига эга бўлишига алоҳида эътибор қаратиб келинган. Зеро, оила иқтисодиёти ва унинг маънавий-ахлоқий қиёфаси унинг мавжудлигини таъминловчи муҳим омиллар саналади. Бозор муносабатлари шароитида эса оиланинг иқтисодий вазифасини муваффақиятли адо этиш лаёқатига эга бўлиши янада муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий вазифалари сирасида оила иқтисодиёти ва бюджетини шакллантириш, оила даромадини режали сарфлаш, оиланинг кундалик харажатларини амалга ошириш, оилавий эҳтиёжлар учун маблағ йиғиш, оила хўжалигини юритиш, моддий неъматлар ишлаб чиқиш қабила алоҳида ўрин тутди.

Ҳар қандай оила ўзининг иқтисодиёти ва бюджетига эга бўлиши зарур. Ўз иқтисодиёти ва бюджетини шакллантиришда оиланинг асосий ҳамда қўшимча даромад манбаларига эгаллиги муҳим аҳамиятга эга. Оила аъзоларининг асосий даромади уларнинг доимий иш жойидан оладиган ойлик маошлари, изчил олиб туриладиган нафақалар (кексалик ёки болалик нафақалари) ёки талаба бўлган оила аъзоларининг стипендиялари қаби манбалар негизида шаклланади. Оила бюджетини шакллантиришга ҳисса бўлиб қўшиладиган қўшимча даромад манбалари эса – томорқа, иссиқхона ёки ёрдамчи хўжалик (чорва моллари, паррандалар)дан олинадиган мева, сабзавот ҳамда сут маҳсулотлари, оилавий тадбиркорлик (хунармандчилик, маиший хизмат кўрсатиш)ни ташкил этиш ҳисобига топиладиган пул маблағлари, “суюнчи пули”, турли мукофот пуллари, оила аъзоларининг асосий бўлмаган иш жойидан оладиган маошлари саналади.

Оила иқтисодиётини шакллантиришда ота-оналарнинг иқтисодий билимларга эгалликлари, инсон меҳнатининг маҳсули бўлган пул маблағларига нисбатан ҳам ўзларида, ҳам фарзандларда ижобий муносабатни шакллантира олишлари муҳим аҳамиятга эга. Собиқ Иттифоқ даврида жамият ҳаётининг

“ижтимоий тенглик” тамойилига асосланганлиги боис бойлик, бой бўлишга нисбатан салбий муносабат шаклланган эди. Ҳатто шахсий мулкка эга бўлиш давлат назоратига олинган, маълум даражада ўзига тўқ, бой бўлган шахслар, уларнинг хатти-ҳаракатлари қораланар эди.

Бозор муносабатлари шароитида эса, аксинча, оила аъзолари – ота-оналар, фарзандларнинг ишбилармонлиги, тадбиркорлиги, яратувчанлиги ҳамда ушбу сифатларга эгалик асосида қўшимча моддий даромад манбаларини яратишлари қўллаб-қувватланади. Бинобарин, қўшимча даромад оиланинг фаровонлигини таъминлайди, фарзандларнинг ҳар томонлама соғлом, бақувват бўлиб ўсишлари, чуқур билим олишлари учун зарур, қулай шарт-шароит яратиб берилишини таъминлайди. Ота-оналар ўз тадбиркорликлари эвазига фарзандларининг шахсий қобилиятларини янада ривожлантиришга муваффақ бўладилар. Иқтисодий билим, тадбиркорлик, ишбилармонлик, тежамкорлик сифатларига эга ота-она оила муҳитида фарзандларнинг бозор муносабатларига тўлақонли мослаша олишларига эришади.

Оила иқтисодиётини яратишда ота-она ва фарзандларнинг биргаликда уй хўжалигини юритишлари, томорқа ва ёрдамчи хўжалик маҳсулотларини етиштиришлари, ҳунармандчилик буюмларини тайёрлашлари кўп томонлама аҳамиятга эга. Биринчидан, оила аъзоларининг биргаликда меҳнат қилишлари ҳамжиҳатлилик, бирликни қарор топтиради, иккинчидан, фарзандларда меҳнатга ижобий муносабат шакллантирилади, уларда меҳнатсеварлик хислати тарбияланади, учинчидан, болалар ўзлари меҳнат қилар эканлар, ўзгаларнинг меҳнатини қадрлашга ўрганадилар, тўртинчидан, оила шароитида тайёрланган, етиштирилган маҳсулотларни сотиш жараёнида болаларнинг иқтисодий тушунчалари кенгаяди, савдо кўникма, малакаларини ўзлаштиради.

2. Оиланинг репродуктив вазифаси. Ҳар қандай замон ва маконда ҳам оила, энг аввало, авлодлар давомийлигини таъминлаш, наслни сақлаш саналади. Дастлаб таянч тушунча (“репродуктивлик”)нинг луғавий

маъносини англаб олиш оиланинг репродуктивлик вазифаси моҳиятини тўлақонли тушуниш имкониятини яратади.

Электрон манбалардан бирида талкин этилишича, “репродуктивлик” (лот. “фертилик” (“fertilis”) – насл қолдириш) тушунчаси “вояга етган организмнинг насл қолдириш лаёқатига эгалиги”⁶⁰ маъносини англатишга хизмат қилади. Биология, тиббиёт каби соҳаларда “репродуктивлик” тушунчасининг антоними сифатида “бепуштлик” атамаси ишлатилади. Юқорида кўрсатилган электрон манбада қайд этилишича, вояга етган организм сифатида одам ёки ҳайвоннинг насл қолдириш лаёқатига эга бўлмаслиги “бепуштлик”, ниҳолнинг маълум йилдан сўнг, етарли даражада ривожланганидан кейин ҳам ҳосил бера олмаслиги “стериллик” (лот. “sterilis” – кўпая олмаслик) деб юритилади. “Саломатлик. Оммабоп-медицина энциклопедияси”⁶¹ эса “бепуштлик” тушунчаси луғавий нуқтаи назардан “вояга етган организмнинг насл қолдиришга ожизлиги”ни ифодаловчи маънони англатишига урғу бериб ўтилади.

Кўпгина халқлар, шу жумладан, ўзбек халқида оилани барпо этишдан кўзланган асосий мақсад – сулоланинг давомийлигини таъминлаш, насл қолдириш ҳисобланади. Сулоланинг давомийлигини таъминлаш, насл қолдириш нафақат шахсий, шу билан бирга ижтимоий аҳамиятга эга масала саналади. Фарзанд кўриш (насл қолдириш) ота ҳамда онанинг шахсий характерга эга хоҳиш-истакларига кўра амалга оширилса-да, бироқ, бу жараён жамият тараққиётини таъминловчи ишлаб чиқариш кучининг шаклланиши нуқтаи назаридан ижтимоий моҳият касб этади. Шу сабабли инсоният тарихий тараққиётининг деярли барча даврларида авлодлар давомийлигини таъминлаш кун тартибидаги муҳим масалалардан бири бўлиб келган.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ҳам ёшларда репродуктив саломатликни шакллантиришга давлат миқёсида алоҳида эътибор қаратилди. Бунинг исботи “Баркамол авлод йили” Давлат дастури ҳамда унда

⁶⁰ Репродуктивность // Wikipediya.

⁶¹ Саломатлик. Оммабоп медицина энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбек энциклопедияси Бош редакцияси. – 1985. – 41-бет

ифодаланган ғояларда ўзининг яққол ифодасини топган. Ушбу дастурда “репродуктив саломатликни сақлаш ва соғлом оилани шакллантириш муаммолари бўйича ёшлар ва ёш оилалар орасида тушунтириш ишлари олиб бориш”⁶² долзарб ижтимоий вазифалардан бири эканлиги алоҳида таъкидланган.

Мазкур масала Ғарб мамлакатларида никоҳ ва оилага ғайриахлоқий қарашлар қарор топиб, уларнинг муқаддаслигига путур етаётган, бир жинсли никоҳ тобора кенг тарғиб этилаётган, қолаверса, эркак ва аёлларнинг бепуштлигига сабаб бўлувчи омиллар (жинсий органлардаги турли салбий ўзгаришлар, жинсий аъзоларнинг туғма нуқсони (крипторхизм), шикастланиши (орхит, эпидидимит), яллиғланиши, эндокрин тизими фаолиятининг ўзгариши, ирсий касалликлар (м: Шерешевский, Тернер, Даун ва б. касалликлар), Интернет саҳифалари ва айрим телеканалларда порнографик суратлар, саҳналарнинг намоёиш этилаётганлиги, аксарият ёшларнинг реал ва визуал ҳаётни ажрата олмаётганликлари, йигит ва қизларнинг жинсий жиҳатдан тўғри, етарлича ривожланмаётганликлари ва ҳ.к.) сонининг ортиб бораётган мавжуд шароитда, айниқса, ўзига хос долзарблик касб этмоқда.

Фарзанднинг бенуқсон ва соғлом дунёга келишида оналарнинг роли беқиёс. Бироқ, сўнгги йилларда аёлларда ҳам бепуштлиқ ҳолатлари тобора кўпроқ кузатилмоқда. Аёлларда намоён бўладиган бепуштлиқ бачадон ва ортиқлар (тухумдон ва найлар)нинг яллиғланиш касалликлари (аднексит), сўзак, жинсий органлар сили, ички секреция безлари (тухумдон, қалқонсимон без, бўйрак усти бези ва бошқалар) фаолиятининг бузилиши, балоғатга етиш даврида юқумли (инфекцион) касалликлар билан оғриш натижасида марказий асаб тизимида рўй берган ўзгаришлар, жинсий органларнинг етилмай қолиши (инфантилизм) билан боғлиқ⁶³.

Сўнгги йилларда махсус адабиётлар, шунингдек, оммавий ахборот воситаларида ҳам “репродуктивлик” ёки бошқача айтганда, “репродуктив

⁶² “Баркамол авлод йили” Давлат дастури. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010. – 21-бет.

⁶³ Ўша манба. – 41-бет.

саломатлик” тушунчалари кўп қўлланилмоқда. Яна бир электрон манбада “репродуктив саломатлик” тушунчасига шундай таъриф берилган: “инсоннинг репродуктив тизими шаклланиши ва ўз фаолиятини тўла бажара олишини таъминлайдиган барча ҳаётий жараёнларда жисмоний, ақлий ва ижтимоий жиҳатдан камолга етганлик ҳолати”⁶⁴. Демак, репродуктивлик инсонга хос репродуктив тизим фаолиятининг бенуқсон ишлаши асосида унинг бевосита соғлом фарзанд кўра олишидир. Шунга кўра ҳар бир шахснинг репродуктив саломатликка эгалигини қуйидаги белгилар асосида баҳолаш мумкин: 1) шахс репродуктив тизимининг салбий асоратларсиз, бенуқсон шаклланиши; 2) репродуктив тизимнинг ўз физиологик вазифасининг бенуқсон бажара олиши; 3) репродуктив тизим фаолияти жараёнида шахснинг ўзини маънавий-ахлоқий, жисмоний, физиологик, ақлий ва ижтимоий жиҳатдан камолга етганлигини ҳис қила олиши.

Шунга кўра “шахснинг репродуктив саломатлиги унинг оилавий ҳаётга маънавий-ахлоқий, жисмоний, ақлий ва ижтимоий тайёрлиги, эр-хотин ўртасидаги жисмоний яқинликнинг ҳар икки томон учун ҳам ижобий характер касб этишига эришиши, фарзанд кўриш хоҳишининг қондирилиши ва, энг муҳими, соғлом фарзанд кўра олиши учун хизмат қилади” (Н.Ашурова).

Бугунги кунда ҳар бир оилада таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари ҳамда ижтимоий институтлари билан ҳамкорликда ёшларнинг репродуктив саломатликка эга бўлишларини таъминлаш йўлида амалий ишларни олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Ижтимоий ҳамкорлик асосида ёшларни никоҳ ва оилавий ҳаётга:

- **маънавий-ахлоқий** (оила учун масъуллик, оила ва никоҳни муқаддас деб билиш, оила шаъни ва оила аъзоларининг обрўсини ҳимоя қила олиш, эр-хотин, шунингдек, ота-она ва фарзандлар ўртасида ўзаро ҳурматни қарор топтириш, тасодифий жинсий алоқалардан ўзини тийиш),

⁶⁴ Репродуктивное здоровье // <http://my.mail.ru/community/uneasyparents>.

- **жисмоний** (эр-хотин ўртасидаги жисмоний яқинликнинг ҳар икки шахс учун ижобий хусусият касб этишига эришиш, бу жараённинг ихтиёрий, ҳеч қандай зўрлик, мажбурлашларсиз кечишига эришиш),

- **физиологик** (эркакнинг туғдириш, аёлнинг туғиш қобилятига эғалиги),

- **ақлий** (оилавий ҳаётни мўътадил кечишини таъминлаш, ота-онанинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда фарзандлар сони, фарзанд кўриш даврларини ихтиёрий белгилаш, ҳомиладорлик муддатлари ўртасида маълум оралик (интерваль) бўлиши зарурлигини инобатга олиш, исталмаган ҳомиладорликнинг олдини олиш чора-тадбирларини кўриш; воситалари (жумладан, контрацепция воситалари) ва методларидан хабардор бўлиш, репродуктив саломатликка эришишни кафолатловчи омиллар (организмда бепуштлик келиб чиқиш сабабларини бартараф этиш мақсадида жинсий гигиена қоидаларига риоя қилиш, ўз вақтида даволаниш ёки кўшимча репродуктив технологиялардан фойдаланиш малакаларини ўзлаштириш), воситалар, методлар ҳамда хизматлар тўғрисидаги ахборотлардан фойдаланиш қобилятига эғалик);

- **ижтимоий** (оилани онгли режалаштириш) жиҳатдан тайёрлаш зарур.

Оила фаолияти репродуктив нуқтаи назардан *соғлом фарзанд кўриш, уни ҳар томонлама соғлом қилиб вояга етказиш*, физиологик, жинсий ва жисмоний жиҳатдан *қизларни оналик, йигитларни эса оталикка тўлақонли тайёрлаш*дек вазифаларни ҳал қилишга йўналтирилади.

Даниялик олимлар томонидан ўтказилган тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, “Кока-кола” ичимлигини мунтазам истеъмол қилиш вояга етган йигитларнинг фарзанд кўриш имкониятларини сезиларли даражада пасайтиради. 2,5 минг нафар ёшлар иштирокида ўтказилган тадқиқот жараёнида ушбу ичимликни кунига 1 литр ҳажмида мунтазам истеъмол қилувчиларда уни деярли истеъмол қилмайдиганлардан фарқли равишда фарзанд кўришда муҳим элемент саналадиган сперма (жинсий суюқлик)да сперматозоид (жинсий ҳужайра)лар сонининг 30 фоизга кам бўлиши аниқланган.

Бу ҳолат бепуштлика олиб келади. Бир миллилитр спермада “Кока-кола” истеъмол қилмайдиган шахсларда ўртача 50 миллион, ёшларнинг сеvimли “чанқок босдис” бошқа турдаги ичимликлар билан истеъмол қилинганда эса жами 35 миллион сперматозоид мавжуд бўлиши илмий нуқтаи назардан тасдиқланган.

Жаҳон миқёсида кенг тарқалган ушбу оммавий ичимлик, аёлларнинг ҳам фарзанд кўриш қобилиятларини пасайтиради. Агарда, аёллар фарзанд кўриш олдидан ҳафта давомида қанд миқдори юқори бўлган мазкур ичимликдан 5 ёки ундан ортиқ ҳисса (порция) истеъмол қилсалар, у ҳолда ҳомиладорлик вақтида диабетга чалиниш хавфи 22 фоизга ортади. Бундай хавф таркибида қанд миқдори юқори бўлган ёки сунъий моддалар қўшилган бошқа “чанқок босди” ичимликлар истеъмол қилганда у қадар юқори бўлмайди⁶⁵.

3. Оиланинг тарбиявий вазифаси. Ўзига хос тарбия муҳити бўлган оила фарзандларнинг камолотини таъминлашда муҳим ўрин тутади. Оиланинг тарбиявий имкониятлари беқиёсдир. Боланинг табиий аломатлари ва насл-насаби қанчалик аҳамиятга эга бўлмасин, тарбия ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Оиланинг тарбиявий вазифаси *болаларда маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний, эстетик, меҳнатсеварлик, жинсий, экологик, ҳуқуқий, иқтисодий фазилатларни тарбиялашдан* иборат.

Ота-оналар фарзандларда ёшликданоқ маънавий-ахлоқий сифатларнинг шаклланишига эътибор қаратишлари лозим. Зеро, “оилада уюштирилажак ахлоқий тарбиянинг мақсади болаларда энг олий ахлоқий сифатлар ота-она ҳамда оиланинг бошқа аъзолари, шунингдек, атрофдагиларга нисбатан меҳр-муҳаббат, катталарга ҳурмат, кичикларга мурувват, камтарлик, тўғрисиўзлик, меҳнатсеварлик, саҳоват, инсонпарварлик, адолат, виждон, ор-номус, ғурур, интизом, ижтимоий бурчни англаш ва ҳ.к.ни шакллантиришдан иборатдир. Шахсда мазкур сифатларнинг қарор топишида оиладаги соғлом муҳит, оила аъзоларининг психологик жиҳатдан ўзаро яқинликлари, эҳтиёж, қизиқиш ва ҳаётий ёндашувиларидаги умумийлик, бир-бирларини ҳар қандай вазиятда

⁶⁵ Репродуктивность // <http://www.malina-mix.com/topic23942.html>.

қўллаб-қувватлай олишлари, ота-оналар томонидан барча фарзандларига нисбатан қўйилаётган талаблар, шунингдек, уларга кўрсатилаётган эътиборнинг бир хил бўлиши оила тарбиясида ижобий натижаларга эришишнинг омиллари саналади. Оилада муайян анъананинг қарор топганлиги, унга оила аъзолари томонидан билдирилаётган ҳурмат, шунингдек, кекса авлод вакиллариининг шахси, уларнинг ижобий сифатлари, меҳнатда эришган (гарчи у оддий бўлса ҳам) ютуқлари, атрофдагилар билан муносабати борасидаги суҳбат ёки хотираларнинг ташкил этилиши болаларда ҳаётий эътиқоднинг шаклланишини таъминлайди”⁶⁶.

Оиланинг тарбиявий имкониятларини ўрганш асосида шундай хулосаларга келиш мумкин:

- 1) оиланинг болага таъсири бошқа ҳар қандай тарбиявий ҳаракатлардан кучли;
- 2) оилада шундай сифатлар шаклланадики, оиладан ташқари ҳеч қаерда бундай сифатлар шаклланиши мумкин эмас;
- 3) оила муҳитида шахснинг ижтимоийлашуви амалга ошади, шу сабабли оилада жамият аъзоси – фуқаро, ватанпарвар шахс, бўлғуси оила бошлиғи, қонунга риоя қилувчи ҳуқуқий фаол шахс, истеъмолчи вояга етказилади, бинобарин, оила қандай бўлса, жамият ана шундай бўлади.
- 4) оила анъаналарнинг давомийлигини таъминлайди;
- 5) оиланинг муҳим ижтимоий функцияси фуқарони тарбиялашда акс этади;
- 6) оила касб танлашга муҳим таъсир кўрсатади.

4. Оиланинг коммуникатив вазифаси. Одатда оила ҳаёти унинг аъзолари ўртасида ташкил этиладиган мулоқотга асосланади. Замонавий шароитда оила аъзолари ўртасида фаол мулоқотда бўлиш таназзулга учрамоқда. Бунинг асосий сабаблари оммавий ахборот воситалари сонининг ортиб бориши, улардан ахборот тарқатиш қўламининг тобора кенгайишидир. Айнан шу ҳодисалар

⁶⁶ Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Муаллифлар: М.Х.Тўхтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тўхтаходжаеванинг умум.таҳр.остида. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010. – 302-бет.

туфайли ҳар бир шахс оила давраида уюштириладиган мулоқотдан кўра кўпроқ оммавий ахборот воситалари билан муносабатда бўлишни маъқул кўрмоқда. Бу эса бир қатор салбий оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўляпти: шахс тобора индивидуаллашиб бормоқда, омманинг манфаатидан кўра ўз қизиқиш ва интилишларини устун қўймоқда, ўзгаларнинг ҳолатига нисбатан бепарқлик кучаймоқда. Оила давраида суҳбатлар одатда болаларда катталар – ота-она, бува-буви ва оиланинг бошқа ёши катта аъзолари намунасида атроф-муҳитга, атрофдагиларга нисбатан ижобий ёки салбий бўлишидан қатъий назар муносабатни шакллантиради. Шу сабабли фарзандлар иштирокида ташкил этиладиган суҳбатлар доимо ёқимли, инсонга кўтаринки руҳ бағишлайдиган, болаларни ҳаракатга, ўқиб-ўрганишга ундайдиган, уларда ўзига нисбатан ишонч, атрофдагиларга нисбатан ҳурматни уйғотадиган ғояларга асосланишига эътибор қаратиш лозим. Суҳбатлар мавзусининг бурч, мардлик, олижаноблик, саҳийлик, камтарлик, атрофдагиларга нисбатан муҳаббат, бунёдкорлик, ютуқлар (қайси соҳада бўлишидан қатъий назар), бирор бир кишининг ибратли хатти-ҳаракатлари хусусида бўлиши болаларда яшашга (яшаганда ҳам мазмунли, унумли ҳаёт кечиришга) бўлган иштиёқни оширади, эртанги кунга бўлган ишончни мустаҳкамлайди, уларни ижтимоий фаол бўлишга рағбатлантиради. Оила давраидаги суҳбатларда кимнингдир салбий хатти-ҳаракати юзасидан фикр билдириш мумкин. Аммо бу борадаги фикрнинг болаларга ибрат учун айтиш, бу каби ҳодисалардан ҳулоса чиқариб олиш зарурлигини уқтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Бироқ, ҳеч қачон инсон шахсини баҳолашга уринмаслик, айниқса, “унинг ўзи ярамас одам”, “у ҳеч қачон одам бўлмайди”, “унинг ота-онаси (ака-укаси, опа-синглиси ва б.) ҳам яхши одамлар эмас” каби асосли бўлмаган ҳукмларни чиқаришга уринмаслик лозим. Ота-оналар ёки катталарнинг шу таҳлитда йўл тутишлари болаларда атрофдагиларга нисбатан ишончсизликнинг қарор топишига сабаб бўлади. Охир-оқибат болалар ҳамиша кимларнидир ўзлари билиб-билмаган ҳолда айблашни, бошқаларни ғийбат қилишни ўрганишади. Болаларни ёшлиқдан бошқалар, айниқса, катталарни муҳокама қилмасликка, аксинча, кўпроқ ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилишга,

хатолари устида фикр юритишга, уларни тўғрилаш юзасидан қарорлар қабл қилишга, ўзгаларнинг муммоларига бефарқ бўлмалikka ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир. Шундагина болаларда ижтимоий субъектлар билан тўғри, самимий мулоқотни ташкил этиш кўникмалари шаклланади.

Оиланинг рекреатив, фелицитологик, регулятив ва релаксация вазифалари. Юқорида айтиб ўтилганидек, рекреатив, фелицитологик, регулятив ва релаксацияга асосланган муносабатларни ижобий, самарали ташкил этилишига эришиш ҳам оила зиммасига юклатиладиган вазифалар сирасида муҳим аҳамият касб этади.

5. Оиланинг рекреатив вазифаси. Ижтимоий жиҳатдан оила аъзоларининг бир-бирларига нисбатан рекреатив (ўзаро жисмоний, моддий, маънавий ва психологик ёрдам кўрсатишга асосланган) муносабат кўрсатиши сифатида асрлар давомида ушбу кичик бирлашманинг қадрият сифатида шаклланишини таъминлаган. Оила томонидан рекреатив вазифанинг ижобий ҳал қилиниши қуйидагиларга эришиш имконини беради:

- оила аъзоларининг саломатлигини мустаҳкамлаш;
- биргаликда меҳнат қилиш ва дам олишни ташкил этиш;
- оила аъзоларининг ўзаро жисмоний, моддий, маънавий, психологик ва тиббий ёрдам кўрсатиш кўникма-малакаларига эга бўлишларини таъминлаш;
- оилавий тадбирларни ташкил этишда ўзаро бирдамлик, ҳамжиҳатликка эришиш;
- оила аъзоларидан бири дуч келган муаммони оиланинг барча аъзолари томонидан ўзаро маслаҳатлашган ҳолда, яқдиллик билан ҳал қилиш;
- муаммо ёки қандайдир қийинчиликка дуч келган оила аъзосини ёлғизлатиб қўймаслик, уни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш.

6. Оиланинг фелиоцитологик вазифаси. Азалдан оила бахт кўрғони саналади. Чунки инсон айнан оиладагина ўзини чинакамига хавфсиз, бахтли ҳис қилади. Агарда оилада соғлом психологик муҳит шаклланган бўлса, шубҳасиз, унинг аъзолари ўзаро ҳамжиҳатлиликда бахтли (фелиоцитологик)

хаёт кечиришади. Аммо баъзи оилаларда турли сабабларга кўра носоғлом муҳит юзага келади. Оиладаги носоғлом муҳим аъзоларнинг бахтли эмасликларидан далолатдир. Соғлом психологик муҳит мавжуд бўлган оилаларда ҳар бир аъзоси яқинларининг бахтли бўлишларига ўз ҳиссасини қўшишга ҳаракат қилади. Улар ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишади, меҳр-муҳаббат кўрсатишади, ҳар қандай вазиятда ҳам ёрдамга тайёр эканликларини амалда намойиш этишади. Оилада ҳар бир аъзонинг қизиқишлари, хоҳиш-истакларини инобатга олиш, шахс сифатидаги ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабат билдиришлари уларда шахсан бахтга эришиш имкониятини оширади. Ота-оналар ва оиладаги бошқа ёши катталар фарзандларга ҳукмрон сифатида муносабат билдирмасдан, аксинча, уларга ҳамдард бўла олишлари лозим.

Ҳар бир шахс ўз оиласида бахтли бўлишга ҳақли. Шу сабабли оила ўз аъзоларининг бахтли бўлиши учун шароит яратиб бера олиши зарур.

7. Оиланинг регулятив вазифаси. Ҳар қандай ижтимоий гуруҳ, уюшма мавжуд экан, унинг фаолияти бошқарилади. Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш, уларнинг фаолиятлари юзасидан ижтимоий назоратни йўлга қўйиш, оилада отанинг устунлигини таъминлаш, шунингдек, отанинг оилада алоҳида обрўга эга бўлишига эришиш оиланинг регулятив, яъни, бошқарув вазифалари сирасида алоҳида ўрин тутди. Оила фаолиятини бошқаришда унинг аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш, ушбу муносабатларнинг тартибга солинишида эса меҳнат тақсимооти муҳим аҳамиятга эга. Бунда, энг аввало, ҳар бир оила аъзоси зиммасига маълум вазифаларни юкланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналар томонидан оиланинг энг кичик ёшли (3-4 ёшли) аъзолари зиммасига ҳам маълум вазифаларнинг юклатилиши қатор афзалликларга эга. Хусусан, 1) ёшлиқдан меҳнат кўникмалари шаклланади; 2) масъулият ҳисси тарбияланиб боради; 3) аста-секин болалар онгида оилада ўз ўрнига эгаллиги тўғрисидаги тушунча шакллана боради.

Болалар оилада ўзаро ҳамжихатликда меҳнат қилар эканлар, ўзларининг ҳамда бошқаларнинг меҳнатини кадрлашни ўрганадилар. Қолаверса, бир-бирларини ҳурмат қилиш, ҳар қандай вазиятда ҳам бир-бирларини қўллаб-қувватлаш, бир-бирларига ўзро ёрдам кўрсатишга одатланиб борадилар. Оилада меҳнат тақсимотининг оқилона йўлга қўйилиши эса ижтимоий муносабатларда тартибга эришиш, рўзғорга барака киришини таъминлайди. Қатъий тартиб ўрнатилган оилаларда унинг аъзолари ўртасида ўзаро келишмовчиликлар юзага келмайди, жанжаллар содир бўлмайди.

Оиланинг бошқарув вазифаси сирасига унинг бюджетини яратиш, пул маблағларидан тўғри, оқилона фойдаланиш ҳам алоҳида ўрин тутди. Ота-оналар болаларга ёшлиқдан қилинадиган сарф-харажатларнинг миқдори ишлаб топиладиган пул маблағлари суммасидан ошмаслигига эътиборли бўлиш кераклигини, сарф-харажат қилишдан мавжуд пул маблағининг умумий суммасини инобатга олган ҳолда дастлаб энг муҳим ва муҳим нарсаларни сотиб олиш зарурлигини ўргатиб боришлари зарур. Оила бюджетининг самарали шакллантирилиши ва ундан оқилона фойдаланиш ота-оналар томонидан фарзандларнинг моддий қўллаб-қувватланиши учун имкон беради.

Бошқарувни ташкил этишда ота-оналар фарзандлари хатти-ҳаракатларини *назорат* қилиб бориш зиммаларидаги масъулиятли юмуш эканлигини унутмасликлари лозим. Фарзандларнинг кун тартибига эга бўлиб, унга қатъий риоя қилишлари улар фаолияти устидан ижтимоий назоратни ташкил этишда юқори самарадорликка эришиш имконини беради.

Оилада отанинг устунлигини таъминлаш, унинг оилада алоҳида обрўга эга бўлишига эришиш эса оила аъзолари ўртасидаги шахслараро муносабатларнинг самарали кечишини, фарзандлар тарбиясининг ижтимоий мазмун касб этишига олиб келади. Шу сабабли оналар оилада отанинг мавқеини юқори бўлишини таъминлай олишлари зарур. Шундагина фарзандлар ҳар бир ишни амалга оширишда отадан рухсат ва юзага келган катта-кичик муаммоларни

хал қилишда маслаҳат сўраш, дуо олишга одатланиб борадилар. Отанинг мавқеи юқори бўлган оилаларда фарзандлар одобли, ахлоқли бўлиб вояга кетишади.

8. Оиланинг релаксация вазифаси. Ишлаб чиқариш жараёнининг тезлашуви, ижтимоий ва иқтисодий муносабатлардаги кучли рақобат замонавий шароитда шахсларда турли даражадаги зўриқишларни юзага келтирмоқда. Бу эса ўз-ўзидан оиланинг релаксация имкониятига эга бўлиши зарурлигини тақозо этади. Оиланинг релаксация вазифаси оила аъзоларининг жинсий, эмоционал фаолиятини йўлга қўйиш, рухий-жисмоний қувват ва меҳнат қобилиятларини қайта тиклаш⁶⁷дан иборатдир. Оила ҳар бир шахснинг эмоционал жихатдан тўлақонли шаклланиши мумкин бўлган энг қулай маскан саналади. Оила аъзоларининг бир-бирларига бўлган ижобий муносабатлари, ўзаро бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари уларда рухий хотиржамлик, ҳиссий барқарорликни юзага келтирса, ота-онанинг фарзандлар саломатлиги тўғрисида қайғуришлари, меҳнат воситасида чиниқтириб боришлари уларнинг жисмоний бақувват бўлишлари учун зарур шароитни яратади. Қолаверса, маълум муаммоларга дуч келган фарзандларга сўз воситасида далда бериш, оила аъзоларининг биргаликдаги дам олишлари жараёнида ота-онанинг сув ҳамда мусаффо ҳаво ёрдамида чиниқишлари учун шароит яратиш уларни кучли рухий зўриқишдан халос этади.

Меҳнат қобилиятини йўқотган оила аъзоси тўғрисида ота-она ва яқинларининг қайғуришлари, унга далда бера олишлари, моддий ва маънавий жихатдан қўллаб-қувватлашлари ҳам унинг саломатлигини, жисмоний-рухий қувватини қайта тиклаш, меҳнат жараёнига қайтариш учун кенг имкониятларни яратади. Бу эса ўз навбатида оиланинг реклаксация вазифаси тўла-тўқис бажарилишини тасдиқлайди.

Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларининг бажарилишидаги аҳамияти. Оила ҳамда жамият ўртасидаги ижтимоий муносабатлар икки томонлама алоқадорлик хусусиятига эга. Ҳар бир оила жамият талабларига

⁶⁷ Oila psixologiyasi / Akad.litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. G.B.Shoumarov va b. G.B.Shoumarovning tahriri ostida. – Toshkent: “Sharq”, 2008. – 48-62-betlar.

мувофиқ фаолият юритади. Жамиятнинг ривожига эса, юқорида айтиб ўтилганидек, оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий тараққиётига бевосита боғлиқдир. Чунончи, ижтимоий борлиқнинг оилалар зиммасига кўядиган талаблари уларнинг манфаатларига зид бўлмаса, аксинча, оилалар фаровонлиги, тинчлигини таъминлашга ёрдам берса, оилалар томонидан ушбу талабларнинг қўллаб-қувватланиши, уларнинг амалдаги ижросини таъминлаш кўрсаткичи шунча юқори бўлади.

Илмий-педагогик, психологик, физиологик ҳамда фалсафий асарларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, оила бола учун энг асосий тарбия муҳити бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Бола оила тимсолида жамиятнинг ижтимоий-маънавий қиёфасини кўради, жамият талаблари моҳиятини илк бора шу кичик жамоа орасида, оилавий муносабатларни ташкил этиш жараёнида англайди.

Оилавий муносабатлар – ота-оналар ёки боланинг камолоти учун масъул бўлган шахслар (бува-бувилар) ҳамда фарзандлар ўртасида турли йўналишларда ташкил этилувчи муносабатлардир

Ушбу муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг қизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгаяди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт моҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини куриш ҳолати рўй беради.

Шахснинг маънавий сифатларга эга бўлиши, унда маънавий билимларни эгаллашга нисбатан эҳтиёж ва қизиқишнинг пайдо бўлишида оила тарбияси асосий ролни бажаради. Оилада қарор топган соғлом маънавий-руҳий муҳит фарзандларнинг етук, баркамол бўлиб вояга етишлари учун беқиёс аҳамиятга эгадир.

Шарқда азал-азалдан оила тарбиясига юксак баҳо бериб келинган. Собик Иттифоқ даврида эса оиланинг шахс тарбиясидаги бекиёс ўрни ва роли инкор этилган эди. Шахс ижтимоий муҳит воситасида тарбияланар эди.

Оилада болаларни миллий ва умуминсоний кадриятлар асосида тарбияловчи маскан саналади. Шундай экан, унинг муҳитида ташкил этиладиган муносабатларнинг оила зиммасидаги вазифаларни тўла-тўқис адо этилишига эътибор қаратиш муҳимдир. Оила зиммасидаги вазифаларнинг самарали бажарилиши, оилавий муносабатларнинг тўғри ташкил этилишида ота-оналар томонидан танланган муносабат услуби муҳим аҳамиятга эга.

Замонавий шароитда оилаларда ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабатни ўрганиш натижасида барча оилалар учун қуйидаги тўртта услуб хос эканлигини кўриш мумкин:

- 1) авторитар услуб;
- 2) аномал услуб;
- 3) либерал услуб;
- 4) демократик услуб.

Қуйида барча оилалар учун хос бўлган тўртта услуб моҳияти юзасидан сўз юритилади.

1. Оилавий муносабатларнинг **авторитар услубга** асосланиши. Бунда оилада ота-онанинг обрўси ҳал қилувчи рол ўйнайди. Оилада шахслараро муносабатларда тенг ҳуқуқлилиқ эркин хатти-ҳаракат қилиш ташаббускорлик, болаларнинг юриш-туриши, хатти-ҳаракати имкон қадар чеклаб қўйилади. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир ўтказишнинг асосий методи жазолашдан иборат бўлиб қолади. Бунинг натижасида фарзандларда ота-онага яқинлик, меҳр ҳисси аста-секин йўқола бошлайди. Кейинчалик бу туйғу фарзандларнинг ота-онадан узоқлашиши, бегоналашишига сабаб бўлади. Оилавий муносабатлар болаларни қониктирмайди. Бунинг натижасида улар одамовилик, тортинчоқликни ўзлаштира бошлайдилар. Авторитар услубга асосланган муносабатлар одатда кўрқоқ ва иродасиз шахсларнинг шаклланишига олиб келади.

2. Оилавий муносабатларнинг **аномал услубга** асосланиши. Бу каби оилаларда оилавий низо ўзаро ажралишларнинг асосий манбаи саналади. Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар аномал услубга асосланувчи оилалар сирасига асосан ота-она ёки улардан бири ичувчи ёки гиёҳванд бўлган оилалар киради. Оиладаги аномал ҳолат фарзандларнинг осойишта яшаши ва ўқиши учун имкон бермайди. Мазкур оилаларда ҳукмрон бўлган муҳит таъсирида болаларда асабийлик, худбинлик, ота-онани ҳамда оиланинг бошқа аъзоларини ҳурмат қилмаслик, менсимаслик, бўйсунмаслик, келишмовчилик каби салбий сифатлар шаклланади.

3. Оилавий муносабатларнинг **либерал услубга** асосланиши. Фарзанд тарбиясига бу хилдаги муносабатда бўладиган оилаларда ташқаридан қараганда муросасизлик, кўнгилчанлик, илиқ психологик иқлим, рухий барқарорлик ҳукмрондек кўринади. Аслида эса “либераллик” оиладаги ҳар қандай вазият беандишалик билан ҳал этилади. Бунинг оқибатда болаларнинг иродавий сифатлари заифлашиб, иккиюзламачилик, ўзгалар билан муроса қила олмаслик, келишмовчилик каби сифатлари шаклланиб боради.

4. Оилавий муносабатларнинг **демократик услубга** асосланиши. Ота-онанинг фарзандларга нисбатан демократик муносабати унинг оилада ҳар томонлама шаклланиши, камол топиши учун зарур бўлган шароитни юзага келтиради. Демократик услубга асосланган оилавий муносабатлар, уларни тартибга солувчи қоидалар фарзандлар ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи механизм ҳисобланади. Болалар оилада у ёки бу масалаларни бевосита ўзлари тўғридан-тўғри ҳал қиладилар. Оилавий муносабатларни тартибга солувчи демократик ғоялар асосида фарзандларнинг қизиқиш, интилиш, хоҳиш-истаклари ва манфаатларини ўзаро мувофиқлаштириш, уларни муросага келтириш ва келиштириш сиёсати ётади. Ота-онанинг фарзандига бўлган демократик ёндашуви оила аъзоларни бирлаштиради, оила мустаҳкамлигини таъминлайди. Англаниддек, ота-онанинг фарзандга нисбатан демократик ёндашуви оила муҳитида ижтимоий муаммоларни ҳал этишга ёдром беради.

Ҳар бир оилада ижтимоий муносабатлар ўзига хос тарзда намоён бўлади. Оилавий муносабатларнинг ўзига хослиги унинг аъзолари маънавияти, ҳаётий интилишлари, мақсадларида акс этади. Шунингдек, оила аъзоларининг ўзаро таъсири ота-она ва фарзандлар муносабати мазмунини белгилаб беради.

Оилавий муносабатлар мазмунини белгиловчи муҳим мезон оила ҳаётини тартибга солувчи ижтимоий-ахлоқий меъёрлар ҳамда оила аъзоларининг ахлоқидир. Шу сабабли аجدодлар оилавий муносабатларнинг ижобий характер касб этишига катта эътибор қаратиб келганлар. Бинобарин, жамиятнинг ривожига бевосита оилаларнинг барқарорлиги, мустаҳкамлиги ҳамда ижтимоий-ахлоқий муносабатларнинг соғломлигига боғлиқдир.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг оилага берган таърифини изоҳланг?
2. Замонавий оила қандай вазифаларни ҳал эта олиши лозим?
3. Оиланинг иқтисодий вазифаси нималардан иборат?
4. Оила репродуктив вазифаси нима?
5. Оиланинг рекреатив вазифаси нималардан иборат?
6. Оиланинг коммуникатив вазифаси нима?
7. Оиланинг регулятив вазифаси сирасига нималар киради?
8. Оиланинг фелиоцитологик вазифаси нималардан иборат?
9. Оиланинг релаксация вазифаси деганда нимани тушунасиш?
10. Ҳозирги замон оиласининг қандай функциялари мавжуд?
11. Оилавий муносабатлар қандай муҳим услубларга асосланади?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.

2. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси – Тошкент: ? 1999.

3. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Фан, 2006.

4. Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.

5. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998.

Амалий топшириқлар:

1. “Қандай?” график органайзери воситасида кичик гуруҳларда замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган вазифаларнинг мазмунини акс эттирувчи тасвирни яратинг.

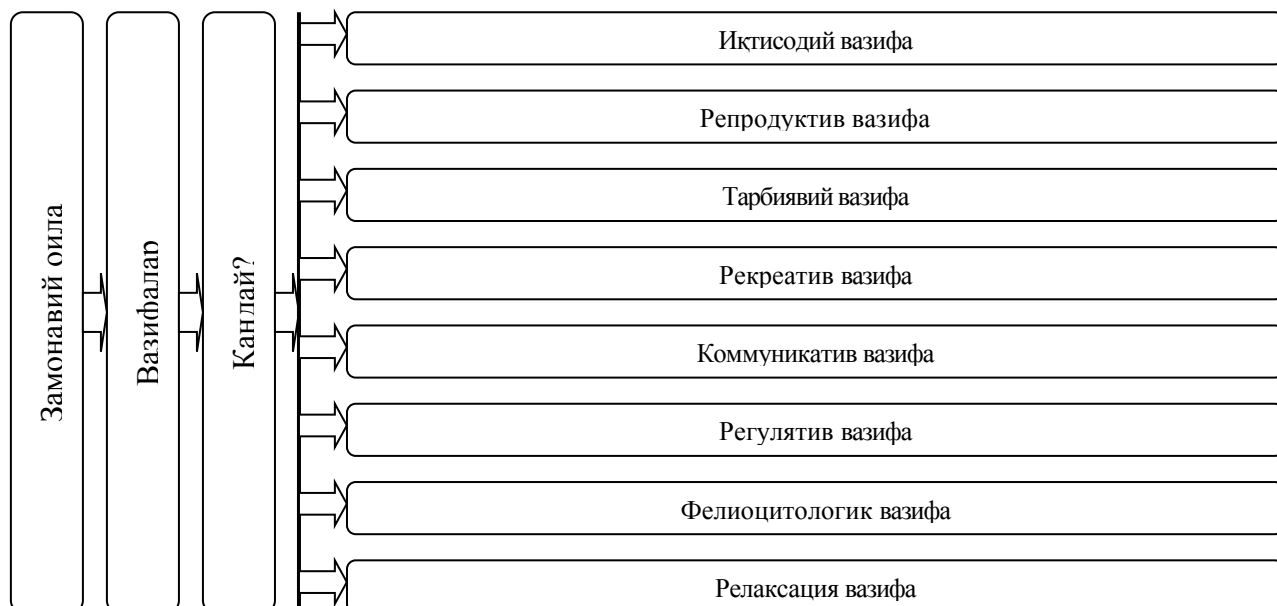
2. Оилавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусида баҳс-мунозара ташкил этинг.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш

юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар дастлаб кичик гуруҳларда ишлаб, замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган муайян вазифалар билан танишиб чиқадилар. Сўнгра талабалар ҳар бир гуруҳ вакили томонидан билдирилган мулоҳазалар асосида жамоа бўлиб “Қандай?” график органайзери воситасида замонавий оила олдидаги вазифаларни ифодаловчи тасвирни яратадилар. Жамоа томонидан яратиладиган тасвир тахминан шундай кўринишга эга бўлиши мумкин:

2. Оилавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусидаги баҳс-мунозара қуйидаги мавзуда ташкил этилади: “Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини ҳал қилишдаги роли”.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

Т/Р	Мулоқот услублари	Уларнинг моҳияти
1.	Авторитар услуб	
2.	Аномал услуб	
3.	Либерал услуб	
4.	Демократик услуб	

ЗАМОНАВИЙ ОИЛАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Замонавий оиланинг ижтимоий хусусиятлари.
2. Замонавий оилаларнинг психологик ва педагогик хусусиятлари.

Таянч тушунчалар: замонавий оила, хусусият, ижтимоий хусусият, замонавий оилаларга хос ижтимоий хусусиятлар, замонавий оилаларнинг психологик хусусиятлари, замонавий оилаларнинг педагогик хусусиятлари.

Замонавий оилаларнинг ижтимоий хусусиятлари. Ҳозирги вақтда замонавий оилалар ўзига хос характер ва ривожланиш анъанасига эга. Уларни англаб етиш, шунингдек, бундай ўзига хосликнинг ота-оналар томонидан ўз фаолиятларида ҳисобга олиниши оиланинг тарбиявий имкониятларини оширишга ёрдам беради. Замонавий оилалар ривожининг ўзига хосликларидан бири – бу **шаҳар ва қишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзидаги фарқда** намоён бўлади. Масалан: қишлоқларда ҳар бир бола ўзининг бошқалар томонидан қаттиқ назорат остида эканлигини ҳис этади. Бу, бир томондан, ҳодиса ижобий бўлса, бошқа томондан, бундай ижтимоий назорат тор манфаатпарастликни келтириб чиқаради. Шаҳар ҳудуди катта

бўлганлиги сабабли бу каби амалий назорат бўлмайди. Кўпгина ҳолларда гарчи кўп қаватли бир уйда, ҳатто бир подъездда истиқомат қилсаларда кўшнилар бир-бирларининг фарзандларини танимасликлари мумкин.

Ота-она **қанчалик юқори маълумотга эга бўлсалар** уларнинг болалари таълим муассасасида шунчалик муваффақиятли ўқишади. Замонавий ота-оналар маълум касб ёки ҳунар эгалари бўлиб, болаларнинг тарбиясини бутунлай бобо ва бувиларга топшириб қўйишган. Кўп ҳолатларда катта авлод вакиллари ҳамда ёш ота-оналар томонидан болалар тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методларнинг бир-бирига мос келмаслиги бу жараёнда турли зиддиятларни келтириб чиқаради.

Оилаларнинг бозор иқтисодиёти шароитида моддий жиҳатдан турлича таъминланганлиги ҳам оилада болаларни тарбиясини ташкил этиш жараёнига жиддий таъсир кўрсатади. Одатда ҳар бир оилада болаларнинг турли эҳтиёжлари учун оила даромадининг 25 фоизидан 50 фоизигача ҳажмдаги маблағ сарфланади.

Оиладаги фарзандлар сонини камайтириш, туғилишнинг олдини олиш – замонавий оилаларнинг ўзига хос муҳим хусусиятларидан бири. Айни вақтда шаҳар ёки қишлоқда бўлишидан қатъий назар оилаларда бир-икки нафар бола тарбияланмоқда. Туғилишни камайтириш кўплаб сабабларга боғлиқ мураккаб жараён саналади. Бу борадаги асосий сабаблар қуйидагилардир:

- 1) ота-онанинг иш билан бандлиги;
- 2) мактабгача таълим муассасаларининг болаларни ўзида етарлича қамраб олмаслиги;
- 3) бола тарбиясида моддий таъминот аҳамиятининг ортиши;
- 4) қулай бўлмаган турар-жойга эгалик;
- 5) оиланинг хўжалик шароити;
- 6) ота-оналарнинг “ўзи учун яшаш” каби худбинона қарашларга эгалиги.

Бугунги кунда туғилишни камайтириш масаласини ҳал қилишда яна бир педагогик муаммо кун тартибига қўйилмоқда. Бу кам болали оилаларда болаларни тарбиялашга доир самарали методларни ишлаб чиқиш ва ўрганишдир.

Замонавий оилаларга хос бўлган яна бир ижтимоий хусусият **оилавий ажримлар сонининг сезиларли даражада кўпайганлиги** билан тавсифланади. Айни вақтда оилавий ажримларнинг 90 фоизга яқини оила шаклланишининг дастлабки биринчи йилида ёш эр-хотинларнинг оилавий ҳаётга амалий жиҳатдан тайёр эмасликлари натижасида рўй бермоқда.

Ҳар бир оила ижтимоий тузилма сифатида жамият олдида маълум бир функцияларни бажаради. Оиланинг ижтимоий функциялари ҳақида гапирганда, бир томондан, жамиятнинг оилага таъсири, иккинчи томондан, оиланинг умумий ижтимоий тузилмадаги ўрни ҳамда зиммасидаги ижтимоий вазифаларни ҳисобга олиш лозим. Замонавий шароитда оила томонидан ҳал этиладиган вазифалар хусусида ўқув қўлланманинг аввалги ўринларида батафсил тўхталиб ўтилган эди. Шу сабабли бу хусусида қайта сўз юритишга ҳожат йўқ.

Замонавий оилаларнинг ўзига хос асосий жиҳатлари хусусида сўз юритилганда муҳим тавсифларни ягона гуруҳда жамлашнинг асло иложи йўқ. Бунинг сабаби оила ва оилавий муносабатлар мавзусида яратилган адабиётларда оилага хос асосий жиҳатлар борасида турлича ёндашувлар мавжуд. Масалан: аксарият манбаларда уй хўжалигини юритиш, наслни давом эттириш, фарзандларни тарбиялаш ҳамда оила аъзоларининг ўзаро ёрдами кабилар ҳозирги замон оиласининг муҳим жиҳатлари сифатида кўрсатиб ўтилган бўлса, У.М.Свердлов, В.А.Ресенсов, В.П.Ключников ва бошқалар социолог олимлар эса наслни давом эттириш, болаларни тарбиялаш ва уй хўжалигини юритиш оилага хос асосий жиҳатлар эканлигига урғу бериб ўтади.

Агарда С.Д.Лаптенко эса уй хўжалигини юритиш (маиший юмушларни ташкил этиш), аҳоли сонини қайта тиклаш, фарзандларни тарбиялаш,

шунингдек, кўнгилли дам олиш (ҳордиқ чиқариш)ни ташкил этиш замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар эканлигига алоҳида урғу бериб ўтган бўлса, Н.Т.Юркевичнинг илмий изланишларида замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар сифатида оила аъзолари ўртасидаги маънавий мулоқот, сексуал фаолият, болаларни дунёга келтириш, тарбия жараёнидаги ҳамкорлик, уй хўжалигини самарали юритиш учун зарур шарт-шароитни яратиш, оила аъзоларининг кўнгилли дам олишларини ташкил этиш, уларнинг бир-бирларини ўзаро моддий ва маънавий нуқтаи назарда қўллаб қувватлашлари каби ҳолатларни эътироф этиб ўтади.

Замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар юзасидан фикр юритар экан, А.Г.Харчев қуйидаги ҳолатларни ўзаро фарқлайди: аҳоли сонини қайта тиклаш, ижтимоийлашув, уй хўжалигини юритиш, моддий неъматларни истеъмол қилиш ҳамда оила аъзоларининг кўнгилли дам олишларини ташкил қилиш.

Юқоридаги фикрлардан англанадики, бир гуруҳ оилашунос мутахассислар оиланинг асосий жиҳатлари хусусида турлича ёндашувларни баён этадилар. Уларнинг эътироф этишларича, оилага хос муҳим жиҳатларни шунчаки санаб ўтиш эмас, балки уларни, бир томондан, кишиларнинг моддий, хўжалик-маиший, иккинчи томондан, эмоционал, ижтимоий-психологик эҳтиёжларини қондиришдаги имкониятларини фарқлаш муҳим саналади.

Замонавий оилаларнинг психологик ва педагогик хусусиятлари. Ёш ота-она никоҳдан ўтмасдан аввал оилавий ҳаётни ташкил этиш ҳамда фарзандлар тарбиясини йўлга қўйишга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари зарур. Никоҳдан кейин эса бу борадаги масъулиятни янада теран ҳис этган ҳолда ўз устиларида изланишлари, фарзанд тарбиясини тўғри ташкил этиш борасидаги маълумотларни ўзлаштиришга эътибор қаратишлари мақсадга мувофиқдир. Бироқ, айни ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, оилавий ҳаётга қадам қўяётган ёшларнинг барчаси ҳам бу борада етарлича **педагогик билимларга** эга эмас. Бу эса ота-оналарни

керакли ўқув адабиётлари билан таъминлаш, мазкур адабиётларни ўқиб-ўрганишни улар орасида кенг ташвиқ этишни талаб этади.

Замонавий шароитда оммавий ахборот воситалари (ОАВ), айниқса, Интернет тармоғи орқали ахборотлар тарқатилишининг қулайлиги, улар хажмининг кўплиги каби сабаблар туфайли ота-оналар оилавий муносабатлар ҳамда оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этишга оид **махсус адабиётларни ўқишга етарлича эътибор қаратишмаяпти.** Жамиятнинг асосий мақсади ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялашдир. Бунга эса китобга меҳр қўйган она-оналар сонини кўпайтириш орқали эришилади. Зеро, ҳеч бир восита, шу жумладан, ОАВ ота-оналарнинг педагогик билимларини оширишда китоб (махсус адабиёт) ўрнини боса олмайди. Қолаверса, китобхон ота-оналарнинг шахсий намунаси оила муҳитида болаларнинг китоб ўқишга, китобга бўлган қизиқишини оширади. Китоб ўқиш эса қатор афзалликларга эга. Хусусан: 1) болалар ҳаёт ва унинг мазмунини эрта англайдилар; 2) турли ҳаётий вазиятларда оқилона, тўғри йўл тутишни ўрганадилар; 3) уларда фикрлаш қobiliяти ривожланади; 4) жамият томонидан тан олинган ахлоқий меъёрлардан хабардор бўлиб, уларнинг ижтимоий аҳамиятини тўғри баҳолашни ўрганишади; 5) асар қаҳрамонлари мисолида ҳақиқат ва ҳақсизлик, эркинлик ва эрксизлик, эзгулик ва ёвузлик, яхши ва ёмон, оқ ва қоранинг моҳиятини англаш имкониятига эга бўлган ҳолда ўзларида муайян ахлоқий сифатларнинг шаклланишига эришадилар.

Замонавий тараққиётнинг тезкорлиги, шунингдек, “оммавий маданият” номи остида тарғиб этилаётган ғояларнинг турли минтақалар ҳудудига кенг ёйилаётганлиги туфайли бугунги кунда оила тарбиясини ташкил этишда аввалгидек юқори самарадорлик кўзга ташланмаяпти. Шу сабабли оилашунос олимлар оила тарбияси самарадорлигини ошириш борасидаги тавсияларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этишга жиддий эътибор қаратмоқдалар. Қуйида ана шундай тавсиялар хусусида сўз юритилади.

1. Оиладаги тарбия жараёнининг қониқарсизлиги сабаблари ва уларни бартараф этиш. Болаларнинг оила муҳитида қониқарсиз тарбияланаётганлигининг асосий сабаблари орасида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. *Оила иқтисодий ривожланиш даражасининг пастлиги.* Бугунги кунда ота-оналар гарчи иш билан таъминланган ва барқарор ойлик маошларини олиб турсалар-да, бироқ, оила аъзолари эҳтиёжлари (Масалан: оиланинг ҳар бир аъзосини мобил телефон (улар учун ой сайин хизмат тўлови зарур), Notebook, Netbook билан таъминлаш, шунингдек Интернет хизматида фойдаланиш борасидаги эҳтиёжлар)нинг кун сайин ортиб бориши туфайли оила бюджетини шакллантириш ва ундан оқилона фойдаланишда муайян қийинчиликлар юзага келмоқда. Бу эса ўз-ўзидан ота-оналарни асосий ишидан ташқари қўшимча даромад топишга имкон берувчи меҳнат билан узлуксиз шуғулланишларини тақозо этади. Асосий вақтларини меҳнатга сарфланаётган ота-оналар тирикчилик воситалари (иш ҳақи, озиқ-овқат маҳсулотлари, хом ашё ва б.қ.)ни ишлаб топиш учун сарфланмоқда.

2. *Турмуш тарзини йўлга қўйишга нисбатан онгли ёндаша олмаслик:* Аксарият ота-оналарда зўрма-зўраки ҳокимиятга интилиш, ижтимоий танглик, эртанги кунга нисбатан ишончсизлик, ишидан айрилиб қолишдан кўрқиш ҳолатлари кузатиладики, бу уларнинг ҳаддан ташқари жисмоний ва руҳий зўриқишларига сабаб бўлади, бунинг натижасида турли касалликларга чалиниш ҳолатлари кузатилмоқда.

3. *Замонавий оилада аёлларнинг зиммасига керагидан ортиқ масъуслиятнинг юкланаётганлиги.* Бугунги кун аёлининг зиммасига ҳам иш жойида, ҳам уйда уларнинг имкониятларидан ортиқ мажбуриятлар юклатилмоқда. Олиб борилган тадқиқотлар натижаларининг кўрсатишича, бугунги кунда шаҳарлик аёллар ҳафтасига 77 соат меҳнат қилишса, шундан 36 соатини уй юмушларини бажаришга сарфлайди.

4. *Оилавий ажримлар сонининг юқорилиги.* Бу ҳолат кўплаб ижтимоий-маиший ҳамда маънавий-ахлоқий сабаблар туфайли келиб чиқмоқда. Барча

даврларда ҳам оилавий ажримлар болалар учун кучли руҳий зарба бўлиб, бу уларнинг ахлоқи ҳамда руҳиятига кескин салбий таъсир кўрсатади.

5. *Ота ва онанинг болалар тарбиясини таъкил этишида бирдек масъулиятли эмасликлари.* Аксарият оилаларда эркак киши – оила бошлиғи асосан оиланинг иқтисодиёти ва молиявий масалаларини ҳал этиши лозим, болалар тарбияси эса тўла-тўқис онанинг зиммасида, деган тушунча шакллланган. Бугунги кунда айрим оталарда ҳатто “болаларни боқиш оиланинг эмас, балки онанинг мажбурияти” қабилидаги тушунча шакллланмоқда. Бу каби нотўғри қарашнинг юзага келишига кўп ҳолатларда аёлларнинг ўзлари ҳам сабабчи бўлишмоқда. Улар эркакларни амалий ҳаракатга рағбатлантириш ўрнига “Сиз ишлаб топмасангиз, мен ўзим маблағ топаман” дейишга ўтишган.

6. *Авлодлар орасидаги зиддиятларнинг кучайиб бораётганлиги.* Сўнгги пайтларда оилаларда у ёки бу арзимас сабабларга кўра турли можаролар юзага келмоқда. Асосий зиддиятлар қайнона-келин ўртасида келиб чиқаётганлиги ўзбек халқига хос асрий анъаналар унутилаётганлигидан далолатдир. Зеро, асрлар давомида буви ва қайноналар келинни ўз оилаларига қиз сифатида қабул қилиб, унга уй-рўзғор юритишни, атрофдагилар билан муомала қилишни ўргатишган бўлишса, бугунги кунда ҳали ҳаётий тажрибага эга бўлмаган келиндан ҳам қайнота-қайнонага хизмат қилиш, уй-рўзғор ишларини бекаму кўст бажариш, қолаверса, агар у таълим олаётган бўлса, ўқишини давом эттириш ёки ишлаш (пул маблағини ишлаб топиш) талаб этилмоқда. Бу эса ўз-ўзидан ёш келинда жисмоний ва руҳий зўриқишни юзага келтирмоқда. Оилавий можароларнинг тобора авж олаётганлиги баъзан ўлим ҳолатларини ҳам келтириб чиқармоқда.

7. *Оила билан таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликнинг узлуксиз бўлишига эришила олмаётганлиги.* Айни вақтда Ўзбекистонда таълим муассасаси, маҳалла ва оила ўртасида мустаҳкам ҳамкорликни қарор топтирилишини таъминлоашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Таълим муассасаси, маҳалла ва оила ҳамкорлиги Концепцияси ушбу эътиборнинг

ёрқин мисоли саналади. Концепция ғоялари таълим муассасаси, маҳалла ва оила ўртасидаги ҳамкорлик асосида ёшлар тарбиясини самарали ташкил этилишини ифодалайди. Мазкур ғоялар қанчалик эзгу бўлмасин, бироқ, уларга амал қилишда таълим муассасалари ва оилаларнинг ташаббускорлиги етарлича бўлмаяпти. Бу эса ўз-ўзидан оилаларда ташкил этилаётган болалар тарбиясининг кутилган даражада қониқарли бўлмаслигига олиб келмоқда.

Таълим муассасаси, маҳалла ва оила ҳамкорлиги Концепцияси ғоясига кўра ижтимоий педагоглар оилавий масалаларни ҳал қилиш, оила ҳаётига доир турли муаммоларни бартараф этишда ота-оналарга амалий ёрдам кўрсата олишлари зарур. Ижтимоий педагог томонидан ўз фаолиятининг режали амалга оширилиши кутилган натижаларни қафолатлайди. Ҳаётий тажрибалар *ижтимоий педагог фаолиятининг қуйидаги режа асосида ташкил этилиши* мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатмоқда:

- оиладаги муносабатларни инсонийлаштириш (бугунги кунда ота-онанинг фарзандларга нисбатан авторитар муносабати, уларнинг олдида кўяётган талаблари ўзини оқламайди; аксинча, самимийлик, яхшилик, кўрсатиладиган аниқ амалий ёрдам, ота-онанинг оила муаммоларига қизиқишлари, ота ва онанинг ўзаро ҳамжиҳат, ҳамфикр эканликлари, оила ҳаётига оид турли масалаларни биргаликда, ўзаро маслаҳатлашган ҳолда ҳал қилиш фарзандлар келажагининг порлоқ бўлишини таъминлайди);

- маҳалла ва оила имкониятларини бирлаштирган ҳолда турли оилаларга тегишли муаммоларни самарали ҳал қилиш;

- оила масалалари билан шуғулланувчи турли илмий марказлар, нодавлат ташкилотлар, гуманитар ёрдам жамғармалар фаолиятларини ўзаро уйғунлаштириш, ҳамкорликда оила шароитида болаларни самарали тарбиялашга доир махсус дастурларни ишлаб чиқиш.

Ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланиши шахслараро муносабатлар кўлами ва мазмунига жиддий таъсир кўрсатади. Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиёти муносабатларининг қарор

топиши шахслараро муносабатлар доирасининг янада кенгайиши ва бир кадар мураккаблашувига олиб келди.

Маълумки, бозор иқтисодиётида ахборотлар, уларнинг алмашилиши ва тезлиги устувор аҳамиятга эга. Ахборотлар алмашинуви турли маданиятлар, шунингдек, Ғарб ва Шарқ ахлоқий қарашларининг ўзаро уйғунлашишини таъминлайди. Бу ижобий ҳол бўлиб, жамиятнинг, ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши ва янада такомиллашувига хизмат қилади. Бироқ, сўнгги йилларда Ғарб ва Шарқ маданияти ҳамда ахлоқий қарашларининг ўзаро уйғунлиги илғор хусусият касб этиши билан бирга миллий қадриятларнинг муайян даражада инкор этилишига сабаб бўлмоқда. Бошқада айтганда, “Ғарбдан намуна олиш” анъанаси юзага келмоқда. Шу сабабли миллатнинг миллийлигини ифодаловчи миллий маданиятни сақлаб қолиш, миллий ахлоқий қарашларнинг авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтишини таъминлаш оиланинг ўзига хос ўрни мавжудлиги долзарб аҳамият касб этади.

Оила шахсни миллий қадриятлар асосида тарбиялашда етакчи тарбия маскани ҳисобланади. Зеро, катта ёшли оила аъзоларининг миллий ахлоқий қарашлари ва ёндашувлари мисолида фарзанд атрофдагилар билан муносабатда миллий ахлоқ мезонлари (ота-она ёки кексаларни қадрлаш, каттага ҳурмат, кичикка иззат, тонгда туриб, эзгу ниятлар қилиш, шахсий манфаат ва қизиқишларининг оила шаъни ва обрўсига зиён етказмаслиги, меҳмондўстлик, қариндошлик ришталарини мустаҳкамлаш, кўни-кўшнилари билан яхши муносабатда бўлиш, ўзгалардан ёрдамни аямаслик, имконияти чекланган шахсларга нисбатан раҳм-шафқат ва мурувват кўрсатиш ва б.қ.)га риоя қилиш кўникмаларини ўзлаштириб борадилар. “Илмий-педагогик, психологик, физиологик ҳамда фалсафий асарларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, оила бола учун энг асосий тарбия муҳити бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Бола оила тимсолида жамиятнинг ижтимоий-маънавий қиёфасини кўради, жамият талаблари моҳиятини илк бора шу

кичик жамоа орасида, оилавий муносабатларни ташкил этиш жараёнида англайди”⁶⁸.

Оила ижтимоий мақомининг юқори бўлиши, оилавий муносабатларнинг миллий хусусият касб этишида унинг демографик ҳолати муҳим аҳамиятга эга. Яъни:

1) кўп болали ўзбек оилаларида патриархал тартибнинг сақланиб қолаётганлиги оилавий муносабатларнинг барқарорлигини таъминлайди ҳамда оила тарбияси самарадорлигини таъминловчи омил ва кўникмаларнинг авлоддан-авлодга ўтишини таъминлайди. Бундай оилаларда жамоавийлик катта куч бўлиб, юзага келувчи ҳар бир муаммо биргаликда ҳал қилинади;

2) кам болали ўзбек оилаларида индивидуаллик, “мен”лик устувор ўрин тутди. Ота-она ёки катта ёшдаги оила аъзолари бола (бир нафар) ёки болалар (икки нафар)нинг хоҳиш-истакларини доимий равишда инобатга оладилар. Уларнинг шахсий манфаатлари оиланинг умумий манфаатларидан устун туради, истеъмолчилик кайфияти юқори.

Замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятлардан яна бири – бу ҳуқуқий мазмундаги оилавий муносабатларнинг тартибга солиниши саналади. Оиланинг ҳуқуқий хусусиятлари ўқув қўлланманинг “Оиланинг ҳуқуқий асослари. Ота-оналар ва фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари” мавзусида батафсил ёритилганлиги боис шу ўринда ушбу масалага қайта тўхталиб ўтишга ҳожат йўқ. Талабалар мазкур ҳолатда аввал ўзлаштирган билимларини ёдга оладилар.

Шундай қилиб, оилаларда оила аъзолари сонининг қисқариши, авлодларнинг узоқлашуви оила тарбиясига нисбатан янгича ёндашувни қарор топтиришни тақозо этмоқда. Ана шундай ёндашувлардан бири – бу оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Ижтимоий педагоглар томонидан оилага тарбиявий ёрдам кўрсатишда унинг қариндошликка асосланиб, оила аъзоларини бирга яшашларини таъминловчи

⁶⁸ Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тўхтаходжаевнинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 285-бет.

кичик ижтимоий гуруҳ ёки оила аъзоларининг кундалик ҳаёт кечиришларини таъминловчи ижтимоий институт сифатидаги ролини кучайтиришга эътибор қаратиш зарур.

Назорат саволлари:

1. Замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари нимларда акс этади?
2. Шаҳар ва қишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзида қандай фарқларни кўриш мумкин?
3. Оиланинг ижтимоий функциялари нималардан иборат?
3. Замонавий оилаларда ташкил этиладиган тарбия жараёнининг қониқарсиз бўлаётганлигининг асосий сабаблари нималар билан изоҳланади?
4. Сизнингча, замонавий оилаларда ташкил этилаётган тарбия жараёнида намоён бўлаётган салбий ҳолатларни бартараф этишнинг самарали йўллари қайсилар?
5. Замонавий оилалар ривожининг психологик ўзга хослиги қандай ҳолатлар билан тавсифланади?
6. Бугунги кун оилалари ривожига хос педагогик хусусиятлар нималардан иборат?
7. Оилавий муносабатларнинг миллий хусусият касб этишида оиланинг демографик ҳолати қандай аҳамиятга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Оила фаровонлиги - миллат фаровонлиги / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 1997 йил 5-декабрь.
2. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
3. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006.

Амалий топшириқлар:

1. Қуйидаги матнлар билан танишиб чиқинг ва уларда оилага хос қандай хусусиятлар акс этганлигини аниқланг.

А. Оилавий китобхонлик шахсининг маданий савиясини оширишда йўлга қўйиш мумкин ва лозим бўлган фаолият туридир. Бунинг учун ота-она ёки оиладаги ёши ва таъсири улуғ киши ташаббус кўрсатиб, оила аъзоларининг умумий қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда бирор китобни танлаб кечки овқатдан сўнг қироат билан ўқиб бериши керак бўлади. Оилавий китобхонлик ҳар куни ёхуд ҳафтанинг маълум кунлари қатъий тартибда йўлга қўйилса, болаларда бадиий китобга қизиқиш ўз вақтида ва қатъий тарзда шаклланади.

В. Ота-бобларимиз фарзандларга ҳамиша бир-бирлари билан инок, тотув, ҳамдард, ҳамфикр бўлиб яшаш инсон ҳаётида жуда муҳим аҳамиятга эга эканлигини уқтириб келганлар... Оилада тинчлик-тотувлик, ҳаловат кўп жихатдан ака-укаларнинг аҳилликларига боғлиқ. Одатда оғалар ўз иниларига яқин дўст, маслаҳатчи бўладилар, укалар ўз йўлини топиб олгунча, уларга моддий ва маънавий ёрдам бериб турадилар. Ўзбек одатларига кўра, катта ўғиллар ўз кийим-кечакларини, асбоб-анжомларини, қалам-довот, китоб-дафтар ва б. буюмларини авайлаб тутадилар. Чунки бу буюмлар ўзларидан кейин укаларга ўтади.

С. Оилавий анъаналар — оиланинг табиий ва ижтимоий эҳтиёжлари асосида вужудга келган, авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтадиган, оила аъзолари маънавий шаклланишига таъсир кўрсатадиган ижтимоий-маданий ҳодиса. Оилавий анъана ... оила аъзолари эътироф этган тартиб ва қоидалар мажмуаси ҳисобланади. Оила ичидаги яхши муносабатлар шахсининг ҳар

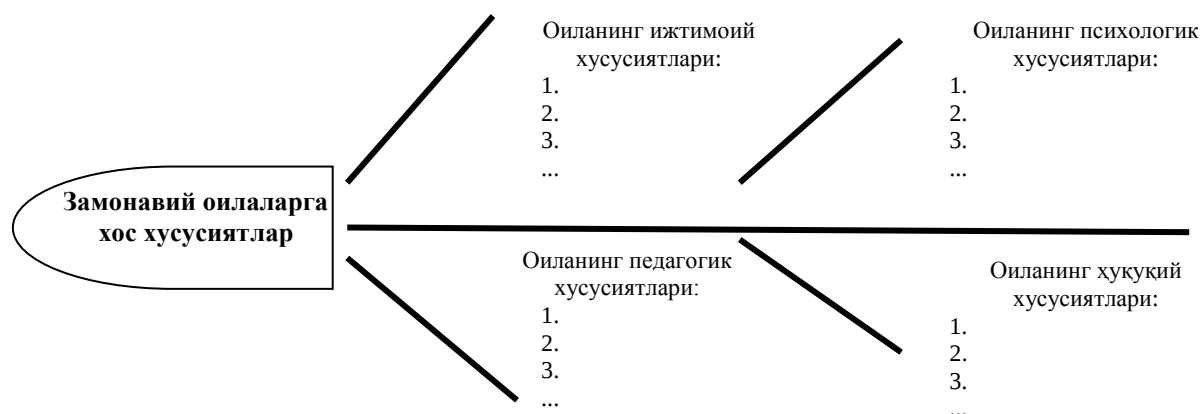
томонлама шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади. Оилавий анъаналар бу муносабатларни янада мустаҳкамлайди ва болаларга уларнинг таъсирини кучайтиради. Улар маданият ва маънавий ҳаётни ривожлантиришда, авлодлар ворислигини таъминлашда, жамият ва шахснинг баркамол ривожланишида муҳим роль ўйнайди.

2. Кичик гуруҳларда “Балиқ скелети” график органайзери ёрдамида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқланг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар матнлар билан танишиш жараёнида замонавий оилалар одатда ижтимоий, педагогик, психологик ва ҳуқуқий хусусиятларни акс эттиришини ёдда тутишлари керак. Тавсия этилган матнлар ўз моҳиятига кўра ижтимоий, педагогик ва психологик хусусиятларни намоён этади. Уларни аниқлаш эса талабаларнинг зиммасига юклатилади.

2. Талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлаш асосида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқлаштирар эканлар, “Балиқ скелети” график органайзеридан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. Зеро, ушбу график органайзер ҳам бошқа график органайзерлар каби таҳлил этилаётган ҳолат моҳиятини яққол акс эттиришга хизмат қилади. Топшириқни бажаришда талабаларнинг эътиборларига график органайзернинг қуйидаги намунаси тақдим этилади:

II БОБ. ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбия.
2. Оилада ақлий тарбияни ташкил этиш.
3. Оилада болаларни меҳнатсеварлик ва эстетик руҳда тарбиялаш.
4. Оилада жисмоний ва жинсий тарбияни ташкил этиш.
5. Оилада экологик ва ҳуқуқий тарбияни йўлга қўйиш.
6. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни.

Таянч тушунчалар: тизим, оилавий муҳит, маънавий-ахлоқий тарбия, оилада болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, оилада болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш, оилада ташкил этиладиган эстетик тарбия, оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш, оила шароитида болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлаш.

Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбия. Ахлоқ барча инсоний муносабатларнинг асоси бўлганлиги сабабли ижтимоий тарбияни негизида болаларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Педагогик манбалардан бирида оилада “ижтимоий-ахлоқий меъёрлар мазмунидан хабардор этиш, уларга ахлоқий меъёрларнинг ижтимоий аҳамиятини тушунтириш, уларда ижтимоий-ахлоқий меъёрлар (талаб ва таъқиқлар)га нисбатан ҳурмат ҳиссини қарор топтириш асосида ахлоқий онг ва маданиятни шакллантириш мақсади кўзланади”⁶⁹. Юқоридаги фикрга таянган ҳолда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, оилада ёки таълим муассасаларида бўлишидан қатъий назар маънавий-ахлоқий тарбия қуйидаги йўналишларда ташкил этилади:

⁶⁹ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 98-бет.

- 1) болалар онгида одоб, ахлоқ ва ахлоқий сифатлар каби тушунчаларни шакллантириш;
- 2) мавжуд назарий тушунчалар асосида болаларда муайян маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш;
- 3) болаларда ижтимоий ва табиий борлиққа нисбатан ижобий ахлоқий муносабатни шакллантириш.

Ота-оналар оила шароитида маънавий-ахлоқий тарбияни уюштиришда болаларнинг энг олий ахлоқий сифатлар – ота-онани ҳурмат қилиш, оиланинг катта ёшли аъзоларга ғамхўрлик кўрсатиш, атрофдагиларга меҳр-муҳаббатли бўлиш, катталарни иззат қилиш, тўғрисиўзлик, меҳнатсеварлик, камтарлик, инсонпарварлик, ор-номус, ғурур, виждон, сахийлик, ҳар қандай жараёнда ҳам адолатли бўлиш, интизомлилик, ижтимоий фаоллик, чин фуқаролик, оилапарварлик ва бошқаларни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратишлари лозим.

“Шахсда мазкур сифатларнинг қарор топишида оиладаги соғлом муҳит, оила аъзоларининг психологик жихатдан ўзаро яқинликлари, эҳтиёж, қизиқиш ва ҳаётий ёндашувиларидаги умумийлик, бир-бирларини ҳар қандай вазиятда қўллаб-қувватлай олишлари, ота-оналар томонидан барча фарзандларига нисбатан қўйилаётган талаблар, шунингдек, уларга кўрсатилаётган эътиборнинг бир хил бўлиши оила тарбиясида ижобий натижаларга эришишнинг омиллари саналади. Оилада муайян анъананинг қарор топганлиги, унга оила аъзолари томонидан билдирилаётган ҳурмат, шунингдек, кекса авлод вакилларининг шахси, уларнинг ижобий сифатлари, меҳнатда эришган (гарчи у оддий бўлса ҳам) ютуқлари, атрофдагилар билан муносабати борасидаги суҳбат ёки хотираларнинг ташкил этилиши болаларда ҳаётий эътиқоднинг шаклланишини таъминлайди”⁷⁰.

⁷⁰ Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тўхтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 302-бет.

Маънавий-ахлоқий тарбия негизда ватанпарварлик тарбияси, уни ташкил этиш ҳам муҳим ўрин тутди. Мустақиллик йилларида оилаларда маънавий-ахлоқий тарбияни ташкил этиш жараёнида болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга ҳам жиддий эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, мамлакат мустақиллиги ва юрт озодлиги ватанпарвар шахсларнинг саъи-ҳаракатлари эвазига таъминланади. Ватан мустақиллигига эришиш қанчалик қийин бўлса, уни ҳимоя қилиш, мустақилликни сақлаб қолиш ҳам шунчалик мураккаб жараёндир. Шу сабабли оилалар ҳам таълим муассасалари каби мамлакат мустақиллигини ҳимоялашга тайёр бўлган ватанпарвар шахсларни тарбиялаб вояга етказишга ўз ҳиссасини қўша олиши керак. Оилада ватанпарварлик тарбиясини ташкил этар эканлар, ота-оналар, энг аввало, ўз фарзандлари онгига ватанпарварлик ва ватанпарвар шахс тушунчаларини сингдира олишлари лозим бўлади.

Ватанпарварлик – шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши, унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилят.

Ватанпарвар – бу ўз Ватанини, она юртини, халқини чексиз севадиган, ватан манфаатлари учун курашадиган, бу йўлда фидойилик кўрсатадиган шахс⁷¹.

Шу билан бирга ота-оналар ўз фарзандлари билан биргаликда ватанпарварлик мавзусидаги кинофильм, театр спектакллари томоша қилиш, оила давраида биргаликда ватанпарварлик ғояларини ёритувчи китобларни мутолаа қилиш, шунингдек, хизмат вазифасини бажариш, ватан муҳофафасини ташкил этиш чоғида юксак ватанпарварлик намуналарини кўрсатган шахсларнинг ҳаёти, иборатли фаолиятига оид ҳикояларни баён қилишга алоҳида эътибор қаратишлари зарур. Қолаверса, болалар хонаси деворига асл ватанпарвар бўлган шахснинг портретини осиб қўйиш ҳам болаларга ижобий таъсир кўрсатиб, уларни мазкур шахсдан намуна олишга руҳлантиради.

⁷¹ (Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 100-бет)

Оилавий суҳбатлар фарзандларга ватанпарвар шахсга хос бўлган қуйидаги сифатлар хусусидаги қуйидаги маълумотларни бера олиши зарур: Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат, унга садоқат; ўзи мансуб бўлган миллат ўтмиши, урф-одатлари, анъаналари, қадриятларига содиқлик; Ватан ва миллат тарихидан ғурурланиш; юртнинг моддий, шунингдек, миллат томонидан яратилган маънавий бойликларини асраш, уларни кўпайтириш борасида ғамхўрлик қилиш; Ватан равнақи ва миллат тараққиёти йўлида меҳнат фаолиятини ташкил этиш; юрт озодлиги ва миллат эркига қилинаётган ҳар қандай таҳдидга қарши курашиш; Ватан ва миллат обрўси, шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш; юрт равнақи ва миллат тараққиётига ишониш.

Ота-оналар оиладаги суҳбатлар жараёнида одоб, ахлоқ, ахлоқий меъёр, ахлоқий онг, ахлоқий муносабат ва ахлоқий эътиқод нима эканлигини болаларга тушунтириб боришлари лозим.

Одоб (араб. “адаб” сўзи. кўплиги) – жамиятда эътироф этилган хулқ нормаси. Шахс маънавий ҳаётининг ташқи жиҳатини ифодалайди ва ўзгалар билан муносабат (оила, меҳнат жамоаси, турли маросимлар)да намоён бўлади. Одоб кишининг жамоат орасида ўзини қандай тутиши, одамлар билан қай йўсинда муомала қилиши, ўз турмуши, бўш вақтини қандай ташкил этиши, инсон ташқи қиёфаси қандай бўлиши лозимлигига тегишли қоидалар (Масалан: шарм-ҳаё, камтарлик, хушмуомалалик, озодалик сингарилар)ни ўз ичига олади. Инсоннинг диний эътиқоди унинг одобли бўлиб камол топишига самарали таъсир кўрсатади. Одоб таълим-тарбия, амалий тажриба жараёнида шаклланади⁷².

Ахлоқ (лот. “moralis” – хулқ-атвор) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий муносабатлар ва шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган, риоя қилиниши зарур бўлган тартиб,

⁷² Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 461-бет.

одоб, ўзаро муносабат, мулоқот, хулқ-атвор қоидалари, мезонларининг мажмуи саналади⁷³.

Ахлоқий меъёр – жамият томонидан тан олинб, унинг аъзолари томонидан бажарилиши мажбурий-ихтиёрий бўлган, уларнинг хулқ-атвори, муомаласи, юриш-туриши, ижтимоий борлиқ ва табиатга муносабатини тартибга солиб турадиган қоидалар⁷⁴.

Ахлоқий онг – ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қоидалари, мезонлари, миллий истиқлол ғоясининг ўқувчилар онгида акс этиши⁷⁵.

Ахлоқий муносабат – жамият томонидан эътироф этилган ижтимоий меъёрлар, эзгу ғояларга таянган ҳолда шахснинг ўзига, атроф-муҳитга, табиий борлиққа бўлган ижобий ёндашуви⁷⁶

Ахлоқий эътиқод – жамият томонидан эътироф этилган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот, хулқ-атвор, одоб қоидалари, ахлоқий меъёр ва тамойилларнинг эзгуликка хизмат қилишига бўлган ишонч; маънавий-ахлоқий асосга эга бўлган эзгу ғояларга шубҳасиз ишониш. Ахлоқий эътиқод “иймон” тушунчаси билан ҳам ифодаланади⁷⁷.

Оилада ақлий тарбияни ташкил этиш. Оиланинг тарбиявий вазифалари сирасида ота-оналарнинг фарзандлар ўртасида ақлий тарбияни ташкил этиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ота-оналар оила муҳитида ақлий тарбияни самарали ташкил этишга эътибор қаратар экан, асосий мақсад болаларни “илм-фан, техника ва технология соҳасида эришилаётган ютуқлар, янгилик ва кашфиётлардан хабардор қилиш, ижтимоий ва табиий фанлар бўйича билимларни бериш орқали уларда тафаккур, дунёқарашни

⁷³ (Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 99-бет).

⁷⁴ (Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова ва б. – Тошкент: “Navro’z” nashriyoti, 2014. – 30-бет).

⁷⁵ (Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 99-бет).

⁷⁶ (Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова ва б. – Тошкент: “Navro’z” nashriyoti, 2014. – 30-бет).

⁷⁷ (Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова ва б. – Тошкент: “Navro’z” nashriyoti, 2014. – 30-бет).

ривожлантириш”⁷⁸дан иборат эканлигини назарда тутишлари лозим. Шунингдек, оила муҳотида ташкил этиладиган ақлий тарбия жараёнида оналар қуйидаги вазифаларни самарали ҳал этишга эриша олишлари муҳимдир:

1. Турли илмий, илмий-оммабоп адабиётлар ҳамда журналлар ёрдамида, шунингдек, Интернет ахборот тармоғи воситасида болаларни илмий маълумотлар билан таништириб бориш.

2. Болаларни илм-фан, техника ва технология соҳаларига оид қизиқарли маълумотлар билан таништириш орқали уларда илмий билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш.

3. Оила шароитида уй-рўзғор ишларини бажариш, айниқса, электр асбоблари билан ишлаш, турли жиҳозларни тайёрлаш, техника (Масалан: машина, мотоцикл, велосепед, мопед, телефон, мобил телефон ва б.қ.) ҳамда маиший техника буюмлари (музлаткич, микро тўлқинли печ, газ, телевизор, радио, магнитофон, совуткич ва ҳ.к.), уй-рўзғор жиҳозлари (шкаф, шифоньер, жавон, стол, стул, кроват, диван, кресло ва б.қ.)ни таъмирлашда болалар томонидан ўзлаштирилган назарий илмий билимларни амалда қўллай олиш кўникмаларини шакллантириш.

4. Илм-фан ва техника соҳаларида юксак натижаларга эришган ёки техника, маиший техника ҳамда уй-рўзғор жиҳозларини ясаш, таъмирлаш бўйича алоҳида маҳоратга эга шахслар фаолияти намунасида болаларда ўзларининг илмий билимларини доимий равишда бойитиб бориш истагини юзага келтириш.

⁷⁸ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 102-бет.

5. Оила муҳитида болаларда илмий билимларни самарали, пухта ўзлаштиришга ёрдам берадиган “психологик қобилиятлар (нутқ, диққат, хотира, тафаккур, ижодий ҳаёл) ва хусусиятлар (аниқ мақсадга интилиш, қизиқувчанлик, кузатувчанлик, мустақил фикрлаш, ижодий тафаккур юритиш, ўз фикрини асослаш, мавжуд маълумотларни умумлаштириш, гуруҳлаштириш, мантикий ҳулосалар чиқариш ва ҳ.к.)ни ривожлантириш”⁷⁹га эришиш.

6. Фарзандлар ўртасида мусобақа, ўзаро беллашув, баҳс-мунозара шаклида замонавий илм-фан, техника ва технологияга оид билимларни ўзлаштиришни рағбатлантириш орқали уларда илмий дунёқараш шаклланишини таъминлаш.

Ақлий тарбияни оила шароитида ташкил этишда “дастлабки ва муҳим вазифа ота-она томонидан боланинг қизиқиш ва эҳтиёжларини кўра билиш асосида тасаввур, идрок, тафаккур, хотира ҳамда диққатни такомиллаштиришга ёрдам берувчи машғулотларга жалб этишдан иборат. Шунингдек, маълум йўналишлар бўйича болада қизиқишни уйғота олиш, уни ривожлантириб бориш ҳам талаб этилади. Бу борада ота-она ёки оиланинг бошқа аъзоларининг дунёқараши, эҳтиёж ва қизиқишлари доираси ҳамда улар томонидан кўрсатилаётган намуна муҳим тарбиявий омил бўлиб хизмат қилади. Оила муҳитида боланинг ақлий жиҳатидан тарбиялаб боришда конструкторлик ўйинлари (кубиклар ёрдамида уйлар қуриш, кесмалар асосида фано (тасвир)лар ҳосил қилиш ва бошқалар), фикр доирасини кенгайтиришга ёрдам берувчи спорт ўйинлари (шахмат, шашка)ни ташкил этиш, турли мавзулардаги кроссворд, чайнворд ва ребус топишмоқларини ҳал қилиш, театр, музей ва кўргазмаларга ташриф буюриш ҳамда илм-фан, техника ва технология тараққиёти юзасидан суҳбатларнинг уюштирилиши бу борада ўзининг ижобий самарасини беради”⁸⁰.

⁷⁹ Ўша манба. – 102-бет.

⁸⁰ Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тўхтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 301-302-бетлар.

Оилада болаларни меҳнатсеварлик ва эстетик руҳда тарбиялаш. Оила тарбиясининг муҳим йўналишларидан бири – оилада фарзандларни меҳнатга ўргатиш, уларда меҳнатсеварлик хислатини тарбиялашга эришиш саналади. Ота-оналар ва оиланинг катта ёшли аъзолари томонидан оила шароитида ташкил этиладиган меҳнат тарбияси меҳнатга, меҳнат фаолияти натижаларига ижобий муносабатни шакллантира олиши лозим. Оилада меҳнат тарбиясини ташкил этишда ота-оналар қуйидаги вазифаларнинг ижобий ҳал этишга эътибор қаратишлари керак:

1) тушунтириш, суҳбат орқали болаларга меҳнат, унинг аҳамияти ва моҳиятини аңлатиш;

2) шахсий намуна кўрсатиш, шунингдек, атрофдагиларнинг ибрати асосида болаларда меҳнат қилишга нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш;

3) болаларда ўқиш ҳам меҳнат эканлиги тўғрисидаги тушунчани ҳосил қилиш;

4) турли ўқув қуроллари, кичик ёшли болалар учун рангли, ўсмир ва ўспиринлар учун эса уларнинг ёшига мос эртак, қисса, саргузашт китобларни совға қилиш орқали болаларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини ривожлантириш;

5) фарзандлар билан биргаликда меҳнат қилиш, уй хўжалигини юритиш, уй-рўзғор ишларини бажариш асосида болаларда амалий меҳнат кўникмаларини шакллантириш;

6) “устоз-шогирд” анъанасига кўра фарзандларнинг турли ҳунар сирларидан воқиф бўлишига эришиш, шунингдек, қизиқишлари асосида уларни бўлажак касбий фаолиятга тайёрлаш;

7) меҳнат ва иқтисодий тарбияни умумлаштириш асосида болаларни оила шароитида меҳнатсеварлик ва тежамкорликка ўргатиш.

Меҳнат шахсининг жисмоний жиҳатдан соғлом, бақувват, мустаҳкам характер ва қатъий ирода эгаси бўлиши учун шароит яратиш билан бирга унда маънавий-ахлоқий, ақлий сифатларни ҳам тарбиялайди. Бунинг моҳияти

шундаки, биринчидан, шахс ўзи меҳнат қилгандагина ўзгаларнинг меҳнатини, улар меҳнати ҳисобидан яратилган неъматларни кадрлайди, иккинчидан, меҳнат қилар экан, у қандай йўл тутса, вақт сарфини қисқартиш, иш сифатин оширишга муваффақ бўлишни, маҳсулот тайёрлаётганда эса унинг шакли, рангини ўзгартиришга янгича ёндашишни, атрофдагиларга чиройли кўринишда тақдим этиш ҳақида фикрлайди. Фикрлаш жараёни эса шахснинг “ақлини чархлайди”, болаларни “ишни режали олиб бориш, вақтдан унумли фойдаланиш, тежамкор бўлиш”⁸¹га ўргатади.

Ота-оналар меҳнатнинг бола шахсини шакллантиришдаги аҳамиятини юқори баҳолаш билан бирга оила муҳотида уларни меҳнатга жалб этишда муайян шартларни ҳам ёдда тутишлари зарур. “Болалар томонидан бажариладиган оилавий юмушлар уларнинг жисмоний ва ақлий камолоти даражасидан ортиқ бўлмаслиги, уларнинг тезда толиқишлари ёки майиб бўлишларига сабаб бўлмаслиги лозим. Болалар зиммасига уларнинг ёши, ривожланиш даражаси, жисмоний қувватига мувофиқ юмушларнинг тақсимлаб берилиши, берилган топшириқларнинг бажарилиши ва уларнинг сифатини катталар томонидан назорат қилиб туриш, бажарилган топшириқларнинг ҳаққоний баҳосига эга бўлган ҳавасини оширади, унда ўз кучига бўлган ишончни юзага келтиради”⁸².

Оила муҳоти фарзандларни **эстетик тарбиялаш** учун зарур шарт-шароитларга эга бўлиши лозим. Бунинг учун ота-оналардан, энг аввало, уйда тартиб ўрнатиш, барча буюмларнинг доимо ўз ўрнида бўлишига эришиш талаб этилади. Бинобарин, озодалиқ, саранжомлик, тартиб, гўзаллик мавжуд бўлган жойдагина боланинг эстетик диди шаклланади. Қадим-қадимдан оналар оила шароитида тўғриланмаган (йиғиштирилмаган) ўрин, супурилмаган ҳовли, ювилмаган идиш кабиларга эркак киши (эр)нинг кўзи тушмаслигига эътибор қаратишган ва табиийки, айнан шу ҳаракатлар болаларда гўзалликка нисбатан муҳаббатни тарбиялашга хизмат қилган. Шу

⁸¹ Ўша манба. – 303-бет.

⁸² Ўша манба. – 303-бет.

билан бирга оналарнинг уйда сўзана, кашта, қийиқ, дўппиларнинг тикишлари, гилам тўқишлари, ҳовлиларга турли-туман анвойи гулларни экиб, уларни парвариш қилишлари ҳам болалар дидини ўстиришга ёрдам берган. Бунинг акси бўлган ҳолатлар (бетартиблик, хунуклик) эса уларда дидсизликни шакллантирган.

Эътибор берилса, никоҳ тўйи олдидан келиннинг сепи сифатида куёвнинг хонадонига олиб борилган кўрпа-тўшакларни меҳробга, сандиқлар устига тахлаш юмуши ҳар кимга топширилмаган, балки уни ниҳоятда дидли, уларни катта-кичиклиги, қалин-юқалигига кўра муайян тартибда, ниҳоятда чиройли тахлай оладиган аёлларгина бажаришган. Худди шундай то шу кунга қадар одат бўлиб келган келин сарполарини махсус ажратилган хонада (осиб кўйилган ҳолда) намойиш қилиш ҳам ана шу ишнинг “устаси” бўлган аёллар зиммасига юклатилган.

Бизнинг назаримизда, янги оила шакллантирилаётган дастлабки пайтлардаёқ муҳитнинг эстетик жиҳатдан кўримли бўлишига интилиш заминида нафақат атрофдагиларга келин уйининг чиройли тарзда намойиш қилишдан ҳам кўра кўпроқ эстетик диди юқори фарзандларни тарбияловчи ота-онанинг ўзида уни ҳосил қилишга бўлган интилиш акс этади. Қолаверса, “ахлоқий ва эстетик қарашлар мазмуни ўзгарган бир шароитда оилада ахлоқий ва эстетик тарбияни тўғри ва самарали ташкил этилиши айниқса муҳимдир. Болалар жуда ёшлигиданоқ сохта гўзалликлар (ярим яланғоч ёки яланғоч бадан, меъёридан ортиқ қўлланилган пардоз, урфга кириб бораётган косметик операциялар “маҳсули”, ўта даражадаги ялтироқ мато ёки тақинчоқлар) гўзалликнинг тимсоли эмаслигини англаб етишлари лозим. Бола тасаввурида ҳақиқий, табиий гўзаллик (ям-яшил табиат, нафис қор учқуни, нозик гуллар, беғубор осмон, виқорли тоғлар, тиниқ зилол сув, тоза, мусаффао ҳаво, бепоён далалар, қушларнинг ёқимли овози, шарқироқ сув, “чучвара”лар ҳосил қилаётган ёмғир томчилари, камалак жилоси, шунингдек, очик, хушсурат, чиройли табассум, ширали овоз, таъсирчан бадийий ва санъат асарлари, юксак маҳорат билан яратилган ўйинчоқлар (боланинг асабини

жунбушга келтирадиган электрон ўйинчоқлар эмас), ярашиқли либослар ва бошқалар)нинг намоён бўлиши учун шарт-шароит яратиб бериш мақсадга мувофиқдир. Болаларда ҳақиқий гўзалликни ҳис этиш туйғуси табиат бағрида, музей, кўргазма, кино ва театрларда бўлиш туфайли шаклланади. Шу боис мактабгача таълим муассасалари ҳамда бошланғич синф ўқувчилари билан табиат бағрига, музей, кўргазма, кино ва театрларга уюштириладиган экскурсия ва ташрифлар катта тарбиявий кучга эгадир”⁸³.

Оилада жисмоний ва жинсий тарбияни ташкил этиш. Оила муҳитида жисмоний тарбияни ташкил этиш ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Ота-оналар томонидан фарзандларда жисмоний маданият сифатларининг тарбияланишига эътибор қаратилиши уларнинг комил инсон бўлиб шаклланишларида муҳим аҳамият касб этади. “Болаларнинг соғлом бўлишларида уларнинг кундалик ҳаётий режимга амал қилишлари ниҳоятда муҳимдир. Ота-оналар ёки оиланинг катта вакил авлодлари болаларнинг меҳнат қилишлари ва дам олишларини тартибга солишга аҳамият беришлари керак. Организмнинг бир маромда ишлаши бола саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашгагина ёрдам бериб қолмай, шу билан бирга унинг барча юмушларни тартибли ва сифатли бажариши учун имкон яратади.

Инсон саломатлигини сақлашда эрталабки бадан тарбиянинг аҳамиятини болаларга тушунтириш ҳамда уларнинг эрталабки бадан тарбия билан шуғулланишга қўниқтириб бориш ота-она назоратини талаб этади. Бадан тарбия болани саранжомлик, интизомга ҳам ўргатиб боради.

Овқатланишнинг тўғри ташкил этилиши ҳам боланинг соғлом бўлиб ўсишининг асосий омилларидан биридир. Ота-оналар томонидан боланинг белгиланган муайян соатларда овқатланиш, овқатланишдан аввал қўлни ювиш, овқатдан кейин оғизни чайиш, шунингдек, кунига икки марта (эрталаб ва кечқурун) тиш тозалаш, ҳафтада бир марта ванна (ёки душ, ھаммом)да чўмилиш, қўл ва оёқ тирноқларини олишга одатлантириб боришлари зарур.

Ушбу

⁸³ Ўша манба. – 302-бет.

ҳолатлар болаларда жисмоний маданият унсурларини шакллантиради”⁸⁴.

Болаларнинг жисмонан етук бўлиб вояга етишларида ота-оналар, яна шунингдек, қуйидаги масалаларга ҳам жиддий эътибор қаратишлари зарур: фарзандларнинг кун тартибига эга бўлишларига ҳамда иродаларини чиниктиришга эришиш, асаб тизими мустаҳкам бўлиши учун уйқунинг меъёрида бўлиши учун шароит яратиш, уларда доимий равишда жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланиш кўникмаларини шакллантириш, бўш вақтни кўнглилли ўтказилишини таъминлаш.

Оила тарбиясининг муҳим йўналишларидан яна бири – оилада **жинсий тарбия**ни тўғри, самарали ташкил этиш саналади. “Жинсий тарбия – болалар, ўсмирлар ва ёшларда жинсий масалаларига нисбатан тўғри муносабатни шакллантириб боришга қаратилган тиббий ва педагогик тадбирлар тизими”⁸⁵ саналади. Оиланинг жинсий тарбияни ташкил этишдаги роли моҳиятига кўра кичик ижтимоий бирлашманинг репродуктив вазифасини ифодалайди. Кичик ижтимоий бирлашманинг репродуктив вазифаси юзасидан эса юқорида батафсил сўз юритилди. Айни ўринда шуни қўшимча қилиш мумкин, жинсий тарбия ёки оиланинг репродуктив вазифаси шаклларида ифодаланишдан қатъий назар ота-оналар ўғил ва қиз болаларнинг жинсий жиҳатдан ривожланишига хос хусусиятлар, босқичлар, шунингдек, табиий ва ғайритабиий (лот. “акселерация” – тезлашув, яъни, индивиднинг руҳий ва физиологик жиҳатдан ривожланишининг сунъий равишда тезлашиши) жинсий етилиш моҳияти, оилада жинсий тарбияни тўғри ташкил этиш йўлларида хабардор бўлишлари зарур.

Оилада экологик ва ҳуқуқий тарбияни йўлга қўйиш. Оилада, шунингдек, экологик тарбияни ташкил этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ота-оналар болаларни ёшлиқдан табиат билан ижобий муносабатда бўлишга ўргатиб боришлари, уларда “инсон табиатнинг бир қисми, шу сабабли

⁸⁴ Ўша манба. – 301-бет.

⁸⁵ Тарбия / ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар. А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 141-бет.

табиатга етказилган ҳар қандай зарар унинг ўзига фалокат олиб келади” деган тушунчани сингдириб боришлари керак. Оилада ташкил этилаётган экологик тарбия болаларда атроф-муҳитга, хусусан, табиатга нисбатан ижобий, масъулиятли муносабатни шакллантириш билан бирга уларда эстетик диднинг ўсишини ҳам таъминлайди. Бинобарин, табиатнинг ўзи энг гўзал, энг мукаммал асаридир. Болалар табиат гўзалликларидан баҳра олар эканлар, ўзларини унинг бир бўлаги, шу сабабли уни асраб-авайлашга масъул эканликларини чуқур англаб етадилар. Шунингдек, “оила муҳитида ташкил этилаётган ҳовли сахнини супириб-сидириш, гулзорларни ташкил этиш, кўчатларни ўтказиш ва уларни парвариш қилиш, майший чиқиндиларни бартараф этишга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш каби ҳаракатлар болаларда табиатни асрашга нисбатан масъуллик туйғусини шакллантиради”⁸⁶.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этилаётган мавжуд шароитда ёшларнинг ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлишлари алоҳида аҳамиятга эга. Шу сабабли таълим муассасалари билан бир қаторда оила ҳам ёшларнинг ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлишларини таъминлаш учун масъулдир. Оилада болаларни фарзанд, ижтимоий муносабатлар иштирокчиси ҳамда истеъмолчи сифатидаги ҳуқуқ ва бурчлари билан яқиндан таништириш мақсадга мувофиқдир. Чунки шахснинг айнан шу каби ижтимоий мақомлари ижтимоий муносабатлар жараёнида улар томонидан бурчларининг бажарилиши, ҳуқуқларидан ўринли фойдаланиш, айрим ҳолларда эса ҳуқуқлари поймал этилишининг олдини олиш имконини беради.

Оилада ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия фарзандларда “интизомлиликни, ўз хатти-ҳаракатлари учун жавоб бера олиш қобилиятини тарбиялашдан бошланади”. Ҳуқуқий тарбиянинг самарадорлиги фарзандларда жамиятда амал қилаётган қонунларнинг аҳамиятини тўғри

⁸⁶ Тўхтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010. – 302-бет.

тушуниш, уларнинг ҳаётдаги ролини оқилона баҳолаш, атрофдагиларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ўз ҳуқуқ ва бурчларини етарли даражада англаш, бурчларни виждонан адо этиш, шахсий ҳуқуқларини ҳимоялаш каби кўникма-малакаларнинг шаклланганлиги билан белгиланади.

Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни.

Замонавий шароитда ёш авлоднинг чуқур иқтисодий билимларга эга бўлиши муҳим ўзига хос долзарблик касб этади. Бинобарин, бозор шароитида иқтисодий билимлардан хабардор бўлмаслик барча (айниқса, касбий фаолият, савдо-сотиқ ва истеъмолчи сифатида маиший хизмат кўрсатиш) соҳаларида сушт фаолият кўрсатишга олиб келади. Шу сабабли ота-оналар оилада ҳам болалар томонидан иқтисодий билимларнинг ўзлаштирилиши учун шароит яратиб бера олишлари лозим. Бунда оила иқтисодиёти (оила хўжалигини юритиш) ва бюджетини шакллантириш жараёнига фарзандларни бевосита жалб этиш, қолаверса, уларда пул маблағларига нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш, “ўзининг шахсий ҳамда оила аъзоларининг буюмлари, шунингдек, оила мулкига нисбатан масъулиятли ёндашишга”⁸⁷ ўргатиб бориш зарур. Самарали ташкил этилган иқтисодий тарбия натижасида болалар “пулнинг инсон меҳнатига тўланадиган қиймат эканлигини тушунтириб бериш, уни оиланинг энг муҳим эҳтиёжлари учун ишлатиш лозимлигини”⁸⁸ тушуниб етадилар.

Назорат саволлари:

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбиянинг мақсади нимадан иборат?
2. Ота-оналар оила шароитида ақлий тарбияни ташкил этишда нималарга эътиборни қарата олишлари лозим?

⁸⁷ Тўхтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010. – 303-бет.

⁸⁸ Ўша манба. – 303-бет.

3. Сизнингча, болаларда меҳнатсеварлик хислатини шакллантириш осон кечадими?

4. Оилада болаларни эстетик руҳда тарбиялашда нималар эътиборга олиниши зозим?

4. Оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш қандай ҳолатларда самарали кечади?

5. Оила тарбияси негизида жинсий тарбия ва уни самарали ташкил ташкил этиш қанчалик муҳим?

6. Фарзандларнинг экологик онгга эга бўлишлари учун ота-она қандай йўл тутишлари зарур?

7. Оила муҳотида болаларни ҳуқуқий саводхон қилиб тарбиялаш мумкинми?

8. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни қандай?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.

2. O.Hasanboeva va b. Oila pedagogikasi. – Тошкент: “Aloqachi”, 2007.

3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.

4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини акс эттирувчи тасвирни яратинг.

2. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини акс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини акс эттирувчи тасвирни шакллантиришда икки гуруҳда ишлайдилар. Ҳар икки гуруҳ томонидан яратилган тасвир муҳокама қилиниши, улар орасидан оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини тўлиқ акс эттира олган тасвир танланади.

2. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини акс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратишда талабалар кичик гуруҳларда ишлайдилар. Ҳар бир кичик гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ берилади. М: кичик гуруҳларга бериладиган топшириқлар куйидагича бўлиши мумкин:

Т/Р	Гуруҳлар	Топшириқ мазмуни
1.	1-гуруҳ	Оиладаги маънавий-ахлоқий тарбия
2.	2-гуруҳ	Оиладаги ақлий тарбия
3.	3-гуруҳ	Оиладаги меҳнат тарбияси
4.	4-гуруҳ	Оиладаги эстетик тарбия
5.	5-гуруҳ	Оиладаги жисмоний тарбия
6.	6-гуруҳ	Оиладаги жинсий тарбия
7.	7-гуруҳ	Оиладаги экологик тарбия
8.	8-гуруҳ	Оиладаги ҳуқуқий тарбия
9.	9-гуруҳ	Оиладаги иқтисодий тарбия

ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ ШАКЛ МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

1. Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган асосий методлар.
2. Ижобий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
3. Салбий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
4. Талаб ва унинг тарбиявий таъсирчанлиги.

Таянч тушунчалар: метод, оила тарбия, оила тарбияси методлари, ижобий характерга эга методлар, салбий характерга эга методлар.

Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган асосий методлар.
Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методлар асрлар давомида

шаклланиб, такомиллашиб борган. Улар бевосита аجدодлардан авлодларга ҳаётий фаолият жараёнида ворисийлик тамойилига мувофиқ узатилиб келинган. Шу билан бирга улар авлодлар томонидан тўпланган ҳаётий тажрибалар асосида бойитиб борилган. Оила тарбиясини ташкил этишда самарали бўлган методлар ижтимоий муносабатларининг йўналиши, мазмуни ва асосий ғоясига мувофиқ танлаб олинади ҳамда педагогик таъсир кўрсатиш мақсадида фойдаланади.

Оила тарбияси методлари – муайян жамиятда ижтимоий мақсадни амалга ошириш жараёнида педагогик фаолиятнинг самарадорлигини таъминлаш мақсадида фойдаланиладиган тарбиявий таъсирлар тизимидан иборат. Бу методлар шахсига йўналтирилган бўлиб, болаларда ижобий мазмундаги сифатларни тарбиялаш, уларни ҳар томонлама, баркамол шахс бўлиб камолга етишларини таъминлашга хизмат қилади

Педагогика фанида эътироф этилган қарашларга мувофиқ тарбия методлари ўсиб келаётган авлод тарбиясини ташкил этиш, уларда маънавий-ахлоқий, ақлий ҳамда иродавий сифатларни тарбиялаш мақсадда қўлланилади. Миллий хусусиятларни намоён этувчи тарбиянинг муҳим омиллари бўлган тарбия методлари эса ёш авлодни муайян жамиятда тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрларга асосланиб тарбиялашни назарда тутади.

Оила тарбиясини ташкил этиш чоғида қўлланилаётган тарбия методлари ўзларининг йўналиши, мазмуни ва асосий ғоясига кўра ранг-барангдир. Оила тарбияси методларини қуйидаги тарзда гуруҳлаш мумкин:

1. Мазмунига кўра.
2. Қўлланилишига кўра.
3. Таъсир даражасига кўра.

Ўз навбатида оила тарбиясида қўлланиладиган методлар гуруҳининг ҳар бири ҳам алоҳида гуруҳларга ажратилади. Улар:

I. Мазмунига кўра: 1) ижобий характерга эга методлар; 2) салбий характерга эга методлар.

II. Қўлланилишига кўра: 1) фаол қўлланиладиган методлар; 2) кам қўлланиладиган методлар.

III. Таъсир даражасига кўра: 1) фаолиятдан норозиликни ифода этувчи методлар; 2) фаолиятни рағбатлантирувчи методлар; 3) фаолиятнинг таъқиқланишига олиб келувчи методлар (9-расм):

Оила тарбияси методларининг турлари.

Ижобий характерга эга айрим методларнинг моҳияти. Қуйида ижобий мазмунга эга методлардан намуналар келтирилиб, уларнинг моҳияти ёритилади.

Илтимос методи оилада бевосита талабнинг энг таъсирчан ва тез-тез ишлатиладиган шаклларида бири. У ота-оналар билан болалар ўртасидаги самимий

муносабатларга таянади ва уларнинг ҳамкорлигига эришиш воситаси ҳисобланади.

Илтимос қилиш муомаланинг бошқа турларидан шу билан фарқ қиладики, фаолиятни ташкил этишда бола мустақил ҳаракат қилади. Илтимос шундай оҳангда баён этилиши керак-ки, бола сўралаётган ҳаракатни мажбуран эмас, балки ўз ихтиёри билан бажариши лозимлигини англасин. Шунинг ҳам қайд этиш зарурки, илтимос ўртоқларча ўзаро ёрдам кўрсатишга туртки беради.

Ишонч билан талаб қилиш – энг кучли тарбиявий воситадир. У болага ўзининг оилада муайян ўрни борлигини англаш ҳамда оила манфаатлари йўлида меҳнат қилиши мақсадга мувофиқ эканлигини ҳис қилиш, уларнинг ишончини оқлашга интилишга ёрдам беради. Аксарият ҳолатларда ишонч билан талаб қилиш болани анча мураккаб, масъулиятли, айрим вазиятларда фахрли топшириқни бажаришга йўналтирилади.

Бунда шунинг эслатиб ўтиш керакки, ишонч талабнинг фақат хусусий методгана эмас, балки, энг аввало, болаларга бўлган муносабат мазмунини англатувчи тамойилдир. Талабнинг мазкур кўринишини амалда қўллашда меъёрга риоя қилиш, болага ишончни таъкидлайтириш эмас, балки у томонидан топшириқни онгли амалга оширилиши муҳим эканлигини ёдда тутиш керак.

Маъқуллаш – муайян шароитда болалар фаолиятининг кучли омилига айланади. Бола томонидан муваффақиятли амалга оширилган фаолиятни маъқуллаш келгусида унинг ижтимоий фаоллигини ошириш кўрсаткичлардан бири бўлади. Шунингдек, фарзандлар ота-оналарининг фикрларини қадрласалар, маъқуллаш янада самарали таъсир кўрсатади.

Баъзан ўсмирлар маълум ишни бажаришда ҳаракатларининг ота-оналари томонидан маъқулланишига нисбатан эҳтиёж сезадилар. Маъқуллаш уларда ўз кучига ишонч уйғотиб, бундан кейинги интилишлар манбаи бўлиб хизмат қилади. Маъқуллаш болани қувонтиради, табиийки, у ана шу қувончни ўз муваффақиятлари билан қийслаб кўради. Вақт ўтиши билан фаолиятда

эришилган муваффақиятдан қониқишнинг ўзи амалиётдаги энг кучли омил бўлиб қолади.

Ўғит болага йўл-йўриқ кўрсатишдан иборат бўлиб, у ёки бу хатти-ҳаракат, амалий вазифани ижобий ҳал этиш борасида боланинг мустақил равишда қарор қабул қилиши учун ота-оналар томонидан кўрсатилган амалий тавсия саналади.

Илтимос сингари *маслаҳат* ҳам боладан муайян фаолият ёки хатти-ҳаракатни амалга оширишни мажбурий эканлигини англатмайди, ушбу вазиятда бола танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Тарбия жараёнида маслаҳат методидан фойдаланиш болада ишга онгли муносабатни шакллантиради. Бундан ташқари, ота-оналарни дўст сифатида қабул қилишларига имкон беради. Ота-онанинг обрўси атрофлича билимларга, катта ҳаётий тажрибага, маҳоратга асосланади. Шу билан бирга маслаҳат – бу ҳамма нарсани ипидан игнасигача тасвирлаб берадиган йўл-йўриқ эмас, балки кўпинча ечимларни мустақил излашга ундашдан иборатдир.

Маслаҳат бериш яна шуниси билан фойдалики, у болаларни муайян вазиятларда, айниқса, маълум қийинчиликлар юзага келганда ота-оналари билан маслаҳатлашишга ўргатади. Ота-оналар болаларнинг бундай хатти-ҳаракатларини кадрлар эканлар, уларда кичик ёшдаги ўртоқларига ёрдам кўрсатиш кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор беришлари лозим.

Шаъма қилиш – болаларни муайян хатти-ҳаракатларга рағбатлантиришнинг яширин шакли ва энг нозик воситалардан бири. Шаъма илгари ишлатилган, яхши таниш бўлган, шунингдек, моҳияти очиқ берилмайдиган талабларни ўзига хос шартли қисқартмаларидир. Тажрибали ота-оналар шаъма қилиш методини қўллаганларида аксарият ҳолатларда кўз тикиб қараш, қошларини ҳаракатлантириш, “сирли” саволни бериш билан кифояланадилар. Бу ўринда “Ўткан кунлар” романида Юсуфбек Ҳожининг ўғли Отабекка: “Ҳамма нарсага етган ақлинг шу нарсага қолганда нега

оқсайди?”⁸⁹, деган шаъмасини келтириш мумкин. Муайян шароитда шаъма илтимос, талабнинг “яширин” вазифасини бажаради.

Шарт методи шундан иборатки, бола учун ёқимли бўлган бирор фаолият тури ёқимсиз ёки қийин фаолият учун рағбатлантирувчи омил сифатида намоён бўлади. “Дарсларингни қилсанг – ўйнагани борасан” каби мурожаат сўз юритилаётган методнинг ёрқин кўринишидир.

Шартдан фойдаланилганда бажарилиши шарт бўлган фаолиятни ташкил этишга сарфланган куч (жисмоний ёки ақлий) эвазига «мукофот» сифатида таклиф этилувчи фаолият ўртасидаги алоқа кўзга ташланади. Акс ҳолда болаларда шартдан ўз манфаати йўлида фойдаланиш истаги пайдо бўлиши мумкин. Бундай вазиятда талаб ота-оналар томонидан эмас, аксинча, болалар томонидан қўйилади, яъни, “Бизнинг футбол ўйнашимизга рухсат этсангиз, уйни йиғиштириб чиқамиз” ва ҳ.к. тарзида.

Шарт қўйиш болаларнинг хулқ-атворлари, уларнинг қизиқиш ва майлларини яхши билиш, уларнинг индивидуал қобилиятлари ва имкониятлари даражасини инобатга олишни назарда тутди. Бу усулни ҳам бошқа методлар каби суиистеъмол қилмаслик керак.

Ўйин шаклидаги шарт одатда болалар учун қизиқарли бўлмаган, балки зерикарли машғулотларни ташкил этишга тўғри келганда, кичик ёшдаги болалар билан ишлаш жараёнида самарадорликка эришиш мақсадида қўлланилади.

Салбий характерга эга айрим методларнинг моҳияти. Қуйида салбий мазмунга эга методлардан намуналар келтирилиб, уларнинг моҳияти ёритилади.

Боланинг у ёки бу ҳаракатларига салбий баҳо бериш, унинг салбий одатларини бартараф этиш ҳамда зарарли хатти-ҳаракатларининг олдини олиш мақсадида *қоралаш методидан* фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Унинг

⁸⁹ Қодирий, А. Ўткан кунлар / XX аср ўзбек роман туркуми. Таҳрир ҳайъати И.Шоғуломов ва б. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни, 1995.

ёрдамида ижобий хулқ-атвор рағбатлантирилади. Бунда хушмуомала муурожаат қилиш зарурдир.

Қоралаш методини узлуксиз ишлатиш, айниқса, муайян болага нисбатан қўллайвермаслик керак. Зеро, бундай ҳолда бу метод ўзининг таъсирчанлигини йўқотиши ёки болада ўз имкониятларига ишончсизликнинг қарор топиши учун замин яратиши мумкин. Педагогик техника талабларига мувофиқ қоралаш методини юмшоқроқ оҳангда айтилган таъна ва гинадан ғазаб ва жаҳлнинг пайдо бўлишига қадар ораликда қўллаш мумкин.

Ишончсизлик билдириш – билвосита талаб шакли бўлиб, бошқа, таъсир кучи камроқ методларни қўллаш иш бермаган вазиятларда қўлланилади. Агар ота-оналар томонидан билдирилаётган ишончига қисман путур етган, бола хулқида салбий одатлар намоён бўлаётган бўлсагина ушбу методни ишга солиш ўринлидир. Шу билан бирга ишончсизлик билдириш болалар билан ташкил этилаётган муносабатлар мезони даражасига кўтарилмаслиги зарур. Акс ҳолда уларнинг ота-оналари билан бўлган муносабатларида тўғрилаб бўлмас хатолар юзага келади. Хусусан, овқат ейилиб фотиҳа ўқилгач, дастурхон йиғиштирилмай қолди. Эртасига онанинг болалар билан суҳбатда жиддий тарзда: “Ўзларингиздан билиб ҳеч нарса қилолмайсизлар. ... Мен бўлсам сизларга ишониб ўтирибман-а!”, - дейиши мақсадга мувофиқдир.

Билвосита талабнинг бу шакли ҳамиша болаларга ўзларини оқлаш, ота-она уларга ишониши мумкинлигини иш билан исботлаш имконини бериши лозим. Борди-ю ишончсизлик билдириш боланинг ижобий ҳаракатлари ва муомаласини рағбатлантирмаса, уни тарбия амалиётида қўлламаган маъқул.

Қўрқитиш – тарбия методларидан бири бўлиб, салбий мазмунга эга. Ундан фойдаланишда болаларнинг зарур ҳаракатларини рағбатлантирувчи омил уларни ёқимли фаолият тури билан шуғулланиш, қандайдир ҳуқуқлардан маҳрум қилиш ҳақидаги огоҳлантиришдир. Масалан, уйга берилган топшириқларни бир неча марта бажармай борган болага ота: “Агар

яна шундай қилсанг, энди топшириқни менинг назоратим остида бажарасан” дейди.

Қўрқитиш тарбиянинг энг охири усулларида бири бўлиб, ундан кейин жазолаш қўлланилади. Ушбу методдан самарали фойдаланишнинг муҳим қоидаси ота-оналар ҳаракатларининг изчиллигидир. Агар талаб бажарилмай қолса, амалда қўрқитишдан фойдаланилади. Ишончсизлик билдириш ва қоралаш билан бирга қўрқитиш педагогик талабнинг шундай шаклларига мансубки, уларнинг кучи ва таъсири ўзининг қўлланиш тезлигига тескарисидир.

40 дан ортиқ оила, ота-оналарнинг фаолиятини кузатиш уларнинг болалар билан муносабатларни йўлга қўйишда ижобий ёки салбий методларнинг турли кўринишларидан фойдаланишларини тасдиқлади. Оилалар ҳаёти, ота-оналарнинг тарбиячи сифатидаги тажрибаси бугунги кунда ўзбек оилаларида қуйидаги методларга кўпроқ мурожаат этилаётганлигини тасдиқлади:

Ўзбек оилаларида тарбия жараёнида қўлланиладиган методлар

Ижобий методлар	Салбий методлар	
Сўраш	Аразлашиш	Совға бериш
Талаб қилиш	Айблаш	Ҳомийлик қилиш
Тасалли бериш	Баҳслашиш	Қарғаш
Таъбирлаш	Бегона қилиш	Хўмрайиш
Таъкидлаш	Бириктириш	Зорланиш
Такдирлаш	Битим тузиш	Алдаш
Буюриш	Гиргитон бўлиш	Бачканалашиш
Ваъда олиш	Таҳсинлаш	Вайсаш
Таъқиқлаш	Тенглашиш	Гиж-гижлаш
Ҳамдард бўлиш	Тергаш	Гина қилиш
Ҳурмат қилиш	Уялтириш	Ёмонлаш
Кафил бўлиш	Шавқлантириш	Зарда қилиш
Кенгашиш	Эркалатиш	Кўр-кўрона ишониш
Койиш	Ялиниш	Мажбур қилиш
Кузатиш	Ўйнатиш	Низо келтириб чиқариш
Кўрсатиш	Ўргатиш	Сўкиш
Мақташ	Ўқитиш	Уришиш
Насиҳат қилиш	Қайтариш	Ишончсизлик билдириш
Овутиш	Ҳазиллашиш	“Мен”лигини тан олмаслик
Одатлантириш		
Оқлаш		
Тушунтириш		

Ишонч билдириш		
Баҳолаш		

Талаб ва унинг тарбиявий таъсирчанлиги. Оилада болаларнинг муайян характерга эга бўлишлари, шунингдек, улар томонидан маълум хатти-ҳаракатлар содир этилишини таъминлашга хизмат қилувчи самарали методлардан бири – талаб саналади. Моҳиятига кўра талаб қуйидаги икки мақсадни амалга оширишга йўналтирилади. Хусусан:

1) болаларнинг ижтимоий-фойдали фаолиятини ташкил этишга рағбатлантириш. Ушбу ўринда талаб ота-оналар ҳамда боланинг ҳаётий мақсадлари бирлигига эришиш таъминланади, жамият томонидан тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрлар инъикосининг болалар хулқ-атвори, хатти-ҳаракатлари, шунингдек, ижтимоий фаолияти жараёнида акс этиши учун замин яратади;

2) болаларни оила манфаати ёки ота-оналарнинг хоҳиш-истакларини рўёбга чиқариш йўлида муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширишга ундаш.

Бу вазиятда ота-оналарнинг талаблар аксарияти болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларига мувофиқ келмайди. Натижада талаблар гарчи ижобий мазмунга эга бўлса-да, кутилган самарали таъминламайди. Аксинча, болаларда уларга нисбатан жиддий норозиликни келтириб чиқаради.

Талаб ўз моҳиятига кўра икки: бевосита ва билвосита каби турларга бўлинади. Айни ўринда талабнинг асосий турларининг моҳиятини таърифлаш мақсадга мувофиқдир.

Талабнинг у ёки бу турини танлаш педагогик вазиятнинг ҳисобга олинишига боғлиқ. Бевосита талабларнинг қўйилиши учун зарур омил бўлиб хизмат қилинувчи педагогик вазиятда қуйидаги икки ҳолат юзага келади ва улар қўйилаётган талабнинг тўла бажарилиши учун имконият яратади:

- 1) тарбияланувчининг муайян талабни қўяётган субъектга нисбатан муносабати;
- 2) тарбияланувчининг бажарилиши талаб этилаётган фаолиятга бўлган муносабати.

Мавжуд муносабатларни ижобий, бетараф ва салбий каби гуруҳларга бўлиш мумкин. Бироқ, тарбиявий фаолият амалиётида бундай муносабатларнинг кўплаб кўринишлари кузатилади.

Бевосита талаб ота-оналарнинг “Фақат шундай қиласан” деган умумий формула ёрдамида ифодаланувчи мурожаати бўлиб, у қатъий, дадил оҳангда ифодаланган ва аниқ кўрсатмага асосланади. Бундай ҳолатда болаларни ҳаракатга ундовчи омил – талабнинг ўзи ҳисобланади.

Бевосита талаб бола тарбиясининг бошланғич босқичида айниқса таъсирчан бўлади. Самимий, ошкора, ишонарли, қизгин ва қатъий талаб бўлмаса, болани тарбиялаб бўлмайди. Агарда тарбия жараёнида ота-оналар талабларни қўйишда иккилансалар, уларнинг болалар томонидан тўлақонли бажарилмаслигига эътиборсиз муносабатда бўлсалар, қўйилаётган талаб педагогик жиҳатдан муайян аҳамиятга эга бўлмайди. Шунингдек, ота-оналар бундай вазиятларда ўз хатти-ҳаракатлари жиддий хатога йўл қўядилар.

Болаларнинг янги йўналиш ва мазмунга эга фаолиятларини ташкил этиш жараёнида ҳам бевосита талаб зарур. Мазкур ўринда бевосита талаб моҳиятига кўра йўл-йўриқ бериш каби намоён бўлади. Бевосита талаб аксарият вазиятларда фарзанд ота-оналарининг фикри ёки маълум фаолиятга нисбатан бетараф муносабатда бўлаётган бўлса қўлланилади. Қайд этилаётган жараёнда бевосита талабнинг қуйидаги қоидаларга мувофиқ бўлиши муҳим аҳамиятга эга:

1) талаб ижобий мазмунга эга бўлиши, болаларни аниқ хатти-ҳаракатларни ташкил этишга йўналтириши, улар томонидан ташкил этилаётган муайян ҳаракатларни таъқиқлаш ёки тўхтатишга хизмат қилмаслиги лозим. Албатта, тарбия жараёнида маълум таъқиқлардан болалар белгиланган ижтимоий хулқ-атвор қоидаларни бузганларида самарали фойдаланиш зарур. Бироқ талабларнинг фақатгина таъқиқлардан иборат бўлиши педагогик жиҳатдан нотўғридир. Талабларнинг қўйилишидан кўзланган асосий мақсад улар эътиборига болаларнинг ижобий хулқ-атвори ва фаолияти учун ҳаракат дастурининг берилиши билан тавсифланади.

2) бевосита талаб аниқ мақсадга йўналтирилган, тўлақонли ифодаланган мазмунга эга, аниқ ва тушунарли бўлиши лозим. Дастлабки пайтларда болаларнинг янги ҳаракатларини рағбатлантирганда талаб йўл-йўриқ бериш билан қўшилиб кетгандай бўлади. Бундай ҳолат талаблар мазмунини соддалаштириб, моҳиятини аниқ ёритиб беради;

3) ота-оналар томонидан ифодаланаётган ҳар бир оқилона талаб, албатта, бажарилиши, якунига етказилиши керак.

Шуни ёдда тутиш керакки, ҳар бир янги талабнинг бажарилиши ота-оналар томонидан қўйилувчи навбатдаги талабларининг кучи ва таъсирчанлигини оширади, болада ота-онасининг иродасига онгли ёндашиш одатини шакллантиради. Ҳар бир бажарилмаган талаб эса, аксинча, навбатдаги талабларнинг самарадорлигини пасайтирди.

Бевосита талабларнинг ижроси ҳақида сўз юритилганда, уларнинг қатъий, ишонарли оҳангда баён этилиши муҳим эканлигига эътиборни қаратиш талаб этилади. У вазмин, жиддий ҳолатда ифода этилиши, бақириққа, болани ҳақорат қилишга айланиб қолмаслиги керак.

Билвосита талабларда ота-оналарнинг мақсади тўғридан-тўғри ифодаланмай, балки, бир қадар яширин тарзда бўлади. Талабаларни қўйишда рағбатлантиришдан ҳам фойдаланилади. Рағбатлантириш омили сифатида фақат талабнинг ўзидан эмас, балки бир қатор психологик омиллар, яъни, боланинг ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, ҳаётий эҳтиёжлари ва қизиқишларига таянилади. Бевосита талабларни моҳиятига кўра қуйидаги уч гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Ота-оналарнинг фарзандларига бўлган ижобий муносабатини ифодаловчи талаблар. Булар – илтимос, ишонч, маъқуллашдир. Аини ўринда уларни *ижобий талаблар* дея номлаш мумкин.

2. Ота-оналарнинг болаларга бўлган муносабатини яққол ифодаловчи ҳамда фарзандларни муайян фаолиятга рағбатлантирувчи муносабатлар моҳиятини ёритувчи талаблар. Булар – маслаҳат, шаъма, шартли талаб ва ўйин шаклидаги талабдир.

3. Болаларнинг у ёки бу ахлоқий хислатларига салбий муносабатни намоиш этувчи талаблар. Булар – ишончсизлик билдириш ва дўқ қилишдир. Уларни *салбий талаблар* деб аташ мумкин.

Талаб мазмун жиҳатидан ҳам, шакл жиҳатидан ҳам ривожланиб боради. Юқорида айтиб ўтилганидек, педагогик вазиятлар ўзгармас ҳолат эмас, улар доим ўзгариб туради. У ёки бу методларни татбиқ этиб, болалар фаолиятида муваффақиятга эришар эканлар ота-оналар мавжуд вазиятнинг зарур йўналишида ривожланишини бошқаради. Ота-она бевосита талабларни кўяр экан, болалар билан муайян муносабатларга киришади ва айтилган вақтда уларда бажариладиган фаолиятга муносабатни шакллантиради. Шу билан у бевосита талабларнинг муваффақиятли татбиқ этилиши учун шарт-шароит ҳозирлайди.

Шу билан бирга, тарбия жараёнида ижобий талаблардан кўпроқ фойдаланилаётган оилаларда ота-оналарнинг болаларни ҳурмат қилишлари, уларга нисбатан меҳрибон эканликларига гувоҳ бўлди. Шунингдек, бундай оилаларда болалар томонидан ота-оналар томонидан билдирилаётган кўрсатмаларнинг аниқ бажарилиши кузатилди. Аксинча, салбий методларни суиистеъмол қиладиган ота-оналарни болалар ҳурмат қилмайдилар, оилада интизом мавжуд эмас, тарбиявий жараён самарали ташкил этилмайди.

Бу албатта, тасодифий эмас. Болаларга ижобий муносабатда бўладиган, уларга бўлган муносабатларини ишонч билан ифодаладиган ота-оналарнинг ўз фаолиятларидан қониқиш ҳосил қилади. Бундай муҳитда болалар билан ота-оналарнинг самимий муносабатлари ривожланади. Ва аксинча, ота-она болалар фаолиятини назорат қила олмаса, уларда маънавий-ахлоқий сифатларни, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнатни ташкил этиш кўникмаларини шакллантира олмасалар тарбияси самарадорлиги тўғрисида сўз юритиш бефойдадир. Бундай оилаларда тарбиявий жараён доимий дўқ-пўписа, асабийлик асосида ташкил этилади.

Шундай қилиб, оила муҳитида тарбия методларидан самарали фойдаланиш, болаларни ижтимоий-фойдали меҳнатга ўргатиш алоҳида ўрин

тутади. Шунинг учун ҳам болалар билан яхши муносабат ўрнатиш учун ижобий методларни кўпроқ ва салбий методларни камроқ ишлатиш зарур.

Назорат саволлари:

1. “Оила тарбияси методлари” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Оила тарбиясида асосан қандай методлар қўлланилади?
3. Ижобий характерга эга қандай методларни биласиз?
4. Оила тарбиясида қўлланиладиган салбий характердаги методлар билан танишмисиз?
5. Талабларнинг тарбиявий таъсирчанлиги нималарда акс этади?
6. Оила тарбиясида қўлланиладиган талабларни қандай гуруҳларга ажратиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. О.Насанбоева ва б. Оила pedagogikasi. — Тошкент: “Aloqachi”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти — миллий ғурур / Ўқув қўлл. — Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. — Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. — Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Ўз ота-оналарингиз фаолияти мисолида оила тарбиясига қўлланилган ижобий ва салбий характердаги методлар рўйхатини тузинг.
2. “Т-жадвал” график организери ёрдамида ўзингизга маълум бўлган оила тарбиясида муайян методлар қўлланилишида уларнинг таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатларни таҳлил қилинг.
3. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий ва салбий талабларни ўзида акс эттирувчи буклет тайёрланг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Топшириқни бажаришда талабалар мустақил ишлайдилар. Машғулотда жамоа ўқитувчи раҳбарлигида ҳар бир талабанинг иши билан танишиб чиқади. Барча жавоблар ўрганилиб, оилаларда энг кўп қўлланиладиган методлар умумлаштирилади. Шу асосида ўзбек оилаларининг тавсифи ҳақидаги маълумотга эга бўлинади.

2. Талабалар топшириқни кичик гуруҳларда бажарадилар. Ҳар бир гуруҳ “Т-жадвал” график органайзери воситасида оила тарбиясида қўлланиладиган методлар таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатлар юзасидан ўз жавобларини ёритади. Жамоа гуруҳлар иши билан танишиб, энг яхши ишни аниқлайди.

3. Топшириқни бажаришда жамоа аъзолари икки гуруҳга бирлашган ҳолда ишлайдилар. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқни беради:

Т/Р	Гуруҳлар	Топшириқ мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар
2.	2-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ихтиёрий равишда бирор-бир методни танлайди ва унинг моҳиятини тўлиқ ёритишга ҳаракат қилади. Шу асосида гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамжиҳатлигида яхлит буклет шакллантирилади. Ҳар бир гуруҳи ўзига берилган мавзу бўйича маълумотларни баён қилишда қуйидаги жадвал асосида иш кўриши мумкин:

1. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар

Т/Р	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Илтимос	
2.	Ишонч билдириш	
3.	Маъқуллаш	
...	...	

2. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

№	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Ишончсизлик	
2.	Дўқ қилиш	

3.	Ўринсиз танқид	
...		

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МИЛЛИЙ ИФТИХОР ВА МИЛЛИЙ ҒУРУР РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Режа:

1. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти.
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш йўллари.
3. Оилада миллий тарбия воситаларидан фойдаланиш.

Таянч тушунчалар: миллийлик, миллий тарбия, миллий руҳ, миллий ифтихор, миллий ғурур, оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш, миллий тарбия воситалари.

Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XI асрга интилмоқда” номли асарида эркин фуқаро ва озод шахс ҳақида сўз юритиб, уни шакллантиришда қуйидаги тўрт жиҳатга эътибори қаратиш мақсадга мувофиқ эканлиги айтилади: ўз ҳақ ҳуқуқини танийдиган бўлсин, бунинг учун курашсин; ўз кучи ва имкониятларига таянадиган бўлсин, имкониятларини ишга солиб, самарасини кўра олсин; атрофида содир бўлаётган воқеа ҳодисаларга мустақил муносабат билдира олсин; шахсий манфаатларни мамлакат ва халқ манфаати билан уйғун ҳолда кўриб, фаолият юритсин.

Ҳар бир жамиятнинг тараққиёти миллат ёшларини миллий руҳда тарбиялаш, уларни миллий қадриятларга асосланган ижтимоий ҳаёт, турмуш тарзига қай даражада самарали тайёрланишига боғлиқ. Шу сабабли асрлар давомида ҳар бир миллат, халқ ўз миллий қадриятлари негизида ёш авлод тарбиясини ташкил этишга оид қарашларни шакллантириб келган. Миллий

ёндашув асосида тарбия жараёнини ташкил этиш натижасида ёшлар миллий менталитет хусусиятларини ўзида намоён этувчи сифатларга эга бўлганлар.

Лотин тилидан таржима қилинган “менталитет” тушунчаси “ақл”, “тафаккур”, “фикрлаш тарзи” деган маъноларни англатади. “Миллий менталитет” атамаси миллий онг ва фаолият характерини ифодаловчи тушунча саналади. Шахснинг миллий менталитет хусусиятларига эга бўлиши унинг миллий анъаналари, маданияти ва турмуш тарзи негизида кечади. Авлодларнинг миллий менталитет хусусиятларини ўзларида намоён эта олишлари икки томонлама характерга эга, биринчидан, бу ходиса консерватизмни, яъни, миллий хусусиятларнинг аجدодлардан авлодларга ҳеч бир ўзгаришсиз ўтиб боришини ҳамда миллий анъаналарнинг мустаҳкам бўлишини таъминлайди. Иккинчидан, миллий менталитетда муайян даражада бўлса-да, ўзгарувчанлик кўзга ташланади ва у миллий тараққиётни таъминлашга хизмат қилади.

Миллатнинг ўзга миллатлардан фарқловчи асосий жиҳат – бу унинг миллийлиги саналади.

Миллийлик – ўз миллатини улуғлаш ва унинг манфаатини ҳимоя қилиш, миллий ғурур ва миллий нафсоният туйғулари, ўз тили, адабиёти, маданияти ва санъати, дини, тарихи ва урф-одатлари байрам сайллари маданий маънавий қадриятларини қадрлаш, ўз туғилиб вояга етган диёрини ардоқлаш, унинг мусаффо осмони билан фахрланиш туйғуси.

Моҳиятига кўра “миллийлик” тушунчаси “миллат” тушунчаси билан узвий боғлиқ. Ҳар бир миллатнинг шаклланиши, узоқ тарихга эга бўлиши билан бир вақтда миллатларнинг ўзаро фарқ қиладиган жиҳатлари бўлади. Миллийлик, энг аввало, миллий онг ва миллий ғурурда ўз аксини топади.

Миллий онг деб миллатнинг тарихи, тақдири ва истиқболи билан боғлиқ манфаатлар ва мақсадларини ифодаловчи, миллат вакиллари фаолиятини мақсад, йўналишлар томон бошқариб турадиган ғоялар, фикрлар тизими.

Ҳал қилувчи омил сифатида миллий онг “миллатнинг мавжуд бўлиши, унинг тарихий тараққиёти ва истиқболи”ни белгилайди ҳамда миллатнинг

“шаклланиши, унинг тараққий этиши ва абадийлигини таъминлайди”⁹⁰. Миллий онг асослари миллат пайдо бўлган илк дақиқалардан шакллана борган ва унинг ўзи билан параллел равишда ривожланиб келади.

Миллий онг ўзида миллатнинг орзу-ниятлари, ўй-фикрлари, ҳаётий ёндашув, интилиш ва мақсадларини, ижтимоий-миллий турмуш тарзи ҳамда табиий борлиққа, ижтимоий субъектларга, оилага, фарзандлар тарбияси ҳамда шахснинг ўзига бўлган муносабатлари мазмунини акс эттиради. Шу сабабли оила шароитида болалар тарбиясини ташкил этишда уларда миллий онгни самарали шакллантира олиш долзарб аҳамиятга эга. Ёшларнинг миллий онгга эга бўлишлари уларда миллий ғурурнинг самарали шаклланишига, миллий жиҳатдан ўзликларини англашларига ёрдам беради.

Миллий ғурур – шахс, ижтимоий гуруҳнинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклланадиган аجدодлари қолдирган моддий ва маънавий меросдан, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодалови тушунча

Ҳар бир миллатнинг ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички руҳий кайфияти миллий ғурур унинг ўзи яшайдиган замин, ўтмиши, аجدодлар моддий ва маънавий меросининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътибори, халқаро майдонда тутган ўрнидан фахрланиш ҳиссини ифодалови тушунча саналади.

Оила шароитида ота-оналар томонидан “миллий ифтихор” ибораси моҳиятини сўзма-сўз англаниши ҳамда бу ҳақида болаларга маълумот берилиши уларда ушбу туйғунинг шаклланишини таъминлайди. Бу ўринда ота-оналар “ифтихор” тушунчаси “улуғ бир нарсага дахлдорликдан фахрланиш, қувониш, ғурурланиш”⁹¹ бўлса, “миллийлик” муайян миллатга дахлдорликни ифодалаши ҳақида маълумотларни бера олишлари зарур.

⁹⁰ Фалсафа. Қискача изохли луғат / Масъул муҳар. А.Жалолов. Таҳрир хайъати: М.Абдуллаева ва б. Муал.: М.Абдуллаева ва б. – Тошкент: “Шарқ” НМАК, 2004. – 209-бет.

⁹¹ Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар.: А.Н.Мажидов. “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2010. – 178-бет.

Яхлит ҳолда эса “миллий ифтихор” ибораси “ўз миллати, унинг тарихи, миллий қадрият ва анъаналари билан фахрланиб яшаш туйғусидир”⁹².

Миллий ғурур – миллий ифтихор демакдир. Миллий ифтихор миллат ўзининг ўзини яхлит ижтимоий бирлик, қон-қариндошлик, тил, маданият, маънавият, иқтисодий ҳаёт ва келажак бирлиги муайян миллат вакиллари билан қалбидан чуқур ўрин эгаллайди. Миллий ифтихор миллат маънавий камолотининг барча жиҳатларини, мероси ва бугунги қадриятларни ўз ичига олади. Миллий мустақиллик натижасида эришилган ва эришилажак иқтисодий ва маънавий ютуқлар кўпайгани сари Ўзбекистон билан фахрланиш ҳисси - миллий ифтихор шунчалик кўпайиб бораверади. Миллий ифтихор мамлакатимизнинг барча фуқаролари учун бирдек тегишли ва унинг юксала бориши учун барча фуқаролар баробар маъсулдирлар.

“Миллий ифтихор туйғуси – ўз миллий мансублигидан фахрланиш, ўз миллатининг бой тарихи, маданий ва маънавий меросидан, унинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан ғурурланиш имконияти. Миллий ифтихор туйғуси – ўзлигини англаш ўзгаларни тушунишга даъват этувчи кудрали куч”⁹³.

Маълумки, тарбия муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарабини таркиб топтириш жараёнидир. Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳиятан турлича ифодаб келинган бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган⁹⁴ бўлса-да, барча даврларда ҳам миллий қадриятлар, уларнинг моҳияти тарбия жараёнига чуқур сингдирилиб борилган. Энг муҳим, тарбия жараёнида асосий эътибор соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказишга қаратилган. **Соғлом авлод** – жисмонан бақувват, маънавияти бой, ахлоқли, юксак тафаккурга эга авлод.

⁹² Ўша манба. – 179-бет.

⁹³ Ўша манба. – 179-бет.

⁹⁴ Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисм: Педагогика назарияси / М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 380-бет.

Ҳар жиҳатдан етук, соғлом кишилар ўзларида асрлар давомида ўзи мансуб халқ томонидан эъзозланиб келинган энг улуғ фазилатлар – иймон, инсоф, меҳр-оқибат, шафқат ва раҳмдиллилик, уят ва андиша, ор-номус, ўзаро ҳурмат, юксак Ватанпарварлик, элига ва халқига садоқат каби қадриятларни ва ғояларни мужассамлаштирган бўлишлари лозим.

Баркамол шахс қиёфасида қуйидаги фазилатлар ўз аксини топади:

- ота-онаси, фарзандлари, қариндошлари, хуллас бутун оила аъзолари, қўни-қўшнилари, маҳалла-қўйи, қишлоқдошлари ва халқ фаровонлиги, мамлакат ободлиги ва истиқболи учун қайғуриш;
- теварак-атрофдаги инсонлар унга керак бўлганлиги каби ўзи ҳам уларга керакли бўлишга интилиши;
- одоб-ахлоқи, феъл-атворини ёқимли қилишни инсоний бурч деб ҳисоблаш;
- ота-боболардан, аجدодлардан ёдгор бўлиб қолган маданий меросни қадрлаш;
- миллий қадриятларни эъзозлаш ва уларга содиқ бўлиб қолиш;
- ватанпарварлик, халқпарварлик, инсонпарварлик туйғуларининг барқарор бўлиши;
- ўзаро муомала-муносабатда ўрнатилган бўлишга мойиллик, бировнинг оғирини енгил қилишни одат қилиш;
- умумхалқ маъқуллаган ва ҳукумат томонидан қабул қилинган Конституцияни ҳурмат қилиш ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатиш;
- Ватанни ҳимоя қилиш, бошқача айтганда, ҳарбий ватанпарварлик туйғулари билан яшаш;
- диёнат ва адолат, меҳр-шафқат ва эзгуликни ҳимоя қилиш;
- ваъдага вафоли бўлиш ва б.

Маънавий баркамол инсон шон-шуҳрат, мансаб, моддий бойлик кетидан қувмайди, моддий қийинчиликларга дуч келганда қадди букилмайди, баъзан уюштирилган тухмату-фитналарга унинг руҳини тушира олмайди. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард, маънавий баркамол инсон

маънавиятини буза олмайди, балки мустаҳкамлайди, чиниқтиради. Юксак даражадаги маънавиятга эга инсон – фидойилик, жасорат, мардлик, ўз халқини севиш, Ватанни кадрлаш, аجدодларидан фаҳрланиш каби олижаноб фазилатлари билан ажралиб туради. Инсоннинг инсонлиги, биринчи навбатда унинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги, поклиги билан белгиланади.

Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш йўллари. Маънавий ва маърифий баркамолликнинг қирралари ва мезонлари қаторига мустақиллик тафаккури ва миллий ифтихор ҳам киради. Мустақиллик тафаккурини ҳар бир кишида шакллантириш ниҳоятда зарур. Токи, мустақиллик тафаккури, миллий ифтихор, ғурур бўлмас экан, фидокорлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик каби хислатлар жўш урмайди.

Мустақиллик тафаккури кенг қамровли бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Ватан истиқлоли ва истиқболи ҳақида қайғуриш;
- халқи, юрти қадр-қиммати, ор-номусини англаш ва буни ҳимоя қилиш;
- бутун меҳнати, истеъдоди, имкониятини, зарур бўлса жонини ҳам юрт истиқболи, халқ бахти учун баҳшида этиш ва б.

Мустақиллик бугунги кун ёшларига аجدодлар томонидан қолдирилган улуғ имконият, бой мерос, муқаддас туйғудир. Шундай экан уни хоҳ оила шароитида, хоҳ таълим муассасаларида бўлсин ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнида ёшлар (болалар) онгига сингдириб бориш, уни асрашни ўргатиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, бугунги кун ёшлари юрт мустақиллигини асраб-авайлаш ҳар бир фуқаро зиммасидаги шарафли бурч эканлигини англай олсин. Ота-оналар ҳам ўз навбатида оила муҳитида фарзандларни юрт мустақиллигини ҳимоя қилиш, асраб-авайлашни сўздагина эмас, балки амалда ҳам ўз хатти-ҳаракатлари намунасида тушунтира олишлари зарур. Бунда ҳар бир фуқаро, шу жумладан, ўқувчилар зиммасига юклатилган энг оддий вазифалар, жумладан, ўқув фанлари асосларини чуқур ўзлаштириш, билимларни пухта эгаллаш кабиларни

муваффақиятли адо этиш юрт мустақиллигини мустаҳкамлаш, Ватан равнақи, юрт ободлигини таъминлашга қўшилган ҳисса эканлигини англатишга эътибор қаратишлари керак.

Юқорида айтиб ўтилганидек, шахс маънавий баркамоллигининг муҳим кўринишларидан бири – бу унинг миллий ифтихор туйғусига эғалиги саналади. Миллий ифтихор ўз халқининг бир неча минг йиллар давомида яратиб келган барча моддий ва маънавий бойликлари, тарихий мероси, урф-одатлари, анъаналари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак маънавияти, барча тарихий ютуқлари ва сабоқларига чексиз ҳурмат ва эъзоз билан муносабатда бўлиш, авайлаб-асрашдир.

Ўз халқининг тарихини, миллий қадриятларини, тилини, истиқбол манфаатларини билмаган, кадрламаган, миллий мансублигини унутган, ўз миллатининг истиқболи учун қайғурмайдиган, курашмайдиган кишиларда миллий ғурур ҳам, миллат ва фахрланиш ҳам, миллатпарварлик ҳам бўлмайди. Бундай шахслар маънавий баркамол саналмайди.

Маънавий баркамол инсонни тарбиялаш қанчалик мураккаб бўлса-да, бироқ, бу мақсадга эришиш миллатнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий соҳалардаги ривожини, юуқларини кафолатлайди.

Бугунги кескин ва мураккаб вазиятдан тегишли хулосалар чиқариб олиш керак. Айни вақтда авангард бўла оладиган ёшларнинг сиёсий ташкилотини қайтадан тиклашни давр тақозо этмоқда. Ушбу ташкилот ёшларни фидоий, фаол, бунёдкор бўла олишларида намуна кўрсата олиши, уларнинг эътиборларини маиший икир-чикирлардан олий мақсадлар, улкан яратувчанликка қарата олиши зарур. Бу эса ўз навбатида оила шароитида ота-оналар томонидан вояга етмаган фарзандлар эътибори нимага қаратилганлиги, уларнинг онгида қандай ғоялар мустаҳкам ўрин олганлигига қарата олишлари даркор. Ота-оналар ўз фарзандларини уларнинг раҳбарлигида ёки мустақил равишда ўзларида чинакам ватанпарварлик, байналмилаллик сифатларини тарбиялай олишлари учун зарур педагогик шарт-шароитни яратиб бера олишлари муҳимдир. Бинобарин, таълим-тарбия

тизимини ўзгартирмасдан туриб, онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб, эса биз кўзлаган олий мақсад озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди.

Оилада миллий тарбия воситаларидан фойдаланиш. Оила шароитида тарбия жараёнининг самарали кечишида ота-оналарнинг таъсирчан педагогик воситалардан фойдалана олишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Муаммони назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этиш натижасида оилада тарбияни амалга оширишда қуйидаги тарбиявий воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигига ишонч ҳосил қилинди:

- 1) халқ педагогикаси ғоялари;
- 2) халқ оғзаки ижоди намуналари (эртақлар, топишмоқлар, мақоллар, афсоналар, дostonлар, халқ қўшиқлари, панд-насихатлар, ўғитлар);
- 3) миллий ахлоқ-одоб, урф-одат, удум, қадриятлар, байрам ва маросимлар;
- 4) мутафаккирларнинг ўғит ва пандлари, таниқли кишиларнинг ҳаёти ва фаолиятига оид ибратли мисоллар;
- 4) оилавий анъаналар, удумлар (оила аъзолари учун аҳамиятли бўлган саналарни нишонлаш, ўтганларни ёд этиш ва ҳ.к.);
- 5) сулола учун қадрли бўлган моддий ашёлар (ёдгорликлар, китоблар, сулола вакилларининг касб-корига дахлдор бўлган буюмлар, бинолар, иншоотлар (жумладан, тегирмон, устахона) ва б.);
- 6) сулола ҳақида маълумот берувчи шажара;
- 7) сулола вакилларининг касб-корларига оид ҳаётий лавҳалар, хотиралар;
- 8) кекса авлод вакиллари, ота-оналар ҳамда катта ёшли оила аъзоларининг шахсий намунаси;
- 9) оила ва оила тарбиясига оид илмий, илмий-оммабоп ва оммабоп асарлар;
- 10) вақтли матбуот материаллари ва ҳ.к.

Эзгу ғояларни тарғиб этувчи ҳикоя боланинг маънавий камолотини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Шу боис ҳар бир оиланинг китоб жавонида эртақлар тўпламининг бўлиши мақсадга мувофиқдир. Кейинги вақтларда Ўзбекистондаги нашриётлардан кўпгина қизиқарли, эзгу ғояларни тарғиб

этувчи тўпламлар чоп этилди. Ёш болаларга ҳикоя қилинадиган эртақлар мазмунан қисқартирилиши, баён услубининг ўзгартирилиши, эртақнинг тушунарли ҳикоя қилиниши уларнинг тарбиявий таъсирчанлигини янада оширишга хизмат қилади.

Эртақни танлай билиш катта аҳамиятга эга. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга деғу-парилар, шайтон, ялмоғиз кампир, алвасти, ажина, сув париси ва шу каби образлар мавжуд бўлган эртақларни айтмаслик керак. Бундай эртақларни катта ёшдаги болаларга тавсия қилиш мумкин, негаки, улар бу вақтда муайян даражада тафаккурга эга бўлиб, улар устидан эзгуликнинг, ижобий қаҳрамонларнинг ғолиб келишларига ишонишади. Қолаверса, улар эртақдаги турли деғу парилар, ялмоғиз кампир ва бошқа салбий образлар эртақларга атайин киритилган образлар эканлигини, улар воситасида инсонларга ёмонликни тиловчи ёт ғоялар ифодаланганлигини тушуниб етадилар. Кичик ёшдаги болалар эса деғу парилар ва бошқа шу каби образларни ҳақиқатан мавжуд деб қабул қилишлари мумкин, бунинг натижасида болада ваҳима уйғонади, кечалари яхши ухлай олмай, босинқираб чиқишади.

Ёш болалар учун энг маъқул эртақлар – бу ҳайвонлар ва уларнинг ҳаёти. Фаолияти, хатти-ҳаракатларига оид эртақлар саналади. Ўзбек халқ эртақлари хазинасида бундай эртақлар жуда кўп ва улар жуда таъсирчан эртақлардир. Худди шунингдек, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи бошқа халқлар ҳам тарбиявий аҳамиятга эга эртақларга бой саналади.

Бола вояга етиб бориши билан кишиларнинг бир-бирларига бўлган муносабатларининг эртақларга кўчганлигини англай боради. Шу сабабли улар орасидан тарбиявий аҳамиятга эгаларини танлай олиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, Насриддин Афанди ҳақида кўплаб қизиқ латифалар мавуд бўлса-да, бироқ, улар орасидан кишини ўта аҳмоқ қилиб кўрсатмайдиган латифаларнигина танлаган ҳолда оила тарбиясида улардан фойдаланиш талаб этилади. Кичик ва ўрта ёшли болаларга эзгу ниятли қаҳрамонлар ёки болалар ҳалок бўладиган қайғули эртақларни ҳикоя қилиш

тўғри эмас. Аксинча, болаларни ҳаракатга ундайдиган, фаолликка даъват этадиган, ўз кучига ишончи ортадиган, ҳаётга ишонч билан қарашга ўргатадиган эртакларни ҳикоя қилиб бериш мақсадга мувофиқ саналади. Ёрдамга муҳтожларга кўмак беришни тарғиб этувчи эртаклар болаларда уларни нотавон ва ожиз кишилар экан, деган тасаввурнинг ҳосил қилишига олиб кетмаслигига эътибор қаратиш лозим. Зулм ва зўравонликнинг аянчли оқибатларини тасвирловчи эртақ, қисса ва достонларни фақатгина катта ёшдаги болалар билан бирга ўқиш ва тинглаш педагогик жиҳатдан тўғри йўл ҳисобланади.

Болаларнинг ҳаёлларини бойитиш ва уларни маиший ҳаёт, ижтимоий муносабатлар билан яқинроқ таништириш учун турли сураат ва тасвирлардан фойдаланиш ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Бунда фақат болалар журналларидан олинган расмлардан фойдаланибгина қолмай, балки ихтиёрий расм, гравюра ёки фотосуратларнинг кўчирмаларидан фойдаланиш мумкин. Асосий эътибор уларнинг мазмунан болаларнинг ёши, хусусиятларига мос бўлишига қаратиш керак, холос. Одатда болалар бундай расмларни томоша қилаётганларида ниҳоятда кўп саволлар берадилар, тафсилотларини, сабабларини билиб олишга қизиқадиладар. Саволларга ҳамма вақт бола учун тушунарли қилиб жавоб бермоқ керак. Борди-ю, жавоб бериш мушкул бўлган савол берилса, у ҳолда: “Сен ҳали тушунмайсан, катта бўлганингдан кейин билиб оласан”, – дейиш лозим. Бу каби жавобларнинг ҳеч қандай зиёни йўқ, ҳатто бу жавоблар болаларни берилган саволга имкон даражасида жавоб беришга одатлантиради. Керакли расмларни “Ғунча” ҳамда “Гулхан” каби бошқа журналлардан топиш мумкин.

Болалар учун китоб сотиб олишда йирик ҳарфлар билан чоп этилган, расмлари кўп, мазмуни тушунарли баён этилганларини танлаш зарур. Бундай китоблар болаларда ўқишга бўлган қизиқишни уйғотади, шунингдек, савод чиқариш йўлидаги муайян қийинчиликларни енгишга ёрдам беради.

Савод ўргатишдан болалик ҳаётининг иккинчи даври – ўқиш ва билим орттиришга бағишланган даври бошланади. Бу даврда бола ҳаётида мактаб

энг муҳим ўрин олади, аммо бундан асло, ота-оналар ўз болаларини тарбиялаш вазифасини унутиб, фақат мактабгагина таянишлари мумкин, деган хулосага келиш ярамайди. Аксинча, ота-оналар томонидан оилада ташкил этиладиган маданий-маърифий ишлари, барча аъзоларнинг маданий муомаласи боланинг мактабдаги ўқиши учун, ўқилишининг сифати учун, ота-оналари, ўртоқлари ва мактаб жамоаси билан ижобий муносабатда бўлиши учун катта аҳамиятга эга. Газета, китоб, телевидение ва маънавий тарбиянинг қолган бошқа воситалари худди ана шу даражада жуда ҳам катта аҳамият касб этади.

Қуйида ана шу воситаларнинг ҳар бири ва уларнинг тарбиявий имкониятлари хусусида батафсил сўз юритилади.

Боланинг саводи чиққач, газетанинг унинг ҳаётида мустаҳкам ўрин олишига эришиш керак. Ота-оналар болаларга мўлжалланган газеталардан бирига обуна бўлиши керак. Ушбу газетани улар болага эшиттирмасдан ўқимасликлари, ҳар бирлари алоҳида газета билан танишиб чиқмасликлари лозим. Ҳар бир газетада болаларга махсус ўқиб бериш учун мўлжалланмаган бўлса-да, ҳар ҳолда уларнинг олдиларида овоз чиқариб ўқиш ва фикр алмашиш мумкин бўлган материал топилади, албатта. Агар газетадан ўқиган материал болалар учун мўлжалланмаган бўлса, янада яхши. Бола барибир кулоқ солади, агарда ота-оналар ўзларини хотиржам тутишса, у шу қадар диққат билан кулоқ солади. Халқаро аҳвол, мустақиллик байрами, мамлакат чегарасидаги воқеалар, фидоий фуқаролар томонидан кўрсатилган қаҳрамонликлар, шаҳарларнинг қурилиши ва безатилиши, ижтимоий ҳаётга оид янги тартиб-қоида ва қонунлар болаларнинг дунёқарашини бойитиш билан бирга уларни шахслараро муносабатларга самарали тайёрлашга ёрдам беради.

Болалар вояга етган сари, айниқса, уларнинг ўзлари ўқишни ўрганган вақтидан бошлаб, газетанинг улар ҳаётидаги аҳамиятини тобора оширишга эришиш лозим. Албатта, агар иложи бўлса оилдаги ҳар бир фарзанднинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда улар учун газета ва журналларига

обуна бўлиш янада афзал ҳисобланади. Бирон сабабга кўра бунинг иложи бўлмаса, ушбу ҳолат унчалик зиён келтирмайди. Чунки газеталарнинг баён услуби ҳар бир киши учун тушунарли, шу сабабли уларда бола учун ҳам бирон-бир қизиқ материални ҳамма вақт топиш мумкин. Ота-оналар шунга эътибор беришлари керак, газетани болаларнинг ўзлари ҳам ўқишсин. Имкон қадар газетанинг ҳар бир бола учун ҳаётий заруратга айлантириш мақсадга мувофиқ.

Бироқ, айтишнинг ўрнида шуни ҳам унутмаслик керакки, ҳар бир бола томонидан ўқилган материал оила даврасида муҳокама қилиб борилиши ёки ҳеч бўлмаганда бу тўғрида суҳбат уюштирилиши зарур. Муҳокама жараёнида ота-оналар унутмасликлари керакки, суҳбатлар расмийликка айлантириб юборилмасин. Шунингдек, суҳбатлар учун алоҳида соат ажратиб ўқирмаслик ҳамда унга кўп вақт сарф қилмаслик лозим. Одатда оила даврасидаги суҳбатларнинг махсус сабоқ беришга асосланиши, эзмалик қилиш, буйруқ, талаб оҳангида сўзлаш болалар томонидан ўқилган материалнинг тарбиявий таъсирчанлигини камайтиради. Шу боис ўқилган материални муҳокама қилиш эркин суҳбат бўлиши, мунозаранинг самимийлик касб этишига диққат қаратилиши керак. Агарда, бу каби суҳбатлар бирон-бир уй юмуши билан боғлиқ равишда ёки оила аъзоларидан биров айтган фикр баҳонасида “беҳосдан бошланиб кетгудай” бўлса, у янада самарали уюштирилади. Борди-ю, суҳбатларни бошлаш учун яхши баҳоналар топилмаса, у ҳолда ота-оналар ўз фарзандларига “Хўш, бугун газетада қандай қизиқ хабар чоп этилган экан?”, дея мурожаат қилишлари мумкин.

Катта ёшдаги болалар учун газета маданийликнинг, кичик ёшдаги ўғил ёки қиз болалар учун эса ижтимоий ва табиий борлиқ моҳиятини англашга имкон берувчи восита бўлиб қолиши зарур.

Оила муҳитида фарзандларни китоб билан таништириш ҳам ота-она, ёши катталар томонидан овоз чиқариб ўқишдан бошланиши керак. Фарзандларнинг саводи чиққандан кейин ҳам иложи борича ота-она ва катта

ёшли оила аъзоларининг овоз чиқариб китоб ўқишлари оила тарбиясининг энг самарали усулига айланиши зарур. Шунга эришиш зарурки, китоблар мутолааси кунлари болалар учун байрам каби кун бўлиб қолсин. Бунга эриша олиш ота-оналарнинг энг катта ютуғи бўлган бўларди. Аста-секин авваллари ота-оналар томонидан асарларнинг ўқиб берилиши ўрнини кейинчалик фарзандларнинг ўзларига топшириш керак. Жараённинг самарали бўлиши куйидагича йўл тутилишига боғлиқ:

- 1) ота-она томонидан асарларни махсус ўқиб беришда дастлаб боланинг тингловчи бўлишга ўргатиш;
- 2) аста-секин асарларнинг ота-она ёки ёши катта оила аъзоларининг болалар билан биргаликда, ўзаро ҳамкорликда (муайян саҳифаларни навбатма-навбат) ўқишга эришиш;
- 3) ўқилган асарни оила даврасида жамоа бўлиб муҳокама қилиш;
- 4) асар юзасидан ўзаро фикр алмашишга эришиш.

Оила даврасида фарзандларнинг бадиий асарларни мутолаа қилишга бўлган қизиқишини жамоа асосда ривожлантириш ҳамда уларда ўқилган асарга танқидий ёндашиш, баён этилган воқеликдан хулоса чиқариш, қаҳрамонларнинг ижобий фазилатларини ўзлаштиришга интилиш кўникмасини тарбиялаш мақсадга мувофиқдир.

Ота-она ва оиланинг катта ёшли аъзолари ўзлари намуна кўрсатиш орқали болаларда секин-аста уларнинг ўзлари мустақил равишда иштиёқ билан бадиий асарларни ўқишга бўлган қизиқишларини оширишга эътибор қаратишлари оила тарбиясида юксак самарадорликка эришишни кафолатлайди. Болаларнинг, айниқса, катта ёшдаги болаларнинг бадиий асарларни мустақил ўқишлари мактаб таълими жараёнида яна мустаҳкамланади. Аммо ота-оналар шу унутмасликлари керакки, агарда болаларнинг бадиий китобларни мутолаа қилишларига оила шароитида эътибор қаратилмас, болаларда бу борадаги дастлабки кўникмалар шакллантирилмас экан, таълим муассасалари бу борада ҳеч бир натижага эриша олмайди.

Айни ўринда ота-оналарнинг эътиборларига фарзандларни оила шароитида китоб, хусусан, бадиий асарларни мутолаа қилишга ўргатиш юзасидан қуйидаги тавсияларни ҳавола этиш мақсадга мувофиқдир:

а) ота-оналар болалар томонидан бадиий асарлар ва махсус адабиётларни танлашни назорат қилиб боришлари керак, зеро, болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари, дунёқараши, билим даражасига мос бўлмаган адабиётлар, асарларни мутолаа қилишлари уларда нотўғри тасаввурларни ҳосил қилади, қолаверса, вақтларининг беҳуда сарфланишига олиб келади.

б) оиланинг катта ёшли аъзолари, хусусан, ота-оналар болаларнинг бадиий асарлар, махсус адабиётларни қандай ўқишларидан хабардор бўлишлари лозим; улар болаларни китобларни ўқишда уларнинг мазмунига эътибор бермай, саҳифама-саҳифа тез-тез ўқишдан, қизиқарли воқеаларни юзаки кузатиб боришдан сақланишга ўргатиб боришлари керак;

в) ота-оналар ва оиланинг катта ёшли аъзолари болаларни китобларни эҳтиёт қилиб тутишга одатлантира олишлари зарур.

Болалар китобхонлиги масалаларини ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, ота-оналар китоб танлашга кўпинча яхши эътибор бермайдилар. Бундан ташқари, болалар учун лотин алифбосида ёзилган китоблар ҳали кам. Ҳар ҳолда, китобга доир ҳамма масалалар юзасидан ота-она ёки кутубхоначидан маслаҳат олиш мумкин ва ҳеч ким бундай маслаҳат беришдан бош тортмайди.

Телевидение ва радио, улар орқали намойиш этиладиган кино, видео фильмлар, театр спектакллари, дам олиш дастурлари нафақат болаларни, балки катталарни ҳам тарбияловчи таъсирчан воситалардир. Бироқ, замонавий шароитда суратга олинаётган кино, видео фильмлар, телесериаллар, саҳналаштирилаётган театр томошаларини ҳам бирдек тарбиявий аҳамиятга эга деб бўлмайди. Аксарият кино, видео фильмлар, телесериаллар эса ўзбек халқига хос миллий менталитетга зид ғоя, қарашлар билан бойитилган, айримлари эса “оммавий маданият” кўринишларини

тарғиб қилишга мўлжалланган бўлиб, улар болалар онгида салбий фикр, хулқида эса ахлоқсиз сифатларнинг шаклланишига замин яратади.

Шу сабабли ота-оналар кино, видео фильмлар, телесериалларнинг давлат киностудияларида яратилганлиги ёки давлат буюртмаси билан тайёрланганлигига эътибор қаратишлари зарур. Бинобарин, бу каби санъат маҳсулотларигина ўзида миллий ғоя ва мафкура тамойилларини тарғиб этиш билан бирга, миллий кадриятларни тарғиб этишга хизмат қилади. Уларни томоша қилган болалар ўзлари учун зарур бўлган “маънавий озук”га эга бўладилар.

Мустақиллик йилларида яратилган кино, видео фильмлар, телесериалларнинг деярли барчаси бадиий жиҳатдан юксак бўлиб, улардан оила тарбиясини ташкил этишда фойдаланиш кутилган натижаларни кафолатлайди. Шунга қарамай, ота-оналар болаларни кино-театрларга олиб боришдан бутунлай воз кечмасликлари, уларни назоратсиз қолишларига йўл қўймасликлари керак.

Ота-оналар, аввало, болаларнинг кинофильмга бўлган муносабатларига эътибор қаратишлари керак. Баъзан шундай ҳоллар бўладики, боланинг фикри-ёди кинода бўлиб қолади. Намойиш этиладиган кино, видео фильм ёки телесериални деб болалар бошқа вазифаларни, жумладан, дарс тайёрлашни ҳам унутиб қўядилар. Бирорта ҳам фильмни қолдирмай қўрадилар, вақтларини асосий қисмини телевизор қаршисида ўтказадилар.

Телевизорни кўп кўриш бир талай зарарли оқибатларга олиб келади. Масалан:

- 1) доимий кам ҳаракатлилиқ тана вазнининг ошишини таъминлайди;
- 2) кўриш гигиенасига риоя қилмаслик кўзни толиқтиради;
- 3) болаларнинг мияси муҳим-номуҳим, керак-нокерак ахборотларни қамраб олади, бунинг оқибатида мия толиқиб, бош оғриғи юзага келади;
- 4) телевизорни доимий томоша қилиш болаларда иштиёқсизликни юзага келтиради, натижада улар аста-секин ҳар бир фильмни завқсиз томоша қилишга одатланишади; бора-бора болалар картинани шунчаки кузатиб ўтиришга ўрганадилар; бу эса болаларни фикрлашга ундамайди; фильмга

нисбатан ҳеч бир савол юзага келмайди. Бу тариқа фильм кўришнинг фойдаси жуда кам бўлади, баъзан эса катта зарар ҳам келтиради. Шу сабабли юқорида айтиб ўтилганидек, ота-оналар кино, видео фильмлар, телесериалларни томоша қилишда йўл-йўриқ кўрсатиб, раҳбарлик қилиб туришлари зарур.

14-15 ёшгача бола бадий ёки видеофильмларни ота-оналари ёки опа ва акалари билан бирга кўргани маъқул. Бу нафақат болаларни назорат қилиш шакли бўлиб қолмай, балки, кўпроқ, биргалашиб китоб ўқиш тўғрисида берган тавсиямизда кўзланган мақсад учун зарурдир. Ҳар бир фильм оилада ҳеч бўлмаганда бир неча минут муҳокама ва музокара учун мавзу бўлиши керак. Ота-оналар бу тўғрида боланинг ҳам ўз фикрини баён қилишига, унга нима маъқул бўлиб, нима маъқул бўлмаганини, нимаси қаттиқ таъсир этганини гапириб беришига эришмоқлари керак. Агар бунда ота-оналар болани фақат ташқи ҳодисалар, сюжетнинг қизиқлиги, кино қаҳрамонининг саргузаштларигина қизиқтираётганини пайқасалар, бир-икки савол ёрдамида унинг эътиборини кинофильмнинг мазмунига қаратишлари лозим. Баъзан, ҳатто болага ҳеч қандай савол бермай, фақат унинг олдида ўз фикрингизни айтишингизнинг ўзи ҳам кифоя қилади.

Болаларнинг қандай фильмни кўришлари кўпроқ маъқул эканини ота-оналар ҳал қилиши керак. Бирон картинани илгарироқ кўрган ва у тўғрида баъзи нарсаларни айтиб бера оладиган шахсни деярли ҳар вақт учратиш мумкин. Баъзи картинанинг мазмуни болага оғирлик қилади, бола ундан ҳеч нарса тушунмайди, бошқа бир хилларининг мазмуни болага акс таъсир қилиши мумкин, учинчи бир хилларида боланинг англаши учун ҳали жуда эрта бўлган муҳаббат ёки тиббиётга доир мавзулар кўрсатилади. Болаларни бундай лавҳаларни кўришдан сақланиш керак. Ўз-ўзидан равшанки, картина танлашда боланинг аҳволини ҳам, мактабдаги ўқишини, хулқини ҳам инобатга олиш керак.

Оила тарбияси самарадорлигини ошириш ва бу йўлда муваффақиятларга эришиш омилларидан яна бири ота-оналарга мўлжалланган тарбиявий

мазмундаги буклетлардир. Буклетлар мазмунида ҳаётийлик, бугунги кун қиёфаси акс этиб туриши керак. Ана шунда уларнинг таъсир кучи юқори бўлади.

Оилада жамоа бўлиб газета ва журналларни мутолаа қилиш болаларнинг жамиятда рўй бераётган ижобий ўзгаришлар, эришилаётган ютуқларни тўғри англаш, Ватан ҳимояси йўлида жон берган фидоийлардек бўлишга интилиш ҳиссига эга бўлишларига ёрдам беради. Мамлакат спортчиларининг халқаро мусобақалардаги муваффақиятлари, мусиқа фестиваллари ва бошқа оммавий тадбирлар тўғрисидаги маълумотларни ўзлаштиришга бўлган қизиқишларини ривожлантиради. Ота-оналар болаларни дастлаб у ёки бу мазмундаги хабарлар оламига олиб киришлари ва аста-секин уларни мустақил мафкуравий маълумот олишга ўргата боришлари керак.

Одатда оилада ташкил этилган ҳар бир маънавий-маърифий тадбирлар бўйича кундалик ёки хотира дафтарларини юритиш, дўстлар билан хат ёзишиш, болаларни сайр ёки саёҳатга олиб чиқиш, болаларнинг маҳалла, ҳовлини обод қилиш ишларида иштирок этиши, турар-жой уйларининг ҳовлиларидаги болаларни уюштириш, учрашувлар, ўйинлар, сайрлар ва бошқа шу кабилар тадбирларни ташкил этиш ҳам болаларни оила муҳиtida атрофдагилар – қўни-қўшнилар ёрдамида, уларнинг ибратлари воситасида самарали тарбиялаш имконини беради.

Уй шароитида болалар томонидан миллий ахлоқ талабларини ўрганишларига эришишда ҳам тарбия методларини танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунга уларнинг нафақат мазмунига, балки шаклига ҳам эътибор бериш керак. Ҳар бир ишда болаларнинг фаол бўлишларига эришиш лозим, уларда фақат кўриш ва эшитиш малакасинигина тарбиялаб қолмай, балки истак, хоҳиш, қизиқиш, ғалабага интилиш, тўсқинликларни енгиш, ўзига ўртоқларини ва кичик болаларни жалб қила олиш малакаларини ҳам тарбиялаб бориш талаб этилади.

Уй-рўзғор юмушларни турли методлар ёрдамида амалга ошириш мумкин. Бу ҳолат ўз-ўзидан болаларни ҳам ақлий, ҳам жисмоний жиҳатдан

фикрлашга, ўйлашга мажбур қилади. Оила шароитида бажарилаётган ишларнинг барчасини доимо маданий фаолликдан ижтимоий-сиёсий фаолликка айланиб боришига эриша олиш лозим. Зеро, шундагина болалар ўзларини шу жамият аъзоси эканлигини тобора чуқур ҳис қилиб боради ва самарали меҳнат қилиш кўникмаларини ўзлаштирадилар.

Собиқ Иттифоқ даврида болалар тарбиясига нисбатан умумий, мавҳум, яъни, “совет ўқувчиси”, “совет боласи”ни тарбиялашга йўналтирилган талаблар қўйиб келинди. Болаларнинг камолотига қўйиладиган миллий талаблар уларда шахсий имкониятларига бўлган ишончни юзага келтиради, шахсий ҳаётининг жамият ижтимоий ҳаёти билан узвий алоқадорлик ва боғлиқликда кечиши борасидаги қарашни қарор топтиради, шунингдек, оиланинг муқаддаслигини тушуниш, унинг шаъни, обрўси учун курашиш оддий инсоний бурч эканлигини англашга имкон беради. Ота-оналар билан болалар ўртасида самимий муносабатни ўрнатиш оила тарбиясини самарали ташкил этишнинг асосий шартларидан биридир.

Миллатпарварлик миллий мустақиллик шароитида халқнинг ижтимоий-ғоявий бирлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган фазилат бўлиб, у жамият фуқароларининг манфаатлари учун курашишни ифода этади.

Шундай қилиб, болалар билан ишлашнинг бошланғич даврида ота-оналарнинг талабчанлиги уларни фойдали фаолиятга йўналтириш, шунингдек, номаъқул, бефойда ҳаракатларнинг олдини олиш ҳамда тўхтатишнинг муҳим омилларидан бири саналади.

Бугунги кунда оила тарбияси жараёнида миллий истиқлол талаблари асосида болаларда муайян сифатларни тарбиялашни ижтимоий мақсадга айлантириш талаб этилмоқда. Бу йўлда қўлланиладиган методлардан бири – болаларда истиқболга ишончни ҳосил қилиш ҳисобланади.

Истиқболга бўлган ишончни ҳосил қилиш болалар билан бирга муайян тадбирларда иштирок этиш, биргаликда истироҳот боғи ёки меҳмондорчиликка боришдан иборат бўлиши мумкин. Мазкур методни ҳар бир боланинг ҳаётий эҳтиёжи, талабини инобатга олиш асосида қўллаб,

кейинчалик уни ривожлантириб, оилавий, хатто, умуммиллий муносабатлар даражасигача кўтариш мумкин.

Агар ота-оналар болаларга истиқболни маълум кўрсатмаларсиз тушунтирсалар, улар ижтимоий, умуммиллий мақсадларни шахсий мақсадлар сифатида қабул қиладилар. Бунинг оқибатида келажакда улар томонидан амалга оширилаётган фаолият шахсий манфаатларга асосланиб қолиши мумкин. Борди-ю, болаларнинг истиқбол мақсадлари ижтимоий аҳамиятга эга бўлса, уларнинг фаолиятлари мазмунли бўлиш билан бирга, уларнинг фаолиятини бошқариш муайян натижаларнинг кафолатланиши асосида кечади.

Шунинг учун болаларда истиқболли, яъни, шахснинг қизиқиш ва интилишларига дахлдор ҳолда уни ижтимоий фаолиятни ташкил этишга ундайдиган мақсадни шакллантириш педагогик жиҳатдан энг тўғри йўлдир.

Болаларда келажакка бўлган ишончни шакллантириш ўсмир шахсига таъсир кўрсатишнинг таъсирчан методи бўлиб, унинг ёрдамида зерикарли, узок муддатли фаолиятни ҳам мароқли жараёнга айлантириш, уни янги мазмун билан тўлдириш имконияти юзага келади.

Келажакка бўлган ишонч – бола фаолиятини аниқ мақсадга йўналтириш, уни завқли жараёнга айлантиришга ёрдам берувчи восита ҳисобланади. Истиқбол ёшларнинг ички эҳтиёжларига жавоб бериб, бу эҳтиёжларни миллий истиқлол ғояси талаблари, ижтимоий мақсад ва вазифаларга мувофиқ ривожлантиришга замин яратади. Истиқболнинг шахс ва миллат манфаатларига мос келиши – муваффақият гаровидир. Бу қоида нафақат оила тарбияси, балки болаларнинг ҳар қандай фаолиятига тааллуқлидир.

Маълумки, бажарилиш муддатига кўра яқин, ўрта, узок ҳамда иштирок этувчи субъектлар таркибига кўра – жамоа, гуруҳ ва шахсий истиқбол фарқланади. Бироқ, истиқболни турлар бўйича эмас, балки фаолият сабабларига кўра ҳам фарқлаш мақсадга мувофиқ. Истиқбол қанчалик ёрқинроқ ва мазмунлироқ бўлса, унга мувофиқ келувчи сабаблар шунчалик

асосли ва мураккаб бўлади. Истиқболнинг аниқ ифодаланиши инсон хатти-ҳаракатларининг умумий йўналиши ва характери билан белгиланади. Яъни, истиқбол ҳаракат мотиви, сабабини шакллантириш ва ривожлантиришнинг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Шахснинг ёши қанчалик катта бўлса, истиқболнинг зарурати шунчалик жиддий ва мураккабликка асосланади. Бироқ, кичик ёшдаги болалар томонидан англанаётган яқин истиқбол ҳам фақатгина ёқимли омиллар асосида бўлишининг олдини олиш лозим.

Истиқбол, шунингдек, ташкил этилиши зарур бўлган фаолиятнинг мураккаблигига кўра ҳам фарқланади. Чунинчи:

- а) қийинчиликларни енгишни талаб қилмайдиган истиқбол;
- б) қийинчиликларни енгиш билан боғлиқ бўлган истиқбол.

Қийинчиликларни енгишни талаб қилмайдиган истиқболлар кўнгил очувчи истиқболлар сифатида тавсифланади. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикасида кенг қўлланмиш ижтимоий-иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган мавжуд шароитда ижтимоий меҳнат фаолиятини ташкил этишда оммавий сафарбарликка эришиш, бу йўлда юзага келаётган қийинчиликларни ҳамжиҳатликда бартараф этишга алоҳида эътибор қаратилиши зарур. Ўйин ёки кўнгил очар тадбирлар йўналишини ҳам энг муҳим ижтимоий мақсад асосида белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Агарда яқин истиқбол ўзига хос мураккабликка эга бўлса, у ҳолда умумий “лойиҳа”да ўрта истиқбол вақт нуқтаи назардан бир қадар орқага сурилиши ва унга мувофиқ ташкилий тадбирларни белгилаш тақозо этилади.

Узоқ истиқболни белгилаш энг қийин ва муҳим вазифалардан биридир. Таҷрибали ота-оналар болаларнинг келажагини доимо жиддий ва асосий мақсад сифатида тан оладилар.

Болаларнинг истиқбол ҳаётий мақсадларини Ўзбекистон Республикасининг равнақи йўлида меҳнат қилишдек ижтимоий мақсад билан уйғунлаштириш оила тарбиясининг муҳим таркибий қисмига айланишига эришиш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади. Истиқболни аниқ

англаш болаларда шахсий манфаатларини миллат манфаатлари билан мувофиқлаштиришга имкон беради, бунинг натижасида уларнинг бузғунчи, ёт ғоялар таъсирига тушишларининг олди олинади.

Собиқ шўро педагогикасида тарбия жараёнини тўла бошқариб бўлмас эди. Бунинг асосий сабаби номиллий, синфий педагогика ғоялари жамият томонидан тўлақонли қабул қилинмаганлигидадир. Бу борадаги зиддият шахснинг миллий муҳитдаги манфаатлари тўкнаш келиб, унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатарди. Шу боис оила тарбияси жараёнини ташкил этишда шундай воситаларнинг танланиши талаб қилинмоқдаки, улар боланинг ҳар томонлама етук, баркамол ва эркин шахс сифатида камол топишига хизмат қилсин.

Тарбия жараёнини самарали бошқаришда шахс томонидан муайян педагогик андоза (намуна ёки идеал)нинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Мақбул педагогик андоза (намуна ёки идеал)ни ўзлаштириш шахс эҳтиёжларига мутаносиб бўлиши зарур.

Намуна (ёки идеал)нинг шахс фаолиятида ўз инъикосига эга бўлиши тарбия, шунингдек, ўз-ўзини тарбиялаш жараёнларини бошқаришда самарали йўллардан фойдаланиш имкониятларини очиб беради. Ўз-ўзини тарбиялашнинг бундай кўринишини истиқболли намуна деб аташ мумкин.

Тарбия жараёнини муваффақиятли бошқаришнинг гарови истиқболлар, биринчи навбатда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган жамоа истиқболларини илгари суришдан иборатдир. Бу жараёнда амал қилиниши зарур бўлган шарт истиқбол моҳиятини секин-аста мураккаблаштириб бориш, унинг вақти жиҳатидан узоқлашуви, шунингдек, шахсий, оила ва миллат истиқболларнинг ўзаро уйғунлигига эришишдир. Педагогик намуна шахснинг эҳтиёжлари билан уйғун бўлгандагина фаолиятнинг ички мазмуни бўлиб қолади. Истиқбол мазмунан такомиллаштирилиб борилмас экан, моҳиятан бир хил, оддий истиқболларнинг тез-тез такрорланиши болаларда ҳафсаласизлик ва уқувсизликни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида

тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаш жараёнини бошқариб бўлмайдиган бўлиб қолади.

Истикболни кўрсатиш методи таъсир кучини ошириш учун тарбияланувчиларнинг ўз ота-оналарига ҳамда ота-оналарнинг таълим муассасаларида йўлга қўйилаётган педагогик фаолият, унинг мазмуни ва йўналишига бўлган муносабатлари даражасини ўрганиш талаб этилади.

Демак, ота-оналар ҳамда болалар ўртасида самимий, ўзаро ёрдам ва ишончга асосланувчи муносабатларни ўрнатиш оила тарбияси жараёнини самарали бошқаришга ёрдам берувчи соғлом оилавий муҳитни яратади. Оила тарбияси жараёнини бошқариш шахснинг ўз-ўзини ғоявий тарбиялашни ташкил этишнинг зарур шартидир. Ўз-ўзини тарбиялаш жараёни, шунингдек, бола психологиясининг жамият мафкураси асослари билан бойитиб бориладиган экан, пировард натижада унинг йўналишини шарт қилиб қўяди.

Назорат саволлари:

1. “Миллийлик” ва “миллий руҳда тарбиялаш” тушунчалари қандай маънони англатади?
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш қандай аҳамиятга эга?
3. Сизнингча, миллий ғурур нима?
4. Баркамол шахс ўзида қандай сифатларни акс эттира олиши зарур?
5. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг қандай йўллари мавжуд?
6. Оилада миллий тарбиянинг қандай воситаларидан фойдаланиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. О.Насанбоева ва б. Oila pedagogikasi. — Тошкент: “Aloqachi”, 2007.

3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.

4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. “Кластер” методи ёрдамида жамоа бўлиб, баркамол авлод портретини яратинг.

2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг йўллари бўйича баҳс-мунозара ташкил этинг. Баҳс-мунозаранда илгари сурилган ғоялар асосида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга оид амалий тавсияларни ишлаб чиқинг.

3. “ФСМУ” стратегияси ёрдамида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини ёритинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Топшириқни бажаришда талабалар жамоа бўлиб ишлайдилар. Ўқитувчи кластерлар ёрдамида баркамол авлод портретини яратишда академик гуруҳдаги ҳар бир талабанинг фаол бўлишини назорат қилиб бориши лозим. Портретни шакллантириш жараёнида талабалар томонидан билдирилган ҳар бир фикр инкор қилинмайди. Бироқ, портретнинг якуний вариантини таҳлил қилишда ўзаро ўхшаш ёки бир-бирини такрорловчи сифатлар олиб ташланиши мумкин.

2. Талабалар топшириқни бажаришда мавзуга оид билимлари, ўз оналарининг фаолиятлари ва тажрибаларига таянадилар. Ишлаб чиқилган амалий тавсияларнинг оилавий тарбия самарадорлигини оширишдаги аҳамияти инобатга олиниши лозим.

3. Топшириқни бажариш учун талабаларнинг эътиборларига оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини қуйидаги жадвал тавсия этилади:

Т\Р	Воситалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Ота ёки онанинг сўзи				
2.	Ота ёки онанинг намунаси				
3.	Оила даврасидаги суҳбат				
...					
Изоҳ: шартли белгилар қуйидаги мазмунни англатади: (Ф) – фикрингизни баён этинг; (С) – фикрингизни асословчи бирон сабабни кўрсатинг; (М) – кўрсатилган сабабнинг асосли эканлигини исботловчи мисол келтиринг; (У) – фикрингизни умумлаштиринг!					

ОИЛАДА БОЛАЛАР БИЛАН МУЛОҚОТНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Режа:

1. “Мулоқот” тушунчасининг моҳияти.
2. Оиладаги шахслараро мулоқот услублари ва уларнинг ўзига хосликлари.
3. Оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

Таянч тушунчалар: мулоқот, мулоқот услублари, оилавий муносабатларда қўлланиладиган мулоқот услублари, оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйиш, оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

“Мулоқот” тушунчасининг моҳияти. Оила инсон учун муқаддас маскан, кишилиқ жамиятининг ижтимоий пойдеворидир. Оилавий турмушнинг асосий мақсади - бу фарзанд кўриш орқали аҳолини қайта тиклаш, авлодлар билан аجدодлар ворислиги ва давомийлигини ҳамда ер юзида инсоният тарихий тараққиётини таъминлашдан иборатдир.

Дарҳақиқат, оила ҳар бир шахсда илк ёшлигидан бошлаб шаклланадиган инсоний фазилатлар, эзгу-истаклар, қадриятлар такомил топадиган, минг йиллар давомида шаклланган ўзбек халқининг қадриятлари ва маънавий мероси равнақини таъминловчи тарбия масканидир. “Ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму-ҳаё, меҳру-оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, энг аввало, оилада шаклланган”. Бола шаклланишининг илк мактаби эса ота-онанинг ўзаро муносабатлари мажмуи бўлиб ҳисобланади. “Оила ҳақида сўз юритар эканмиз, аввало кўз ўнгимизда она сиймоси шаклланади. Оила муқаддаслигини таъминловчи биринчи омил – она, аҳли аёлнинг покизалиги, оқилалиги, меҳру-муруввати, садоқати ва вафодорлигидир”. Ота-оналар муносабатларда намоён бўлувчи ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик каби олий тоифадаги қадриятлар уларнинг ўзаро муносабатларида уйғунлаша бориб, оилада ўзаро муносабатлар маромини вужудга келтиради. Оиладаги ушбу ижтимоий жараён ёш авлоднинг моддий олам, ижтимоий турмуш ҳақидаги тасаввурлари, нуқтаи назарлари, тушунчалари, дунёқарашлари ва шарқона одоб-ахлоқ қоидалари ва уларга амалиётда риоя этишнинг тўғри йўл-йўриқларини кўрсатади. Ёш авлоднинг маънавий қиёфаси, уларнинг хатти-ҳаракати, ҳулқ-атвори дастлаб оилавий муносабат маданиятида шаклланади).

Тарихий маълумотларнинг гувоҳлик беришича, оилавий муносабатлар маданияти шарқ халқларида жуда қадимдан ривожланган ижтимоий воқелик эканлигини кўрсатади. Қадимги халқлардан қолган асори-атиқаларда, муқаддас диний манбаларда, ўзбек халқининг оғзаки ижоди дурдоналарида, шарқнинг буюк мутафаккирларининг асарларида шарқ халқлари, хусусан ўзбек халқига хос оилавий шахслараро муносабатларда намоён бўладиган

одоб-ахлоқ қоидалари, меъёрлари, инсоний фазилатлар ифодаси тўғрисида кимматли маълумотларни учратиш мумкин. Манбаларда оиласиз инсоний ҳаётни тасаввур қилиб бўлмаслик, баркамол фарзанд тарбияси, ундаги эр-хотин ва ўзаро муносабатлар маданияти, бахтли ва фаровон турмуш кечириш йўллари, ҳаётий мисоллар ёрдами билан ҳикматлар ва насихатлар кўринишида баён этилган. А.Фитрат интизомлиликнинг ижтимоий моҳиятини таърифлар, ўзининг “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” асарида шундай деб ёзади: “Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззат, албатта, шу халқнинг ички интизом ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли қв мунтазам бўлади”⁹⁵.

Ўз-ўзидан равшанлашадики, оилавий тартиб-интизом муаммолари унинг ҳуқуқий вазифаларини белгилайди. Бунда энг муҳими, оиланинг ҳар бир аъзосига хос ички нтизом маданияти, ўз бурчи ва маъсулиятинианглаши билан бирга улар оилавий муҳитда ўз ўрнини белгилай олиши, оилавий муносабатларни ҳурмат қила билиши, оила иқтисодий имкониятларини ҳисобга олиши, оила шаънини шарафлаши, ҳуллас, оилада ўз шахсий ҳаловатини ҳис қилмоқ учун ҳалол ва самимий бўлмоққа эришиши зарур⁹⁶.

Оилавий турмуш билан жамият тараққиётининг доимий муштараклиги туфайли жамият тараққиётининг барча даврларида ҳам оилавий муаммолар унинг илғор вакиллари диққат-эътиборида бўлган. Оилавий ҳаёт жамият тараққиётида ва фарзандларнинг камолоти учун шу қадар муҳимки, худди шу боис уни бирор сония ҳам диққат-эътибордан четда қолдириб бўлмайди.

Республика психологлари томонидан ўзбек оилаларига хос муаммоларни ўрганиш юзасидан бир қатор илмий изланишлар олиб борилган. Ана шу илмий ишларда оила-никоҳ муносабатлари, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, ўзбек оилаларидаги миллий ўзига хослик, ундаги низолар ва

⁹⁵ Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблар. –Тошкент: “Маънавият” нашриёти, 1998. – 53-бет.

⁹⁶ Сафаров О. Махмудов М. Оила маънавияти. –Тошкент: “Маънавият” 2009. – 247-бет.

уларни келтириб чиқарувчи муҳим сабаблар, ажралишлар ва уларнинг салбий асоратлари каби бир қатор масалалар ҳар томонлама ўрганилиб таҳлил қилинган.

Бироқ, юқоридаги илмий изланишларда оила барқарорлигига шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари махсус тадқиқот предмети сифатида ўрганилмаган. Аслида оилавий турмушда юзага келадиган муаммолар, ҳатто оиланинг бузилиши ва унинг салбий асоратлари, ҳамма-ҳаммаси ундаги шахслараро муносабатлар таъсирининг натижаси эканлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Бундан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, оила барқарорлиги, бахтли ва фаровон турмуш кечириш, албатта, шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари билан узвий боғлиқ бўлганлиги туфайли, айнан шу муаммо юзасидан илмий тадқиқот ишларини олиб боришни тақозо этади.

Оилавий муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни ҳам юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг қизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгаяди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт моҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини куриш ҳолати рўй беради.

“Мулоқот” тушунчаси луғавий жиҳатдан араб тилидан таржима қилинганда “учрашиш”, “кўришиш”, “қабул қилиш”⁹⁷ деган маънони англатади. Мазмунан эса мулоқот “икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўзаро бир-бирига таъсири этиши” ҳисобланади.

Ҳар бир шахс “мулоқот жараёнида ижтимоий тажриба, таълим-тарбия, турли муносабатлар, ахлоқий меъёрлар ғоя ва мафкура омиллари таъсирида яшаб ижтимоийлашади ва шахс сифатида камолотга етади. Кишилар ўртасидаги ўзаро мулоқот педагогик-психологик фанларнинг асосий

⁹⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луҳати. Е – М / 5 жилдди. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 636-бет.

категорияларидан бири ҳисобланиб, у ўз ичига шахслараро муносабатнинг энг муҳим механизмларини қамраб олади”⁹⁸.

Мулоқот – 1) кишиларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирларига таъсир кўрсатишлари кишилар ўртасидаги алоқани тиклаш ва ривожлантириш жараёни;

2) кишиларнинг бир-бирларига таъсир кўрсатиши асосида улар ўртасида рўй берадиган ахборот алмашинуви⁹⁹.

Психология фанида муомала категорияси кенг маънода тушунилади ҳамда ҳамкорлик фаолиятининг ички алоқасини мужассамлаштириб, ўзаро таъсир ва ўзаро муносабатни акс эттиради ва ижтимоий процессуал фаолиятни ифодалайди.

Оила шароитида ота-оналарнинг ўзлари атрофдагилар билан ижобий мулоқот қила олиш кўникмаларига эга бўлишлари ҳамда фарзандларда ҳам жуда ёшлиқдан мулоқот маданияти сифатларининг шаклланиб боришига эътибор қаратишлари зарур.

Мулоқот маданияти – юксак даражадаги мулоқот кўникмаларига эгалик¹⁰⁰.

Аксарият ҳолатларда мулоқот маданияти “коммуникативлик” (“мулоқотга кириша олиш”) тушунчаси билан ҳам ифодаланади. **Коммуникативлик** – шахслараро мулоқот маданиятига эга бўлиш, болани тинглаш ва эшитиш қобилияти, муомалага кириша олиш ва алоқа ўрнатиш, ахборот тўплаш, турли ижтимоий муносабатлар ўрнатиш ва ривожлантириш, боланинг вербал ва невербал хулқ-атворини кузатиш¹⁰¹.

Оилада болалар билан мулоқот деганда, ота-она ва болаларининг ўзаро мулоқотга киришиш тизими тушунилади, унинг асосий мазмуни ўзаро ахборот алмашиш, шахсни билиш, тарбиявий таъсир ўтказиш саналади. Ота-

⁹⁸ Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: Фан, 2010. 425 б.

⁹⁹ Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 287.

¹⁰⁰ Ўша манба. – 197 стр.

¹⁰¹ Эгамбердиева Н.М. Ижтимоий педагогика. Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 104-бет.

оналар бу жараёни фаоллаштирувчиси сифатида майдонга чиқади, уни ташкил этади ва бошқаради.

Болалар билан оиладаги мулоқотнинг тарбиявий аҳамияти, ота-онанинг болалари билан фаол мулоқотга кириша олиши тарбия жараёнида уларни билиши ва ўрганиш калити ва тарбиявий фаолиятининг ижодий характери, бола шахсининг шаклланиши учун энг яхши шароит яратадиган, тарбияда мақбул бўлган эмоционал муҳитни таъминловчи, жумладан, рухий психологик тўсиқларнинг пайдо бўлишини олдини оладиган, болаларда ижтимоий-психологик жараёнларни тўғри йўлга солиб бошқаришни таъминлайдиган муҳим воситадир.

Оиладаги шахслараро мулоқот услублари ва уларнинг ўзига хосликлари.

Оилада ота-оналар болалар билан мулоқот жараёнида мунтазам тарбиявий таъсир ўтказиш методлари билан ишлайди. Масалан: бирор-бир воқеа, ҳодисанинг моҳиятини тушунтиришда, болага у томонидан содир этилган бирор-бир нотўғри хатти-ҳаракат учун дашном беришда. Ушбу вазиятда ота-оналар, аввало, нималарга эътибор бериши керак: биринчидан, вазият таҳлил қилинади; иккинчидан, мураккаб вазиятдан чиқишнинг мумкин бўлган вариантлари сараланади, учинчидан, ушбу фаолият, одатда тезкор амалга оширилади (бунда ҳам педагогик коммуникациянинг ўзига хослиги намоён бўлади) ва оптимал методлар танланади, фақат шундан кейингина педагогик таъсир ташкил қилинади. Бироқ ҳали танланган таъсир методига адекват бўлган, у орқали педагогик таъсир амалга ошириладиган мулоқот тизимини топишимиз керак. Яъни, маълум бир мақсадга қаратилган умумий педагогик вазифани ҳал этгандан сўнг, таъсир методини танлаб бевосита таъсирни ташкил қилиш учун асосий вазифа сифатида коммуникатив вазифа белгиланиши керак.

Коммуникатив вазифа педагогик фаолиятда, нисбатан ишлаб чиқарувчи характерга эга бўлиб, мураккаб вазифани ҳал этади. Зеро у педагогик вазифадан келиб чиққан, шу сабабли ота-она томонидан танланади ва белгиланади. Айтиш мумкинки, коммуникатив вазифа айнан коммуникация

тилига ўтказилган педагогик вазифанинг ўзи. Коммуникатив вазифа педагогик вазифанинг асосини акс эттириб, унга нисбатан ёрдамчи, инструментал характерга эга бўлган жараёндир.

Амалиёт шундан далолат берадики, ота-она ўқувчилар билан ўзаро ҳамкорликнинг ўзига хос тўғри методини танлаб ҳамда вазиятни тўғри баҳолаган тақдирда ҳам, кўпинча ўз педагогик таъсирини коммуникатив жиҳатдан таъминлай олмайди, яъни коммуникацияни ўзаро мулоқотда амалий жиҳатдан татбиқ эта олмайди.

Ўқувчилар билан мулоқотда педагогик тайёргарликнинг муваффақиятли бўлиши кўп жиҳатдан ота-онанинг коммуникатив кўникма ва малакаларни эгаллашига ва уни қўллай олиш лаёқатига боғлиқ.

Мулоқотнинг муҳим компоненти, ота-онанинг ўз фикр ва мулоҳазаларини, эмоционал ҳис-туйғуларини аниқ ифода эта олиш маҳоратидир.

Турли тасодифий педагогик вазиятларда ота-она ғазабланганда, қувонганда, хафа бўлганида, тушкун бир аҳволга тушганида ички ҳис-туйғуларини бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир шаклдан бошқа шаклга актёрларга хос иқтидор билан роль ўйнаб вазиятдан чиқишни ҳам билиши лозим.

Шу маънода таниқли рус педагоги А.С.Макаренко ўз асарларида ота-онанинг касбий фазилати тўғрисида фикрларини қуйидагича баён қилади: “Педагог дарсада маълум бир ўзига хос ролни ўйнамаслиги мумкин эмас. Синф сахнасида роль ўйнашни билмайдиган ота-она касбий фаолият олиб боролмайди. У маълум маънода актёр. Бизнинг хулқ-атворимиз, феълимиз, характеримиз биз учун педагогик қурол бўлиши ҳам асло мумкин эмас. Болаларни қалб ва кўнгил азоблари билан, ҳижронли ҳис-туйғуларимиз ёрдамида тарбиялашга умуман йўл қўйиб бўлмайди. Ахир биз инсонмиз. Ҳар қандай бошқа касб эгаларида кўнгил заҳматисиз иш битириш мумкин бўлса, педагог ҳам кўнгил азобисиз фаолият олиб бориши лозим бўлади. Ўқувчига баъзан мулоқотда кўнгил азобини намойиш этишга тўғри келади. Бунинг учун педагог сахнадаги актёрдек ижобий роль ўйнашни ҳам билиши керак.

Бироқ, шунчаки ташқи, сахнавий роль ўйнаш ярамайди. Бу ўйинда педагогнинг ажойиб шахсий маҳорати билан боғлайдиган қандайдир камар бор, бу сизнинг гўзал хулқингизни намоёиш этиб боғловчи ролингиз. Бу сахнадаги ўйин ўлик бир ҳолат ёки техника эмас, балки қалбингиздаги яширин ҳис-туйғуларингизни, меҳрингизни намоён этувчи ҳақиқий жараёндир”.

Ҳозирги кунда ҳам турли тасодифий педагогик вазиятларда, ота-она ғазабланганда, қувонганда, хафа бўлганида, тушкун бир аҳволга тушганида ички ҳис-туйғуларини бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир шаклдан бошқа шаклга ўтказишни билиши педагогик маҳоратнинг муҳим шаклидир.

Маълум маънода ота-она педагогик фаолиятида унинг руҳий таъсирланиши, қайғуриши, бошқа касб эгаларининг табиий ҳис-туйғуларидан фарқ қилувчи ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Таъкидлаш жоизки, ота-она ўзининг коммуникатив вазифаларни бажариш жараёнида бошқа касб эгалари каби ташқи муҳитнинг турли таъсири остида ва инсоний ҳис-туйғулар гирдобиди яшайди, касбий фаолиятининг ўзига хослиги ҳам ана шунда намоён бўлади ва ота-онанинг таъсирланиши, ҳис-туйғулари, ҳаяжони педагогик мақсадга мувофиқ бўлиши лозим.

Оилада ота-онанинг манфаатлари битта умумий мақсадга қаратилган бўлиб, улар ўз фарзандларини жисмоний, маънавий, ахлоқий жиҳатдан баркамол инсон қилиб ўстиришдан иборатдир. Бола тарбиясига алоҳида аҳмият бериш, ҳар бир фуқаронинг, оилада ота-оналарнинг бурч ва вазифалари ҳисобланади.

Оиладаги тарбиявий жараён ўзига хос хусусиятга эга. Бола ота-онанинг хатти-ҳаракатларини тақлид қилиш орқали ўрганади, улар айтган сўзларни такрорлайди. Демак, ота-она бола шахси шаклланиши учун идеал тарбиячи бўлиши лозим. Оиладаги тарбиявий жараён аввало бола билан ота-она ўртасидаги доимий мулоқот жараёнига боғлиқ бўлади. Хўш, биз бола билан мулоқотга қанча вақт ажрата олаяпмиз? Бир сутка мобайнида бир соат вақт ажратсак бу албатта яхши. Аммо тадқиқотларнинг кўрсатишича, ота-она ва

бола ўртасидаги мулоқот бир суткада 1,8 соатни ташкил қилар экан. Шундан она 35 минут мулоқотда бўлиши лозим. У ҳам бўлса, ”қорнинг очми?, нима единг?” каби гаплар. Бола савол берса, айрим ҳолларда жавоб беришга ҳам қийналамиз. Турли ёшдаги фарзандларда у ёки бу муаммо бўлишини биз катталар билишимиз, унга вақт ажрата олишимиз керак. Фақатгина моддий ғамхўрлик қилиш болага, унинг тарбияси учун, мулоқоти шаклланиши учун етарли эмас.

Ота-оналар ўртасида низоларнинг келиб чиқиши, бола тарбиясидаги нуқсонлар, мулоқот маданиятининг шаклланмаганлиги, болага эътибор бермасликдандир.

Маълумки, 2 ёш билан 5-6 ёш ўртасида боланинг нутқи тез ўса бошлайди ва сўз бойлиги 3-4 мингга ета олади. Бола кўрган, эшитган нарсалари тўғрисида кўп савол беради, янги сўз ва тушунчаларни эгаллай бошлайди. Бунинг учун болага тўғри тарбия бериш, у билан сўзлашиш, сўзларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш, эртаклар гапириб бериш, китоблар ўқиб эшиттириш лозим. Бола нутқ қобилятига эга бўлса, ўз фикр ва мақсадини бошқаларга мукамал ва аниқ етказиб бера олади.

Шунинг билан бирга мулоқот жараёнида тўғри ва одобли муомалани, яъни суҳбат вақтида жуда ҳам баланд овоз билан шошиб гапирмаслик, сўзларни аниқ талаффуз қилиш, бир гапни такрорламаслик, бошқанинг гапини қайтаравермаслик, бўлмаслик кабиларга ўргатиб боришимиз зарур. Шунингдек, боланинг ёшига қараб атрофдаги кишилар билан муомала маданиятига ўргатиб бориш муҳим ҳисобланади.

Бундан ташқари тинглаш маданиятини шакллантириш айти пайтда қийин кечаяпти. Агарда бола ўз ота-онасини тинглай олса ва айтганларига амал қилса унинг тарбияси ёмон бўлиши мумкин эмас. Болага саломлашиш одобидан тортиб тинглаш маданиятигача ўргатмасак кейин бу қусурни тўғирлаш бир мунча қийин кечади.

Баъзи оилаларда ота-оналардан олдин фарзандлар гапиради. Ота-онаси катталар билан гаплашаётган бўлса луқма ташлаб туради. Баъзилар ота-

онасининг имо-ишорасидан дилидагини илғайди. Дилидагини нигоҳлардан илғай билиш учун ҳам тинглай билиш керак.

Шунинг учун бўлса керак, немис файласуфи А.Шопенгауер “Одамларни ўзингиз тўғрингизда яхши фикрга эга бўлишларини хоҳласангиз, уларни тингланг” деб ёзган эди. Агар биз суҳбатдошимизни яхши, диққат билан тингласак, бу билан биз унда ўз-ўзига ҳурматни ҳам тарбиялаймиз. Демак, тинглаш жараёни кўпчилик тасаввур қилгани каби унчалик пассив жараён эмас. Тинглаш жараёнининг аҳамияти шундаки, у мулоқотнинг самарали бўлишида муҳим ўрин эгаллайди. Чунки, тинглаш қобилияти гапирувчини илҳомлантиради, уни руҳлантиради, янги фикрлар, ғояларнинг шаклланишига шароит яратади.

Тинглаш санъати юксак бўлган халқ маданиятлидир. Бунинг учун эса биз фарзандларимизда мулоқот маданияти ҳамда тинглай билиш санъати юқори бўлишини шакллантиришимиз муҳим ҳисобланади.

Шундай қилиб, мулоқот оила шароитида ота-она ва фарзандлар ўртасидаги энг муҳим алоқа, ўзаро ахборот алмашиш, ҳиссий кечинмаларни баён қилиш воситаси саналади. Оила аъзоларининг барча муносабатлари бевосита ёки билвосита мулоқот ёрдамида амалга оширилади. Психологик нуқтаи назардан эса мулоқот катта тарбиявий таъсирга эга. Шу сабабли ота-она ва фарзандлар, умуман олганда, оиланинг барча аъзолари ўртасида ташкил этиладиган мулоқотнинг ижобий аҳамият касб этишини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бу борада асосий масъулият шубҳасиз ота-онанинг зиммасига юклатилади. Ота-оналарнинг ўзлари самарали мулоқот қилиш услубларини ўзлаштирган ҳолда фарзандларга ҳам шахслараро муносабатлар жараёнида ушбу воситадан ўринли, мақсадли фойдаланиш кўникмаларини тарбиялаб боришлари лозим.

Назорат саволлари:

1. Оила педагогикаси фанининг предмети нималардан иборат?

2. Оила педагогикаси фани ўз олдига қандай вазифаларни қўйишини тушунтиринг.
3. Оила педагогика фанини билан умумий педагогика ўртасида қандай узвий алоқадорлик мавжуд?
4. Оила педагогикаси фани ва психология фани ўртасида ҳам алоқадорлик борми?
5. Оила педагогикаси қандай методлардан фойдаланишини изоҳланг.
6. Оила педагогикаси фан сифатида қандай ривожланди?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 52-58-бетлар.
2. О.Насанбоева ва б. Оила pedagogikasi. – Тошкент: “Aloqachi”, 2007. – 5-16-бетлар.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 42-50-бетлар.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 14-39-бетлар.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Ушбу матн билан танишиб чиқинг ва унинг мазмунини таҳлил қилинг.
Субъектлар ўртасидаги ўзаро таъсир жараёни сифатида мулоқот (коммуникатив алоқа) чоғида шахслараро муносабатлар юзага келади, намоён бўлади ва шаклланади. Коммуникатив алоқа шахслараро муносабатлар чоғида уларнинг фикрлари, ҳис-туйғулари, ички кечинмалари ва бошқаларнинг алмашилишини назарда тутди. Бундай алоқа яхлит ҳолда коммуникатив фаоллик, мулоқот чоғидаги ҳиссий таъсирланиш, ўз-ўзига бўлган коммуникатив ишонч, коммуникатив объектлар каби элементларни

аниқлайди. Шахслараро муносабатлардаги мулоқотнинг асосий манбалари – бу суҳбатдошларнинг тажрибалари, тафаккурлари, ҳаётӣ ёндашувлари, эътиқодлари ҳамда махсус илмӣ методларни ўзлаштира олганликлари саналади. Коммуникативлик асосида ички (бир) овозли коммуникациядан икки овозли коммуникацияга ўтиш ётади¹⁰².

2. Кичик гуруҳларда “Тақдимот” стратегияси асосида қуйида берилган мулоқот турларининг оила тарбиясидаги аҳамиятини ёритинг.

- A. Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
- B. Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
- C. Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот.
- D. Қўрқитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.
- E. Ҳазил-мутуйибага, юморга асосланган мулоқот.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Жамоа матн билан умумий ҳолда танишиб чиқади. Ўқитувчи матн мазмунини таҳлил қилишда талабаларнинг ўз билим ва шахсий тажрибаларига таяна олишлари, фикрларини далиллай олишлари ҳамда ўз фикрларини ҳимоя қилишларига эътибор қаратиши зарур.

2. Топшириқни бажаришда талабалар кичик гуруҳлар (5 та гуруҳ)да ишлайдилар. Ҳар бир гуруҳ алоҳида-алоҳида топшириқни бажаради. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқларни бериши мумкин.

Т\Р	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
2.	2-гуруҳ	Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
3.	3-гуруҳ	Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот.
4.	4-гуруҳ	Қўрқитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.
5.	5-гуруҳ	Ҳазил-мутуйибага, юморга асосланган мулоқот.

¹⁰² Общение и виды общения // <http://perevodovedcheskiy.academic.ru>.

Гуруҳлар ўзларига берилган мавзу юзасидан топшириқни бажаришда ўз оилалари ёки ўзларига таниш бўлган оилалар мисолида фикрларини далиллар билан, шунингдек, оммавий ахборот воситалари материаллари асосида бойитишлари мумкин. Ўқитувчи эса бу борада талабаларга ўз ёрдамини таклиф эта олади.

БОЛА ТАРБИЯСИДА ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ҲАМКОРЛИГИ

Режа:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси ва унинг моҳияти.
2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми.
3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни.
4. Оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам.

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси. Ҳукуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлаган мамлакатимизда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги ва унда шахс тарбиясига катта таъсир кўрсатувчи миллий қадриятлар йил сайин кадр топиб, нуфузи ошиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби давлатимиз томонидан ижтимоий институтларга ҳар томонлама эътибор қаратилаётган бўлса, иккинчи томондан мустақиллик берган имконият туфайли қўлга киритилган миллий қадриятларнинг қайта тикланаётганлигидир. Шу маънода олиб қаралганда, ижтимоий институтлар ва унинг муаммолари бўйича илмий

асосланган тадқиқотларнинг юзага келиши долзарб аҳамиятга молик бўлиб қолаверади.

Тарбия жараёни иштирокчилари саъйи ҳаракатларини бирлаштириш мақсадида 1993 йилда ишлаб чиқилган “Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги” Концепцияси ёшларни истиқлол ғояларига садоқатли, маънавий баркамол, ватанпарвар қилиб тарбиялашда кенг жамоатчилик фаолиятини мувофиқлаштириш борасида дастуруламал бўлди.

“Оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлиги” Концепциясининг **асосий мақсади** ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда ўзбек халқининг бой миллий, маданий, тарихий анъаналари, урф-одатлари ва умумбашарий қадриятларга асосланган самарали, замонавий педагогик технологиянинг ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этиш, шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлигини таъминлаш, оналар, педагоглар ва маҳалла фаолларининг умумий ҳамда миллий педагогик маданиятни ошириш, республика фуқаролари орасида миллий мафкуравий тарбия ишларини такомиллаштиришдан иборатдир.

Концепцияда жамият тараққиётининг маънавий-ахлоқий негизи бўлган миллий ва умуман инсоний қадриятлар, миллий ва умуминсоний тарбиянинг ўзаро алоқаси ҳамда муҳим йўналишлари белгилаб олинган. Чунончи, маҳалла, оила ва таълим муассасаси ҳамкорлигида миллий тарбия йўналишда ёшларнинг ўзликни англаш, ватанпарварлик, миллий ғурур, миллатлараро мулоқот маданияти, миллий мафкуравий онглилик, миллий одоб, фидойилик каби фазилатларни ўзлаштира олишлари зарурлиги кўрсатилган бўлса, умуминсоний йўналишда ҳамкорликдаги педагогик фаолиятнинг ҳуқуқ, иқтисодий, жисмоний, ақлий, эстетик, экологик, гигиеник ва бошқа тарбия соҳаларини қамраб олиши муҳим эканлигига эътибор қаратилган.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қуйидаги тамойиллар асосида йўлга қўйилади:

1. Таълим ва тарбия соҳасида ҳамкорлик жараёни иштирокчилари ҳаракатларининг иш бирлиги.

2. Тарбияланувчига ҳурмат ва талабнинг уйғунлиги.
3. Ҳамкорлик жараёни субъектларининг тенг ҳуқуқлилиги ва юксак масъулияти.
4. Фаолият жараёнида миллат ва давлат манфаатлари устуворлиги.
5. Ҳамкорликнинг илмий асосланганлиги.

Концепцияда ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш муайян босқичларда амалга оширилиши кўрсатилган. Улар қуйидагилардир:

1-босқич. Ёш ота-оналарга фарзанд ва унинг тарбияси ҳақида фалсафий, тиббий тушунчаларни бериш ва бу масалаларга тиббиёт ходимлари, обрўли хотин-қизларни, ота-оналарни жалб қилиб, “Ёш оналар ва оталар мактаблари” фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

2-босқич. Фарзанднинг мактабгача бўлган давридаги жисмоний, ақлий ва маънавий ривожланишини таъминлаш борасида уларга расм чизиш, воқеаларни баён қилиш, ўзига ўзи хизмат қилиш, ҳарф таниш, қўшиқ айтиш ва рақс тушиш, турли ўйинларда онгли қатнашиш тушунчаларини сингдириш ва мустақил равишда билим олиш кўникмаларини шакллантириш юзасидан мактабга тайёрлаш гуруҳлари, “Якшанбалик мактаблар” ишини ташкил қилиш.

3-босқич. Кичик ёшдаги (6-11 ёш) мактаб даврида болаларнинг жисмоний, маънавий ва ижтимоий шаклланишини таъминлаш, унинг илк иқтидори, қизиқиши ва ақлий имкониятларини аниқлаш, ўз хатти-ҳаракатларига жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш, бўш вақтини тўғри ташкил қилишни ўргатиш, атроф-муҳитга онгли муносабатда бўлиб, дўстлик, байналмилаллик, ватанпарварлик хислатларини шакллантириш.

4-босқич. Ўсмирларнинг (11-16 ёш) қизиқишини, билимга чанқоқлик ва ақл заковатини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий фаолиятга тортиш, жисмонан бақувват бўлишини таъминлаш, маиший меҳнат фаолияти орқали турли касбларга йўналтириш, ўсмирлар гуруҳлари ва жамоатчилик орасида ўз ўрнини топа олишига кўмаклашиш, ўз хатти-ҳаракатлари учун жамият,

конун ва ота-оналари олдида жавобгарлик туйғусини шакллантириш, ижтимоий фаоллиги ва мустақил дунёқарашини юзага келтириш.

5-босқич. Ёшларни (16 ёш ва ундан юқори) дунё андозаларига мос билим олишлари, касб танлашлари, мустақил ҳаётга тайёргарликларини таъминлаш. Уларнинг имкониятлари даражасида таълим олишларига, танлаган касблари бўйича иш билан таъминланишларига, иқтисодий мустақил бўлишларига шарт-шароит яратиш. Ватан, Давлат ва жамият олдидаги фуқаролик бурчларини адо этишга жавобгарлик ҳиссини тўла шакллантириш, мустақил оила қуришга тайёрлаш.

Ўзбекистонда соғлом авлодни тарбиялашда оила-махалла-таълим муассасаси ҳамкорлигини таъминлаш самараларининг гаровидир. Бу борада ҳукумат томонидан амалга оширилаётган устивор йўналишлар қуйидагилардан иборатдир:

- оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлашнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш, ҳамкорликнинг кучайишига қаратилган услубий таъминотни мустаҳкамлаш;
- оилада ёшлар ва ота-оналарнинг ижтимоий фаоллигини ошириш; ўқувчи ёшларга таълим бериш, уларни тарбиялаш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларни қизиқишлари бўйича касбга йўналтириш;
- ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;
- вояга етмаган ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва назоратсизликнинг олдини олиш бўйича профилактик тадбирлар самарадорлигини ошириш;
- ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, уларни жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга кенг жалб этиш орқали соғлом оилага тайёрлаш;
- баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган маънавий-маърифий тадбирларни мазмунан такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш механизмини яратиш;

- соғлом авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш.

Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми. Ўзаро ҳамкорлик ишларини бошқариш учун жойларда ўз таркибига маҳаллалар фаоллари, обрўли ота-оналардан, ўқув-тарбия муассасаларининг тажрибали ходимларидан, маҳалла ҳудудида жойлашган турли ташкилотларнинг вакилларидан иборат мувофиқлаштирувчи жамоатчилик кенгашлари тузилади. Жамоатчилик кенгашининг зиммасига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, унинг таркибида турли йўналишларда фаолият кўрсатадиган кичик ташаббускор гуруҳлар шакллантирилади.

Жамоатчилик кенгаши муайян муддатга мўлжалланган иш дастурига эга бўлади. Мазкур дастур маҳалла Фуқаролар йиғинининг йиғилишида расман тасдиқланиши зарур. Дастурда кўрсатилган тадбирлар режаси давра суҳбатлари, муайян мавзу ёки муаммога бағишланган кенгаш (мажлис)лар, анжуманлар, маҳалла аҳолисини бирлаштирувчи, уларни соғлом турмуш тарзига етакловчи кўрик-танловлар, мусобақалар, беллашувлар, учрашувлар ва турли саналарга бағишланган анжуман ёки тантаналардан ташкил топиши мумкин.

Белгиланган тартибга кўра жамоатчилик кенгаши ўз фаолияти тўғрисида маҳалла аҳлига ҳар чоракда бир маротаба ҳисобот бериб боради. Зарурат бўлганда ўқув-тарбия муассасалари, маҳалла фаоллари, маҳалла ҳудудида жойлашган ташкилот, корхона ва идораларнинг таълим-тарбия юзасидан олиб борилаётган ишлари тўғрисида ҳисоботларини тинглаб, уларга амалий ва назарий ёрдам кўрсатади.

Кенгаш маҳалла ҳудудида истиқомат қилувчи, ўз фарзандлари тарбиясига бефарқ ота-оналарга нисбатан давлат бошқарув идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда турли маъмурий чораларни қўллаш ҳуқуқига эга. Унинг ташаббуси билан долзарб мавзуларда фавқулодда маҳалла йиғинлари, ўқув-тарбия муассасаларининг педагогик

кенгашлари ёки бошқа зарур тадбирлар ташкил этилиши мумкин. Кенгаш маҳалла ҳудудида ўзбек миллий тарбия анъаналарини тиклаш, турли маданий тадбирлар ўтказиш, болалар ва катталарнинг бўш вақтларини ташкил этиш борасидаги фаолиятни, шунингдек, мактаблар, ўйингоҳлар, маданият муассасалари, спорт иншоотлари, ўсмирлар клублари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар ишини мувофиқлаштиради.

Ўз ваколатига кўра Кенгаш маҳалла ҳудудида ташкил этилган тадбирлар мазмуни ва самарадорлигини таҳлил қилади, улар юзасидан услубий маслаҳатлар тайёрлаб, бу ҳақида оммавий ахборот воситаларида хабарлар бериб боради. Кенгаш ёш авлодни тарбиялашда маҳалла, мактаб ва оила ҳамкорлиги борасидаги масала ва муаммоларни маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасалари, ташкилот ва идоралари иши режалаштирилиши ва амалиёт дастурларига киритилишида улар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатликка эришишни таъминлайди.

Оила, маҳалла ва таълим муассасалари ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни. Оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлаш самарадорлигини оширишга қаратилган ушбу устивор масалалар мазмуни қуйидаги самарали фаолият шакл, метод ва воситаларни амалиётга татбиқ этишни тақоза этади.

Маҳаллада ва таълим муассасаларида қолаверса, меҳнат жамоаларидаги ёшлар ўртасида ватанпарварлик туйғуси ва мамлакатда рўй бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ривожлантиришга қаратилган тадбирларни ўтказиш тартиби, намунавий сценарий ва тавсиялар ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, жумладан:

- давлат байроғи, мадҳияси ва бошқа давлат рамзларига ҳурмат туйғусини тарбиялаш билан боғлиқ тадбирлар;
- ўқувчилик, талабалик ва меҳнат жамоалари сафига тантанали равишда қабул қилиш маросимларини ўтказиш;
- умумий байрамлар, ижтимоий ҳаётимизни ўзида акс эттирган тадбирларни ва бошқалар соғлом авлодни шакллантиришнинг

маънавий пойдеворини мустаҳкамлашнинг муҳим негизи ҳисобланади.

Шунингдек, ёшларнинг психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, педагоглар, психологлар ва ҳуқуқшунослар ҳамкорлигида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ҳамда ўқувчи ва талабаларнинг ҳуқуқий билимларини оширишга қаратилган содда, раво тилда баён қилинган ҳуқуқий ахборотларни ўз ичига олган буклет, қонунларга шарҳ, маълумотнома ва тарқатма материаллар ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш бу борадаги ҳамкорликни методик таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Соғлом авлодни шакллантиришда юқорида кўрсатилган йўналишларда олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг замонавий шаклларида кўрик танлов, семинар-тренинг, савол-жавоб кечаси, ўқув семинари, баҳс-мунозара, учрашув, рейд, давра суҳбати, мулоқот, илмий-амалий конференция, спорт мусобақалари, китоблар акцияси, тақдирот, шеърхонлик кечаси, дўстлик фестивали ва бошқалардан фойдаланиш уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда, соғлом оилага тайёрлашда, соғлом турмуш маданиятини шакллантиришда самарадорликнинг гаровидир.

Ўзаро ҳамкорлик дастури асосида ўтказиладиган мазкур тарбиявий тадбирлар ота-оналар, тарбиячи ота-оналар ва кенг жамоатчилик ҳамкорлигида ёшларнинг ёш ва психологик хусусиятларини, ижтимоий турмуш тарзини, оилавий шароитини, имкониятларини, қизиқишларини ҳамда ёшларга оид давлат сиёсатини моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ташкил этилган тақдирдагина у ўзининг ижобий самарасини бериши табиийдир.

Соғлом авлодни тарбиялаш ва шакллантиришда жамиятдаги барча институтларнинг ёшлар таълими ва тарбияси билан шуғулланувчи мутассадиларининг педагогик, психологик, тиббий билимга эга бўлишлари давр талабидир.

Оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам. Алоҳида ижтимоий институт сифатида оила ўзининг тарбия услуби, тажрибасига эга. Бироқ, бугунгидек, тезкор даврда ота-оналарнинг барчаси ҳам етарли

даражада педагогик билимларга эга эмаслар. Бу эса ўз-ўзидан таълим муассасалари томонидан оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилишини тақозо этади.

Ижтимоий-педагогик жиҳатдан оилаларга кўрсатиладиган ёрдам уч асосий хусусиятга эга бўлади. Яъни: 1) таълимий – таълим бериш ва тарбиялаш; 2) психологик – руҳий жиҳатдан қўллаб қувватлаш, руҳий зўриқишларни бартараф этиш ва қайта тиклаш; 3) воситачилик – ташкил этиш, таълим ва тарбияда юзага келувчи муаммоларнинг олдини олиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш орқали бола хулқ-атворидаги оғишларни ёки физиологик нуқсонларни бартараф этиш ҳамда зарур ахборотлар билан таъминлаш.

Оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатишнинг дастлабки босқичида ижтимоий-педагог томонидан “Оила харитаси”нинг шакллантирилиши жараён муваффақиятини таъминлайди. “Оила харитаси” шартли равишда икки қисмга ажратилади. Яъни:

1) асосий қисм – унда оиланинг ҳар бир аъзосининг тавсифи, туғилган санаси, оила мақоми, яшаш шароитлари, қўшничилик, оиланинг диний ва миллий мансублиги тўғрисидаги маълумотлар акс эттирилади;

2) илова – унда оилада бола тарбиясини ташкил этиш жараёнининг моҳияти (ота-оналарнинг бола тарбияси учун ажратаётган вақтлари, унинг шакллари, бу жараёндаги фаолиятлари, фарзандлар шахсини ёритувчи (масалан: боланинг қизиқишлари, хоҳиш-истаклари, интилишлари, дўстлари, саломатлиги ҳолати ва бошқалар тўғрисидаги) маълумотлар ёритилади.

Ота-оналар томонидан қўйилаётган талабларнинг аксарияти болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларига мувофиқ келмайди. Натижада талаблар гарчи ижобий мазмунга эга бўлса-да, ўз натижаларини бермайди. Аксинча, болаларда уларга нисбатан жиддий норозиликни келтириб чиқаради.

Баъзан ўсмир ахборот қўламининг кенглиги, ташқи ғоявий таъсирлар туфайли муайян вазиятларда қатъий қарорлар қабул қилишга қийналади.

Кузатишлар умумий ўрта таълим мактабларида амалга оширилаётган маънавий-маърифий тадбирлар аксарият ҳолатларда болаларнинг мавжуд эҳтиёжларига жавоб бераётганлигини кўрсатади. Айрим тадбирлар тарбиявий тадбирлар режасининг бажарилиши учунгина ташкил этилаётган бўлиб, ўқувчиларнинг хоҳиш-истаклари, қизиқишлари ҳамда ҳаётий интилишларини инобатга олиш асосида уюштирилмайди. Шунингдек, оилада ҳам муайян вазиятларда ота-оналарнинг нотўғри йўл тутишлари, ўз истакларини болаларнинг эҳтиёжларидан устун қўйишлари туфайли ички зиддиятлар юзага келмоқда. Натижада улар ҳеч қандай тарбиявий таъсирга эга бўлмаяпти.

Мавжуд маиший қулайликлар, техника тараққиётининг тезкор ривож замонавий шахс эҳтиёжлари кўламининг кенгайишига сабаб бўлмоқда. Бугунги кунда ёшлар ҳаётида оммавий ахборот воситалари етакчи ўрин эгаллаган бўлиб, эндиликда панд-насихатлар ёрдамида уларнинг ахборот воситалари таъсиридан халос этиш мумкин эмас. Шу боис оилавий тарбияни ташкил этиш жараёнида замонавий ёндашувларни ҳам қарор топтиришга эришиш – педагогик жиҳатдан энг тўғри йўл саналади.

Замонавий ёшларда мустақил ривожланишига бўлган интилиш кучли. Ўз-ўзини тарбиялаш кўп ҳолларда ижтимоий тарбиядан илгарилаб кетишга имкон яратади ҳамда педагогик фаолиятни йўлга қўяётган субъектларга маълум вазиятда қандай йўл тутиш мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлашда қийинчиликлар юзага келади. Натижада тарбия жараёнининг мантиқи бузилади. Талабларнинг болалар ёши, психологик хусусиятлари ҳамда шахсий имкониятларига мос келишига эришиш маълум педагогик масалаларнинг энг мақбул ечимларини топишга имкон беради.

Ота-оналар болаларнинг кундалик фаолиятини ташкил этар экан, ўз кўрсатмалари билан уларнинг айрим хатти-ҳаракатларини рағбатлантиради. Уларга нисбатан айрим мулоҳазаларини билдирадилар, танбеҳ берадилар ёки қўллаб-қувватлайдилар. Одатда ота-оналар томонидан билдирилаётган айрим кўрсатмалар қисқа, асосли бўлиб, қисман болаларни мажбур қилишга

йўналтирилса, бошқалари вазиятлар моҳиятини батафсил тушунтириш, ушбу жараёнларда ҳаракатланиш йўналишини тушунтиришга хизмат қилувчи йўл-йўриқлар кўринишида бўлади.

Талабларнинг бир гуруҳи болаларни муайян фаолиятга жалб қилиш зарурати туфайли, бошқа гуруҳи эса болаларни маълум фаолиятни ташкил этиш кўникма ва малакаларини ўзлаштиришга йўналтириш эҳтиёжи асосида кўйилади; яна бир гуруҳи болалар томонидан ташкил этилаётган ўринсиз ва нотўғри ҳаракатларни тўхтатишга хизмат қилса, тўртинчи гуруҳга кирувчи талаблар болаларнинг муваффақиятли фаолиятларини рағбатлантириш, уларни қўллаб-қувватлашга имкон беради. Ота-она томонидан берилган барча тушунтириш, кўрсатма, мулоҳаза ва танбеҳлар педагогик таъсир кўрсатишнинг ана шу энг муҳим методи бўлган талабнинг турли шакллари ҳисобланади. Шу боис ота-оналар талабчан бўлмаса болаларнинг ўқув ва ижтимоий-фойдали фаолиятини самарали ташкил этишни тасаввур этиб бўлмайди.

Тажрибали ота-оналарнинг фаолияти кузатилганда уларнинг ўз фарзандларига кенг кўламли ҳаракат дастурини тавсия этишлари маълум бўлди. Талаб методи мазкур дастур талабларини болаларнинг хатти-ҳаракатларида намоён бўлиши учун ёрдам беради. Уларнинг яна бир ютуқлари шундаки, фарзандларининг ҳар бири қачон ва қандай фаолият билан шуғулланаётганликларидан доимо хабардор бўладилар.

Талаблар бола ҳаётининг бошланғич даврида, айниқса, муҳим роль ўйнайди. Бинобарин ушбу босқичда оилавий муносабатларнинг мазмуни, йўналиши, маънавий-ахлоқий даражаси, болалар томонидан у ёки бу ҳаракатларнинг бажарилиш ҳолати, ота-оналар ҳамда фарзандлар ўртасидаги муносабатлар моҳияти ота-оналарнинг талабчанликларига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Фаол ижтимоий фаолиятни ташкил этишга рағбатлантириш, келажакка бўлган ишончни қарор топтириш болаларда ўз олдиларига тўғри ҳаётий мақсадларни қўя олиш кўникмаларини шакллантиради. Мазкур жараёнда талаб болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларини инобатга

олиш асосида қўйилиши педагогик жиҳатдан тўғри ҳисобланади. Оқилона мақсад болаларнинг шахсий эҳтиёжларини қондиришга имкон бериш билан бирга, уларнинг қизиқишлари даражасини оширади.

Ёшларда ижобий фазилатларни шакллантириш ва уларни бойитиш, улар томонидан ўзи ҳамда жамият учун фойдали хатти-ҳаракатларнинг ташкил этилишига эришиш мақсадида қўшимча рағбатлантириш, шунингдек, уларни зарарли одатлардан холи қилиш мақсадида изза қилиш методидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур метод ўзига хос хусусиятга эгаллиги боис уларни қўллаш жараёнида ота-оналардан алоҳида эҳтиёткорлик ва педагогик маҳорат талаб қилинади.

Жамоатчилик фикри (оддий муносабатлар жараёнида “кўпчилик (бошқалар)нинг фикри” тарзида қўлланилади) ўзбек маҳаллалари, қишлоқ, шаҳарларида қадимдан ижтимоий тарбиянинг таъсирчан методи бўлиб келган. У асосида жамият аъзоларининг умум томонидан тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрларга амал қилиш ҳолати таҳлил қилиб борилган, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнат (ҳашар, саховат ва ҳоказолар) ҳар томонлама ва мунтазам рағбатлантирилиб борилган. Ушбу метод оила муҳитида ҳам тарбиявий масалаларни тўлиқ амалга оширишга ёрдам беради. Яъни, болаларнинг ижтимоий фаоллиги ҳамда шахсий камолотини таъминлашга ёрдам беради.

Бироқ собиқ Иттифоқ даврида тарбия тизимида устувор ўрин тутган «ягона совет халқини шакллантириш» ғояси, ёшларни номиллий руҳда тарбиялаш борасидаги қарашнинг асорати бугунги кунда ҳам сезилиб туради. Қуйидаги мисол фикримизнинг ёрқин далилидир:

“Бугун бир мудҳиш воқеани эшитдим. Қаршида бир йигит 81 ёшга кирган отасининг бошига таёқ билан уриб ўлдириб қўйибди. Буни қандай қилиб тушунтириш мумкин? Ислон руҳида, ўзбекчилик руҳида тарбияланган одамлар, ўзбек удумлари асосида тарбия топган одам шундай иш қилиши мумкинми? Мен буни тушунтиролмаيمان, нима билан изоҳлашни ҳам

билмайман. Отаси минг ёмон, ярамас, бадбахт одам бўлсин, лекин фарзанди унга тик қарашга, қўл кўтаришга ҳақли эмас”¹⁰³.

Ота-оналар томонидан оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методлар моҳияти хусусида алоҳида-алоҳида тўхталишдан олдин уларни муваффақиятли қўллашнинг умумий қоидалари борасида сўз юритиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Оила тарбияси методларидан самарали фойдаланишнинг зарур шarti – оила муҳотида ота-оналар ва болалар ўртасидаги психологик, шу жумладан, фикрий бирликнинг қарор топишига эришиш саналади.

Ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги муносабатларнинг оила тарбиясининг моҳияти нимада? Бу саволга оила тарбиясининг бошқа тарбиявий йўналишлардан асосий фарқи – болага шахс сифатида муносабатда бўлиш, унинг камолотига нисбатан миллий хусусиятларни ёритувчи талаблар қўйишда дея жавоб бериш мумкин.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепциясининг мақсади нимадан иборат?
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қандай тамойиллар асосида йўлга қўйилади?
3. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш қандай босқичларда амалга оширилади?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида қандай тадбирлар уюштирилади?
6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

¹⁰³ Ғофуров И. Ўзбекистон киёфаси: мозийга назар, муҳокама, мушоҳада. Давра суҳбати / Миллий тикланиш газетаси, 1996 йил, 6 март.

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги Концепцияси. – Тошкент: РТМ, 1993.
2. Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. –Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1999.
3. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
4. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
5. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
6. Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Амалий топшириқлар:

1. Қуйида берилган матнлар ёрдамида ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизида оила, маҳалла ва мактабнинг вазифалари билан танишиб чиқинг. Ҳар бир субъектнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрланг.
2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва мактаб ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасасининг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрлашда талабалар гуруҳларда ишлайдилар. Бунда учта катта гуруҳни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ беради. Топшириқларнинг қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир:

ТҶР	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оиланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
2.	2-гуруҳ	Маҳалланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
3.	3-гуруҳ	Мактабнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари

Топшириқни бажариш чоғида гуруҳларнинг эътиборига қуйидаги матнлар тақдим этилади:

I. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида оила томонидан бажариладиган вазифалар:

- оилада соғлом муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ўрнатқ бўлиши, фарзандларнинг ота-онасига, Ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш, ўзаро ғамхўр бўлишни таъминлаш;

- оилада ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, оила аъзоларининг ўз ҳуқуқ ва бурчларини англаб етишларини ва уларга риоя қилишларини таъминлаш;

- фарзандларга чуқур дунёвий билим асосларини бериш, маърифатли ва маънавиятли кишилар бўлиб етишишларини таъминлаш;

- бозор муносабатларига мос бўлган касб-ҳунар ўргатиш, иқтисодий тушунчаларни фарзандлар онгига сингдириш;

- болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш;

- болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш, истиқлол ғоялари ва миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш;

- болаларнинг бўш вақтларини педагогик нуқтаи назардан келиб чиқиб унумли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш;

- фарзандларида мавжуд бўлган истеъдод куртакларини ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш;

- ўз фарзандларининг мактаб, маҳалла, давлат ва жамият олдидagi бурчларини тўла адо етишлари учун оилада масъулиятли бўлиш;

- ота-оналар ўзларининг педагогик ва психологик билим савияларини

доимо ошириб бориши;

- болаларда тежамкорлик ва ишбилармонлик сифатларини шакллантириш;

- оилада миллий ва умуминсоний тарбиянинг барча йўналишларини уйғун ҳолда босқичма-босқич амалга оширишдаги масъуллигини таъминлаш;

- болаларда санитария-гигиеник, экологик кўникмаларни шакллантириш, диний ақидапарастлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликка қарши иммунитетни ҳосил қилиш;

- соғлигида ва ақлий нуқсонлари бўлган фарзандларига ҳаёт талабларига мос равишда билим ва касбу-кор ўргатиш.

II. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида маҳалла томонидан бажариладиган вазифалар:

- маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргаликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилишда қатнашиш ва оқилона ечимларини топишда фаоллик кўрсатилиш;

- маҳалла ўз ҳудудидаги ижтимоий ва иқтисодий ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаб, уларни қўллаб-қувватлаш ва фарзандларининг билим ҳамда тарбия олишларига бош-қош бўлиш;

- маънан носоғлом оилаларни маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, уларга нисбатан жамоатчилик чораларини кўриш;

- маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатилишини қўллаб-қувватлаш;

- ота-оналар орқали болаларда ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини тарбиялаш;

- ёшларнинг диний мазҳаблар ва секталар, ақидапарастликнинг моҳиятини тўғри англаб етишига ота-оналар орқали таъсир кўрсатиш, аждодларнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш;

- маҳалла йиғинларида миллий давлатчилик ва миллий мафкура ғояларини, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда республикада эришилаётган ютуқлар тарғиботини ташкил этувчи тадбирларни уюштириш;

- Республика “Маънавият тарғибот” маркази, “Соғлом авлод учун”, “Маҳалла”, “Экосан”, “Нуроний”, “Камолот” жамғармалари, хотин-қизлар кўмиталари, турли жамиятлар, бирлашмалар ва ижодий уюшмаларни ёш авлодни миллий истиқлол ғоялари асосида тарбиялаш ишига, муаммоли масалаларнинг ечимини топишга фаол жалб қилиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларининг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий негизини мустаҳкамлашга йўналтириш;

- маҳалла ҳудудида ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш;

- турли йўналишда иқтидорли ўқувчиларни мактаблар тавсиясига кўра ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

- илғор педагогик ходимлар, тарбиячиларга маҳалла имкониятларидан келиб чиқиб, ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

- фарзандларига таълим ва тарбия беришда ижобий натижаларга эришаётган, намунали оилалар ҳаёт тажрибасини оммалаштириб, маҳалла ҳудудида “Оила сабоқлари” машғулотларини ташкил қилиш;

- маҳаллада истиқомат қилаётган халқ усталари, санъаткорлар, зиёлилар ва барча ижодкорларнинг имкониятларидан фойдаланиб, билим, касб сирларини ўргатишга асосланган турли тўғарак ва “Устоз-шогирд” русумида фаолиятини йўлга қўйиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари томонидан маҳаллада истиқомат қилаётган ва моддий қийналган ёшлар учун иш жойлари квотасининг ажратилишига эришиш;

- ёшларда Ўзбекистонга, унинг табиатига муҳаббат, тарихига қизиқиш, маҳалла ободонлиги, аҳиллиги учун жавобгарлик руҳини шакллантириш.

III. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида таълим муассасаси томонидан бажариладиган вазифалар:

- мактабда болага бирон-бир касб-корни эгаллаши учун мустаҳкам пойдевор яратиш;

- ўқувчи-ёшларнинг спорт турлари билан шуғулланишларига ёрдам бериш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил қилиш;

- болаларга таълим беришни илғор педагогик технологиялар, замонавий ўқув-услубий дастурлар асосида ташкил этиш, ўқув-тарбия жараёнларини жаҳон андозаларига мос равишда таъминлаш;

- ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишлари таҳлилидан, иқтисодий ва ижтимоий муҳитдан келиб чиқиб, уларни турли соҳа бўйича касб асосларига йўналтириш ва таълимда табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- ёш оилалар билан ишлаш, тиббий тарбиявий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий, ижтимоий тушунчалар бериш учун махсус тадбирларни амалга ошириш;

- ўз ҳудудидаги маҳалла жамоаларининг фаолиятини тарбиявий мақсад йўлида мувофиқлаштириш;

- тарбияси “оғир”, қаровсиз қолган болаларнинг ота-оналари билан ишлаш, оилаларга педагогик ёрдам бериш;

- бола тарбияси яхши йўлга қўйилган оилаларни тегишли идоралар ҳамкорлигида ўрганиб, тажрибаларини оммалаштириш;

- ўқиш ва ишлашни хоҳламайдиган, безорилик йўлига кириб кетган ўсмирларни ҳисобга олиб, уларга тегишли ташкилотлар билан биргаликда зарур чоралар кўриб, ота-оналар йиғинларида муҳокама қилиш;

- тарбия субъектлари бўлмиш ҳуқуқий, тиббий, ижодий уюшмалар, ёшлар, табиатни муҳофаза қилиш ва “Экосан”, “Қизил ярим ой”, барча жамғарма ва жамоатчилик марказлари, оммавий ахборот воситалари, инсон

хуқуқлари бўйича миллий марказлар, касаба уюшмалари, нодавлат ташкилотлари, ишлаб чиқариш корхоналари, маҳаллий бошқарув идораларининг бола тарбиясига бўлган масъулият ва жавобгарлигини мувофиқлаштириш;

- турар жойда ва маҳаллада олиб борилаётган барча тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тадбирлари маркази – мактаб бўлишига эришиш;

- ўқувчи-ёшлар, ота-оналар, жамоатчилик билан ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш, тарбия жараёнининг барча иштирокчилари орасида миллий мафкурани тарғиб қилиш, ақидапарастлик ва миллий тараққиётимизга зарарли ғояларнинг кириб келишига қарши муросасиз курашишни ташкил этиш;

- таълим муассасалари низомлари асосида ўқувчиларнинг мактабда жорий қилинган тартибга амал қилишларини ва низомда белгиланган ўқувчилар либосида таълим ва тарбия жараёнига қатнашишларини таъминлаш;

- маҳаллада, хотин-қизлар орасида замонавий билимларни тарғиб қилиш, ўсмир ёшларнинг дунёвий билимларга бўлган интилишларини рағбатлантириш;

- мактаб негизида педагогик, ҳуқуқий, психологик, маънавий ва маърифий билимлар берувчи “Ота-оналар университетлари” фаолиятини ташкил қилиш.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратишда академик гуруҳ жамоа бўлиб ишлайди. Кластерлар “Кластер” график органайзери воситасида яратилади. Бунда ўқитувчи ҳар бир талабанинг фаол иштирок этишини назорат қилиб бориши зарур. Кластерларни шакллантириш жараёнида билдирилган ҳар бир ғоя инобатга олинади. Яратилган кластернинг мазмунини муҳокама қилиш жараёнида эса бир-бирини такрорловчи ғоя ва фикрлар таҳлил қилинади. Такрорий билдирилган ғоялар аниқланиб, такрорланишлар бартараф этилади.

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. “Оила педагогикаси” фанининг вазифалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш;
- B) болалар тарбиясига оид умуминсоний кадриятларни ёшларга етказиш;
- C) оилавий муаммоларни бартараф эта олиш кўникмаларини шакллантириш;
- D) * барча жавоблар тўғри.

2. “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир, ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”. Ушбу жумлалар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нечанчи моддасида кўрсатилган?

- A) *63- моддасида;
- B) 42- моддасида;
- C) 14- моддасида;
- D) 5- моддасида.

3. Seqblfub Оила бу...

- A) бирга яшайдиган қариндошлар гуруҳи: «эр-хотин, ота-она-фарзандлар»;
- B) умумий манфаатлар, қизиқишлар орқали жипслашган кишилар бирлашмаси;
- C) никоҳ бирлиги, ўзаро ахлоқий жавобгарлик ва ўзаро ёрдам орқали бир-бирига боғланган, никоҳга ёки қондошликка асосланган кичик гуруҳ;
- D) *барча жавоблар тўғри.

4. Бахт нима

- A) соғлик, фаровонлик, бойлик;
- B) *қониқишнинг юксак даражаси;
- C) ўз-ўзини юқори баҳолаш;
- D) севиш ва севилиш.

5. Мулоқот жараёнининг асосий таркибий қисмлари...

- A) *сўзлаш, тинглаш ва тушуниш;
- B) гапириб бериш, тинглаш;
- C) тушуниш, имо-ишора қилиш;
- D) сўзлаш ва тинглаш.

6. Оила ва оилада болалар тарбияси ҳақида мутафаккирлардан кимлар фикр юритганлар?

- A) Кайковус, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний;
- B) Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий;
- C) Муҳаммад Содик Қошғарий, Жалолиддин Давоний;

D) *барча жавоблар тўғри.

7. “Оила кодекси” нечанчи йил қабул қилинган?

- A) 1992 йил 8 декабрь;
- B) 1996 йил 10 май;
- C) *1998 йил 30 апрель;
- D) 2001 йил 30 январь.

8. « Кимки қисқа сўзда дейди кўп маъно, Равонлик бобида ул киши аъло». Ушбу сўзлар кимнинг қаламига мансуб?

- A) *Абулқосим Фирдавсий;
- B) Саъдий Шерозий;
- C) Хусрав Деҳлавий;
- D) Абдукодир Бедил.

9. Мамлакатимизда 1998 йилга қандай ном берилган?

- A) “Соғлом авлод йили”;
- B) “Инсон манфаатлари йили”;
- C) * “Оила йили”;
- D) “Меҳр-мурувват йили”.

10. “Энг биринчи галда насл-насабни тоза сақламоқ, кадр-қимматни билмоқ инсон тарбиясинининг гултожидир” - Ушбу жумлалар қайси муаллифнинг қандай асарида келтирилган?

- A) А.Навоийнинг “Хамса” асарида;
- B) *Кайковуснинг “Қобуснома” асарида;
- C) А.Фитратнинг “Оила” асарида;
- D) А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” асарида.

11. Ўзбекистон Республикасининг “Оила кодекси” нечта боб ва неча моддадан иборат?

- A) *30 боб ва 238 моддадан;
- B) 45 боб ва 312 моддадан;
- C) 22 боб ва 187 моддадан;
- D) 36 боб ва 300 моддадан.

12. “Эндогамик никоҳ” нима?

- A) якка никоҳ;
- B) гуруҳий никоҳ;
- C) *бошқа қабилаларга мансуб қиз ёки йигит билан никоҳ;
- D) никоҳланмаган ҳолда бирга яшаш.

13. “Оила-бу табиатнинг шоҳ асарларидан биридир” бу фикр қайси файласуф томонидан билдирилган?

- A) Беруний;

- B) Афлотун;
- C) *Сатаяна;
- D) Сукрот.

14. Ўзбекистонда 1999 йил қандай йил деб эълон қилинди?

- A) * “Оналар ва болалар йили”;
- B) “Инсон манфаатлари йили”;
- C) “Оила йили”;
- D) “Меҳр-мурувват йили”.

15. “Оналик ҳуқуқи” асари кимнинг қаламига мансуб?

- A) *Вахофен;
- B) Беруний;
- C) Ибн Сино;
- D) Фаробий;

16. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида никоҳ ёши қизлар учун неча ёш қилиб белгиланган?

- A) *қизлар учун 17 ёш;
- B) қизлар учун 16 ёш;
- C) қизлар учун 19 ёш;
- D) қизлар учун 18 ёш.

17. “Алимент” сўзи қандай маънони англатади?

- A) *озик-овқат, нафақа;
- B) стипендия;
- C) моддий ёрдам;
- D) рағбат.

18. Ғарбда оила тарихини ўрганишга қандай асар туртки бўлган?

- A) *Вахофеннинг “Оналик ҳуқуқи” асари;
- B) Навоийнинг «Махбубул кулуб» асари;
- C) Вахофеннинг “Оналик мактаби” асари;
- D) Ибн Синонинг “Тиб қонунлари” асари;

19. Б.Умаров ўзининг илмий тадқиқотида оилавий низоларни қандай турларга ажратади?

- A) ёлғизлик, яқин кишисининг ўлими;
- B) муваффақиятсиз севги билан боғлиқ бўлган низолар;
- C) ота-она ёки оиланинг бошқа аъзолари томонидан болаларни жисмоний ва маънавий хўрлаш;
- D) *барча жавоблар тўғри.

**20. Нодонлардек юзлаб сўзни қилма қатор,
Донолардек бир сўз дегил, лек маънодор.**

Ушбу сўзлар кимнинг қаламига мансуб?

- A) Абулқосим Фирдавсий;
- B) *Саъдий Шерозий;
- C) Хусрав Деҳлавий;
- D) Абдуқодир Бедил.

21. Рухшунос олим Ғ. Шоумаров ўзининг “Муҳаббат ва оила” китобида оиланинг тинч-тотув яшашида ўзаро қовушишини неча турга бўлиб ўрганади?

- A) 2 турга;
- B) 5 турга;
- C) *3 турга;
- D) 4 турга.

22. “Оилада отанинг ширин сўзли, юмшоқ кўнгил, табиатан мулойим бўлиши бола тарбиясини бузади, оилада бош тарбиячи ота ҳисобланади” – юқоридаги фикр Абу Али ибн Синонинг қайси асаридан олинган?

- A) “Донишнома” асаридан;
- B) *“Тадбири ал-манозил” асаридан;
- C) “Наводир ул-вақое” асаридан;
- D) “Ишорат” асаридан.

23. 2000 йилга Ўзбекистонда қандай ном берилди?

- A) “Оналар ва болалар йили”;
- B) “Инсон манфаатлари йили”;
- C) * “Соғлом авлод йили”;
- D) “Меҳр-мурувват йили”.

24. Вахофен “Оналик ҳуқуқи” асарини қачон ёзган?

- A) 1821;
- B) *1861;
- C) 1681;
- D) 1530.

25. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида никоҳ ёши ўғил болалар учун неча ёш қилиб белгиланган?

- A) 16 ёш;
- B) 17 ёш;
- C) 20 ёш;
- D) *18 ёш;

26. Таркибига кўра оилалар қандай турларга бўлинади?

- A) бир бўғинли, икки бўғинли, кўп бўғинли;

- В) нотинч, бахтли, социал;
- С) бир болали, икки болали, кўп болали;
- Д) зиёли, ишчи, хизматкор.

27. Қайси қаторда никоҳ тузиш шартлари нотўғри кўрсатилган?

- А) никоҳ ёши эркаклар учун 18, аёллар учун 17 ёш бўлиши лозим;
- В) *никоҳ тузишда аёллар эркаклар фамилиясига ўтиши лозим;
- С) эркак ва аёллар ўртасидаги тенглик;
- Д) никоҳ ўзаро хоҳиш асосида тузилиши лозим.

28. “Адо этилган бурчдан улуғворликдан кўра зўрроқ улуғворлик йўқ, ундан зўрроқ қувонч ҳам йўқ”. Ушбу фикр кимга тегишли?

- А) И. Гёте;
- В) Ибн Сино;
- С) *Э. Режан;
- Д) А.Блок.

29. Ота-онанинг фарзанди олдидаги бурчи нималардан иборат?

- А) яхши исм қўйиш;
- В) тўғри тарбия бериб, уйли, жойли қилиш;
- С) вояга етгач уйлантириш ёки турмушга бериш;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

30. Никоҳ тузишга монеълик қилмайдиган ҳолатни белгиланг!

- А) лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никоҳда турган шахслар ўртасида;
- В) *аёл ёшининг эркак ёшидан катта бўлиши;
- С) лоақал биттаси руҳият бузилиши сабабли муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида;
- Д) насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида.

31. Зардуштийлик динида оила қуришнинг қандай мотивлари мавжуд бўлган?

- А) ота ёки ҳомий, хоҳиш-иродаси туфайли;
- В) севги-муҳаббат туфайли;
- С) фарзарзандлари бўлиши хоҳиши туфайли;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

32. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада тўй-маракаларни ўтказишни тартибга келтириш тўғрисида”ги Фармони қачон қабул қилинган?

- А) 1996 йил 26 октябрь;
- В) 1997 йил 27 октябрь;
- С) *1998 йил 28 октябрь;
- Д) 1999 йил 30 октябрь.

33. Ҳадисларда уч кишининг дуоси Аллоҳ олдида ижобат бўлади дейилади. Улар кимлар?

- A) ота-она, ота-она, мусофир;
- B) қариялар, ота-она, мазлум;
- C) мазлум, мусофир, қария;
- D) *ота-она, мусофир ва мазлум.

34. “Болаларни катта маъсулият билан ва пухта ўйлаб тарбия қилиш ота-онанинг бурчи”. Бу фикр кимга тегишли?

- A) Аристотель;
- B) Платон;
- C) Аҳмад Дониш;
- D) Ал-Бухорий.

35. Тўлиқчилигига кўра оилалар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) фарзандли ва фарзандсиз;
- B) ишчилар, хизматчилар, зиёлилар;
- C) кўп бўғинли ва кам бўғинли;
- D) *тўлиқ, нотўлиқ ва қайта тузилган.

36. Ибн Сино бола тарбиясини нимадан бошлаш лозим деб таъкидлайди?

- A) *исм танлашдан;
- B) ёзишни ўргатишдан;
- C) ўқишни ўргатишдан;
- D) ахлоқ ўргатишдан.

37. Исломий тарбияда ўғил ва қизлар тарбиясининг ўзига хос хусусияти неча ёшдан шаклланади?

- A) 6 ёшдан;
- B) *7 ёшдан;
- C) 10 ёшдан;
- D) 12 ёшдан.

38. Ибтидоий жамоа тузуми даврида “Совға айирбошлаш”нинг юзага келишига сабаб нима бўлган?

- A) аёл ва эркак ўртасидаги муносабатларни билдириш сабабли;
- B) *шахсий мулкнинг пайдо бўлиши сабабли;
- C) бошқа қабилалардан ажралиб туриши сабабли;
- D) севгани сабабли.

39. Қайси мутафаккир инсоннинг ахлоқий тушунчаларини инсоннинг табиати билан баҳолаган?

- A) Абу Али Ибн Сино;

- B) Юсуф Хос Ҳожиб;
- C) Абу Наср Фаробий;
- D) *Абу Райҳон Беруний.

40. Никоҳ тузиш учун эркаклар учун 18 ёш аёллар учун 17 ёш белгиланган, бироқ турли сабаблар бўлганда ҳоким никоҳ ёшини кўпи билан неча йилга камайтириши мумкин?

- A) 2 йилга;
- B) *1 йилга;
- C) 0,5 йилга;
- D) 1,5 йилга.

41. “Оила ҳақида гапирар эканмиз, авваламбор, оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишларига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканлигини тан олиш даркор”. Ушбу сўзлар кимга тааллуқли

- A) М. Махмудов;
- B) *И.А Каримов;
- C) Ғ.Б. Шоумаров;
- D) А.Орипов.

42. Бир оиладаги ўзаро қон-қариндошлар турмуш қуришлари мумкинми?

- A) ёшлари етганда мумкин;
- B) ўзаро рози бўлганда;
- C) *умуман мумкин эмас;
- D) севги-муҳаббат бўлганда.

43. Муҳаммад Содик Қошғарийнинг фикрича, уйланишда қизлар йигитлардан тўрт нарсада устун бўлиши керак, улар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) омадда, бойликда, дид ва фаросатда;
- B) *қоматда, ҳуснда, ҳулқда, иффатда;
- C) бўйда, дид-фаросатда, одобу-иффатда, омадда;
- D) ҳулқда, чиройда, бойликда, фаросатда;

44. Юсуф Хос Ҳожиб, оиланинг шаклланиши ва мустаҳкамланишида ниманинг ролига алоҳида эътибор беради?

- A) ҳурмат;
- B) *меҳр-муҳаббат;
- C) тинчлик;
- D) садоқат.

45. Муҳаммад Содик Қошғарий фикрича, турмушга чиқаётганда қизлар йигитлардан тўрт нарсада паст бўлишлари керак, улар қайси бандда тўғри кўрсатилаган?

- A) *умрда, қоматда, молда ва насабда;
- B) дидда, фаросатда, амалда, қоматда;
- C) молда, насабда, омадда, чиройда;
- D) фаросатда, бойликда, чиройда, омадда.

46. Ғ.Шоумаров оилада эр-хотиннинг ўзаро қовушишларини шартли равишда неча қисмга бўлади?

- A) иқтисодий, мантиқий, биологик қовушиш;
- B) *биологик, психологик, социал қовушиш;
- C) ижтимоий, психологик, иқтисодий қовушиш;
- D) мантиқий, биологик, социал қовушиш.

47. Ибн Сино бола тарбиясида кимнинг ролини алоҳида таъкидлайди?

- A) отанинг;
- B) *онанинг;
- C) давлатнинг;
- D) маҳалланинг.

48. Оила кодекси нечта бўлим, боб ва моддадан иборат?

- A) 8 бўлим, 30 боб, 823 моддадан иборат;
- B) 6 бўлим, 26 боб, 628 моддадан иборат;
- C) * 8 бўлим, 30 боб, 238 моддадан иборат;
- D) 7 бўлим, 28 боб, 168 моддадан иборат.

49. Ўзининг ижтимоий мазмунига кўра оила, одатда ўзаро алоқадаги учта ижтимоий гуруҳдан иборат бўлиб, улар нималардан иборат?

- A) оиланинг асоси сифатида никоҳ;
- B) никоҳнинг натижаси сифатида эр-хотин муносабатлари;
- C) эр-хотин муносабатларининг оқибати сифатида фарзандлардан ташкил топади;
- D) *барча жавоблар тўғри.

50. “Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва тарбияга олиш тўғрисида Низом” неча бўлимдан иборат

- A) *2 бўлимдан иборат;
- B) 1 бўлимдан иборат;
- C) 4 бўлимдан иборат;
- D) 3 бўлимдан иборат.

51. “Болали оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тўғриси”даги қарор қачон яратилган?

- A) 1996 йил 1 январь;
- B) *1997 йил 1 январь;
- C) 1997 йил 31 декабрь;
- D) 1996 йил 31 декабрь.

52. БМТ томонидан қайси кун халқаро оила куні сифатида эълон қилинган?

- A) *15 май;
- B) 10 февраль;
- C) 5 август;
- D) 10 декабрь.

53. “Никоҳ томонларининг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади” деб ёзилган фикр қайси китобда белгиланган?

- A) Ўзбекистон Республикасининг “Оила” кодексига;
- B) *Ўзбекистон Республикаси Конституцияси”да;
- C) “Оила ҳуқуқи” дарслигида;
- D) “1001 саволга 1001 жавоб” китобида;

54. Никоҳга кириш вақтида ўз фамилиясини ўзгартирган эр (хотин) никоҳдан ажратилгандан кейин ҳам шу фамилиясида қолишга ҳақлими?

- A) йўқ, ҳақли эмас;
- B) эр-хотиннинг хоҳишига қаралади;
- C) суд чиқарган қарорга асосланади;
- D) *никоҳдан ажратиш тўғрисидаги қарорга мувофиқ никоҳгача бўлган фамилияси қайтарилиши мумкин.

55. «Оила» тушунчаси қандай маънони англатади?

- A) *аёлманд, ниёзманд;
- B) нафосат, дид-фаросат;
- C) дилнавоз, хотиржамлик;
- D) иноқлик, фаросатлик.

56. Никоҳ ёшига етмаган шахс билан тузилган никоҳни ҳақиқий деб топиш мумкинми?

- A) ҳар қандай шароитда ҳам бекор қилинади;
- B) *судгача эр ёки хотин никоҳ ёшига етган бўлса ҳақиқий деб топилади;
- C) йўқ, бу никоҳ ҳақиқий эмас;
- D) ҳар қандай шароитда ҳам никоҳ ҳақиқий ҳисобланади.

57. “Оила педагогикаси” асарининг муаллифи ким?

- A) О.Ҳасанбоева;

- B) М.Иномова;
- C) О.Мусурмонова;
- D) *А.Мунавваров.

58. “Оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлиги” концепцияси қачон ишлаб чиқилган?

- A) 1997 йилда;
- B) *1993 йилда;
- C) 1992 йилда;
- D) 1998 йилда.

59. Оилани тарихий категория сифатида тўрт хил муносабатларга асосланган бирлик сифатида ўрганамиз. Улар қайси бандда тўғри акс этган?

- A) *табiiй-биологик, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий;
- B) табiiй, мафкуравий, маданий, маънавий;
- C) маданий, диний, маърифий, мафкуравий;
- D) биологик, иқтисодий, диний, маданий.

60. “Ўзбекистон Республикасининг Оила ҳуқуқи” дарслигининг муаллифи ким?

- A) педагогика фанлари доктори, профессор Ж.Йўлдошев;
- B) *юримдик фанлар доктори, профессор Ф.Отахўжаев;
- C) педагогика фанлари доктори, профессор Р.Жўраев;
- D) юримдик фанлар номзоди Д.Хидиров;

61. «Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция»нинг қабул қилиниши қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) *1989 йил 10 ноябрь;
- B) 1999 йил 10 ноябрь;
- C) 1998 йил 22 ноябрь;
- D) 1997йил 15 ноябрь.

62. Алимент ундиришнинг қандай тартиблари белгиланган?

- A) алимент тўғрисидаги келишув тузиш;
- B) алиментни ихтиёрий тўлаш;
- C) алиментни суд тартибида ундириш;
- D) *барча жавоблар тўғри

63. “Ўзбекистон Хотин-қизлар кўмитаси фаолиятини кўллаб қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонининг чиққан вақти қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) 2002 йил 25 май;
- B) 2005 йил 25 май;
- C) *2004 йил 25 май;
- D) 2003 йил 25 май.

64. БМТ томонидан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” нинг қабул қилинган вақти қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) *1948 йил 10 декабрь;
- B) 1958 йил 12 декабрь;
- C) 1955 йил 12 декабрь;
- D) 1978 йил 10 декабрь.

65. “Оила педагогикаси” фанининг вазифалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- A) ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш;
- B) болалар тарбиясига оид умуминсоний кадриятларни ёшларга етказиш;
- C) оилавий анъаналарга биноан болаларнинг туғилишлари билан боғлиқ бўлган маросимлар ва урф-одатларни ёшларга етказиш;
- D) *барча жавоблар тўғри.

66. Оила ва оилада болалар тарбияси ҳақида қуйидаги мутафаккирлардан қайсилари фикр юритганлар?

- A) Ибн Сино, Беруний;
- B) А.Навоий, Фаробий;
- C) Муҳаммад Содик Қошгарий, Давоний;
- D) *барча жавоблар тўғри.

67. Замонавий шароитда болалар тарбияда нималарга муҳтож?

- A) ҳордиқ чиқаришга, бойликка, уддабуронликка;
- B) меҳнаткашликка, эркинликка, ақлий омилкорликка;
- C) ақлий омилкорликка, амалий ҳисоб-китобга, уддабуронликка;
- D) *барча жавоблар тўғри.

68. Қуйидагилардан қайсилари замонавий оилалар ривожланишининг ўзига хосликлари бўла олади: 1) моддий таъминланганлик; 2) кўп болалик; 3) туғилишни олдини олиш; 4) шаҳар ва қишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзи; 5) аёлларнинг катта давлатга эгаллиги; 6)ота-оналарнинг доимий ишда бўлишлари

- A) 1, 2, 4, 6;
- B) *1, 3, 4, 6;
- C) 1, 3, 5, 6;
- D) 1, 2, 5, 6.

69. Ким ўзаро муносабатлар характерида кўра оилани идеал, ўрта, салбий турларга бўлади?

- A) *Ю.Азаров;
- B) М.Буянов;

- C) А.Мунавваров;
- D) Фитрат.

70. Мактабнинг оила билан олиб борадиган ишларини қандай шакллари мавжуд?

- A) оммавий, гуруҳий;
- B) индивидуал, замонавий;
- C) *индивидуал, жамоавий;
- D) тўғри жавоб йўқ.

71. “Оила ёки оилани бошқариш тартиблари” асарининг муаллифи ким?

- A) И.Подласый;
- B) А.Мунавваров;
- C) Ю.Азаров;
- D) *Фитрат.

72. Замонавий оилаларда мулоқотнинг қандай усуллари аниқланган?

- A) матриархат, патриархат, эгоизм;
- B) тоталитар, авторитар, можоритар;
- C) демократик, авторитар, диктатура;
- D) *авторитар, либерал, демократик.

73. И.Подласый шахслараро муносабат характериға кўра оилаларни қандай турларға ажратади?

- A) идеал, социал, тарқоқ, ўрта, салбий, юқори даражали;
- B) *болаларни ҳурмат қилувчи, раҳмдил, моддийликка йўналган, адоватли, антисоциал;
- C) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, социал, адоватли;
- D) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи.

74. Мактабнинг оила билан олиб борадиган ишларининг индивидуал шакллариға нималар киради?

- A) ота-оналар семинарияси, очиқ эшиклар куни, педагогик топшириқ;
- B) синф ота-оналар мажлиси, ота-оналар университетлари, оилаға ташриф буюриш;
- C) *педагогик топшириқ, оилаға ташриф буюриш, педагогик маслаҳатлар;
- D) барча жавоблар тўғри.

75. Қуйидаги қайси фикрни маъқул деб ҳисоблайсиз?

- A) ота-она ота-онанинг авторетитини туширмаслиги керак;
- B) ота-оналарнинг тарбияловчи имкониятларига ишониш керак;
- C) *ота-оналарға топшириқ бермаслик керак;

D) барча жавоблар тўғри.

76. Қуйидагилардан қайси фикрни тўғри деб ҳисоблайсиз?

- A) оилада болалар билан муносабат дўстона бўлса, бунда асосий метод-жазолаш;
- B) *қанча ота-она бўлса, шунча метод тури бор;
- C) ота-оналарнинг шахси методларда акс этмайди;
- D) тўғри жавоб йўқ.

77. Ота-оналарнинг шахсий тажрибаси болани тарбиялашнинг методини танлаб олиш шарти бўла оладими?

- A) *ҳа;
- B) йўқ;
- C) баъзан;
- D) ҳеч қачон.

78. Қуйидагилардан қайсилари замонавий оила тарбиясининг тамойиллари бўла олади 1) меросийлик; 2) қаттиққўллик; 3) креативлик; 4) инсонийлик; 5) итоатда тутиш; 6) фуқаролик; 7) ретроспектив.

- A) 1, 2, 4, 5, 7;
- B) 1, 2, 3, 6, 7;
- C) *1, 3, 4, 6, 7;
- D) 1, 3, 5, 6, 7;

79. Қуйидагилардан қайсилари оилада тарбиявий вазифаларни ҳал қилишнинг воситалари бўла олади: 1) ўйин; 2) жазо; 3) сўз; 4) ишонтириш; 5) меҳнат; 6) анъаналар; 7) рағбат; 8) радио; 9) адабиёт.

- A) 1, 2, 4, 5, 6, 9;
- B) 2, 3, 4, 7, 8, 9;
- C) 1, 3, 5, 6, 8, 9;
- D) *1, 3, 4, 6, 8, 9;

80. М.Буянов социологларнинг тадқиқотларига таяниб оилани қандай турларга бўлади?

- A) *ўзаро мос (уйғун), тарқоқ (носоз), ажрашиб кетган, тўлиқсиз;
- B) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, асоциал, адоватли;
- C) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи;
- D) идеал, асоциал, тарқоқ, ўрта, салбий, юқори даражали.

81. Қишлоқ оилалари шаҳар оилаларидан нимаси билан фарқ қилади?

- A) ота-оналарнинг маълумоти ўрталиги;
- B) *қишлоқ жойларида ҳар бир бола ҳамқишлоғининг қаттиқ назоратида бўлади;
- C) болалар сони кам бўлади;

D) ажралишлар сонининг кўплиги.

82. Қоидага мувофиқ оилада болаларга оилавий маблағнинг неча фоизи сарф қилинади?

- A) 30 фоиздан 40 фоизгача;
- B) 20 фоиздан 60 фоизгача;
- C) *25 фоиздан 50 фоизгача;
- D) 40 фоиздан 90 фоизгача.

83. Қуйидагилардан қайси бири туғилишнинг камайиши сабаби бўла олмайди?

- A) ота-оналарнинг ишда бандлиги;
- B) бола тарбиялашда моддий таъминотнинг ўсиши;
- C) ота-оналарнинг “ўзи учун яшамоқ” сингари эгоистик қарашлари;
- D) *ёшларнинг эрта турмуш қураётганлиги.

84. Неча фоизгача ажралишлар турмуш қурганлигининг биринчи йилида уларнинг оилавий ҳаётга тайёр эмасликлари натижасида келиб чиқмоқда?

- A) 70 фоизгача;
- B) *90 фоизгача;
- C) 60 фоизгача;
- D) 50 фоизгача.

85. Болалар сонига боғлиқликда замонавий оилалар қандай турларга бўлинади?

- A) ўзаро мос (уйғун), тарқоқ (носоз), ажрашиб кетган, тўлиқсиз;
- B) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, социал, адоватли;
- C) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи;
- D) *кўп болали, кам болали, бир болали, боласиз.

86. Агар оилада фақат ота-она бўлса, бундай оила қандай аталади?

- A) тўлиқ;
- B) *тўлиқсиз;
- C) социал;
- D) идеал.

87. Қуйидаги қайси фикрларни тўғри деб ҳисоблайсиз?

- A) оила бола учун у яшаётган ҳаётнинг модели (андозаси)ни яратади;
- B) ота-оналарнинг ўз боласига таъсир кўрсатиши уларнинг жисмоний камолоти ва ахлоқий покизалигини таъминлаши керак;
- C) кўпинча бола туғилган ва катта бўлган оилавий шарт-шароитлар ва ҳолатлар уларнинг бутун ҳаётларига ўз таъсирини ўтказади ва ҳатто тақдирини белгилаб қўяди;
- D) *барча жавоблар тўғри.

88. Оила тарбияси самарадор бўлиши учун ота-оналар қандай тайёргарликка эга бўлиши лозим?

- A) ота-оналар кўпроқ пул топишлари лозим;
- B) *ота-оналарнинг ўзида ўз фарзандлари билан ўзаро фойдали ва доимий бир бутун йўналганликни шакллантириш лозим;
- C) оилада катталарнинг мавжуд бўлиши;
- D) тўғри жавоб йўқ.

89. Оила тарбиясининг мақсади нималарда акс этади?

- A) умуминсоний қадриятларни ва ростгўйлик, адолатлилик, олийжаноблилик, меҳнатга ва одамларга муҳаббатни шакллантириш;
- B) интеллектуал ва ижодий қобилиятларини, билиш ва дастлабки меҳнат тажрибаларини ривожлантириш;
- C) ахлоқийлик ва эстетикликни ривожлантириш;
- D) *барча жавоблар тўғри.

90. Ўзаро муносабатлар характерига кўра оилалар қандай турларга бўлинади?

- A) *идеал, ўрта, салбий (негатив) ёки жанжалли-серзарда;
- B) ўзаро мос (уйғун), тарқоқ (носоz), ажрашиб кетган, тўлиқсиз;
- C) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, асоциал, адоватли;
- D) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи.

91. Қуйидагилардан қайси бири оилада бола тарбиясида қарама-қаршиликларни келтириб чиқаради?

- A) ота-оналарнинг ишда бўлиши;
- B) ота-оналарнинг ўқимишлилиги;
- C) *катта авлод ва ёш ота-оналарнинг бола тарбиялашдаги турли методлари;
- D) тўғри жавоб йўқ.

92. Туғилишнинг камайиши қандай педагогик муаммони келтириб чиқаради?

- A) ёшларни оилавий ҳаётга тезроқ тайёрлаш;
- B) қизларни мустақил ҳаётга тайёрлаш;
- C) *кам болали оилаларда тарбиянинг методларини ишлаб чиқишни ва ўрганиш;
- D) тўғри жавоб йўқ;

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРНИНГ ЛУҒАВИЙ МАЗМУНИ

Адаптация - инсоннинг ижтимоий муҳит билан фаол ўзаро муносабатда бўлиш ва унинг потенциални шахсий ривожланиш учун ишлатиш қобилияти.

Амалий ишлар методи – ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини шакллантирувчи усул.

Анамнез - ота-она ёки болани тарбияловчи бошқа шахслардан шифокор, педагог ёки психолог томонидан бола ҳақида маълумот олиш. Анамнез тўпланаётганда боланинг ирсийлиги, бошдан кечирган касалликлари, нутқ, ўйин фаолияти ривожланиш хусусиятлари тўғрисида маълумотлар аниқланади.

Аномалия - жисмоний ёки руҳий ривожланишнинг умумий нормаларидан оғиш.

Анормал болалар - нормал руҳий ва жисмоний ривожланишда бузилишлар бўлган болалар. Уларни енгиб ўтиш учун махсус методлар талаб қилинади.

Ахлоқ (лотинча «moralis» - хулқ-атвор маъносини билдиради) - ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қоидалари, мезонлари йиғиндиси.

Ахлоқий онг – шахсга ахлоқий меъёрлар ва хулқ-атвор қоидалари тўғрисидаги назарий билимларни бериш асосида ҳосил қилинувчи онг шакли.

Ахлоқий тарбия – муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот ва хулқ-атвор қоидалари, мезонларини ўқувчилар онгига сингдириш асосида уларда ахлоқий онг, ахлоқий фаолият кўникмалари ва ахлоқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Ақлий тарбия - шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобилияти, тафаккури ва дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Байналминаллик («inter» – орасида, ўртасида, аро, «natio» – халқ)– ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эрки, урф-одатлари, анъаналари, турмуш тарзи, тили ҳамда виждон эркинлигини ҳурмат қилиш, уларнинг манфаатларига зиён етказмасликни ифода этувчи шахсга хос маънавий-ахлоқий фазилат.

Билим – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Билим олиш – борлиқни идрок этиш, ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ-атвор ҳамда фаолият кўникма, малакаларининг мустаҳкамланиб, мавжуд билимларнинг такомиллашиб, бойиб бориш жараёни.

Билиш - объектив борлиқнинг инсон онгида акс этиш шакли; илмий билимларни ўзлаштириш жараёни.

Болалар жиноятчилиги - салбий ижтимоий ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган барча ғайри ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар мажмуаси ҳисобланади.

Боланинг ижтимоийлашуви - унинг ижтимоий ҳаётга қўшилиши бўлиб, шу жамиятда хос билимлар, қадриятлар, норма-қоидалар, хулқ-атвор намуналарини ўзлаштиришдан иборат. (М.Галагузова)

Боланинг ижтимоий адаптацияси - боланинг ижтимоий муҳит шароитларига фаол кўникиши, боланинг ижтимоий муҳит билан ўзаро муносабатлари тури.

Боланинг ижтимоий дезадаптацияси - унинг ижтимоий муҳит шароитларига муваффақиятли кўникишига тўсқинлик қилувчи ижтимоий аҳамиятга эга хислатларнинг йўқотилиши.

Болаликни ижтимоий ҳимоялаш - қонунчилик ва бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияда мустаҳкамланган вояга етмаганлар ҳуқуқларининг кафолатини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар. Бу болаларнинг оптимал биологик ва ижтимоий ривожланишини, ижтимоий иқтисодий шароитларга кўникишини таъминлаб берувчи ҳуқуқий, иқтисодий, тиббий ва психологик-педагогик чоралар комплекси.

Болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш - ижтимоий ҳимоянинг шаклларида бири бўлиб, кам таъминланган оилалар фарзандларининг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ижтимоий чора-тадбирлар мажмуаси- ижтимоий педагог болаларга турли ёрдам кўрсатади. Бироқ уларнинг ичида устувор ёрдам болаликни ижтимоий педагогик қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Болаликка олиш - болаликка олувчи ва болаликка олинувчи ўртасида ота-она ва фарзандлар ўртасида мавжуд ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўрнатувчи юридик акт.

Васийлик - муомалага лаёқатсиз шахсларнинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

Ватанпарварлик (лотинча «patriotes» – ватандош, «patris» – ватан, юрт) - шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши ҳамда унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат.

Вербал – билим (маълумот, ахборот)ларни сўз ёрдамида (оғзаки) етказиб бериш, ифода этиш.

Гносеология (юнон тилидан gnosis – билим, онг, ўрганиш) – билиш, илмий билимларнинг шаклланиши, хусусиятлари, қонуниятлари, услублари, илмий тафаккур шакллари, шунингдек, инсонга хос бўлган борлиқни англаш қобилияти ҳақидаги назария, таълим.

Девиант хулқ атвор - ижтимоий ёки ахлоқий нормаларга мос келмайдиган хулқ-атвор.

Делинквентлик (инг. “гуноҳкорлик”) - ўрнатилган нормаларни бузувчи ва ҳуқуқбузарликка олиб келувчи хулқ-атвор.

Динамик стереотип - бош мия фаолиятининг физиологик шакли бўлиб, инсон хатти-ҳаракатининг шартли рефлектор тартибида намоён бўлади. Уларга инсоннинг одатлари, оддий меҳнат кўникмалари киради.

Дунёқараш - табиат, жамият, тафаккур ҳамда шахс фаолияти мазмунининг ривожланиб боришини белгилаб берувчи диалектик қарашлар ва эътиқодлар тизими.

Етим болалар - 18 ёшгача бўлган бир ёки ота-онасининг иккиси ҳам вафот этган болалар.

Етимлик - жамиятда ота-онасидан жудо бўлган болаларнинг борлиги билан изоҳланадиган ижтимоий ҳодиса.

Жазолаш - тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо бериш усули.

Жамоа (лотинча «коллективус» сўзининг таржимаси бўлиб, йиғилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ каби маъноларни англатади) - бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ.

Жинсий тарбия - ўзида шахсни жинсий жиҳатдан чиниқтириш, уларни тозалик ва озодаликка ўргатиш, ўз соғлиги учун ғамхўрлик қилиш ва масъулиятли бўлишни таъминлашга қаратилган педагогик фаолият мазмуни.

Жисмоний тарбия - ўқувчиларда жисмоний ва иродавий сифатларни шакллантириш, уларни ақлий ва жисмоний жиҳатдан меҳнат ҳамда Ватан муҳофафасига тайёрлашга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбия тизимининг муҳим таркибий қисми.

Жиноят - делинквент хулқ-атвор тури бўлиб, шахсга, қонун билан қўриқланадиган объектларга тажовуз қилувчи ижтимоий хавфли хатти-ҳаракат.

Жиноий хулқ-атвор - жиноий жавобгарликка тортиш ёшига етганда жиноий иш қўзғатишга асос бўлувчи ғайри ҳуқуқий ҳаракатлар.

Ижтимоийлашув - инсоннинг бутун ҳаёти мобайнида ўз-ўзини ўзгартириш ва ривожлантиришнинг бошқариладиган ва мақсадга йўналтирилган жараёни.

Инсонийлик - болани шахс сифатида қадрлайдиган, унинг ғурури ва эркинлигини ҳимоялаш билан характерланадиган, инсон манфаатини ижтимоий институтларни баҳолашнинг асосий меъёри деб ҳисоблайдиган қарашлар тизими.

Инфантилизм - организмнинг руҳий ривожланишидаги тўхтаб қолиш бўлиб, болалик давридаги ривожланиш босқичи жиҳатларини сақлаб қолиш билан характерланади.

Инқироз - шахс ривожланишининг дискрет вазиятида унинг мақсадга қаратилган ҳаётий фаолиятининг тўхтаб қолиши. Сурункали инқироз ижтимоий дезадаптация, ўз жонига қасд қилиш, асаб-руҳий ва психологик касалликларга олиб келиши мумкин.

Ишонтириш - мантиқ, исбот-далилга асосланган ақлий эмоционал таъсир. Унинг моҳияти инсон онгига таъсир қилишга қаратилган, демак ишонтиришнинг муваффақияли бўлиши онг қонунларига мос келишига боғлиқ. Ишонтирувчи сўзлар тушунарли бўлиши керак. Ишонтириш индивидуал тажрибага қаратилиши лозим.

Ички ишонч - ахборотни танқидсиз қабул қилиш ва унга мувофиқ кайфият, хулқ-атворни ўзлаштиришга қаратилган таъсир. Ишонтиришнинг самарадорлиги ишонтирувчи шахснинг кучи ва бошқа шахснинг ишонувчанлиги, шунингдек улар ўртасидаги муносабатларга боғлиқ.

Иқтидорлилик - боланинг ўз ёши нормаларига нисбатан ақлий ривожланишда анча илгарилаб кетиши.

Категория - фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча.

Катамнез - даволаш якунлангандан сўнг касал ҳақида олинадиган маълумотлар. Махсус кузатув остида бўлган болаларнинг меҳнат ҳаёти, таълими тўғрисида даврий маълумот тўплаш.

Коммуникативлик - шахслараро мулоқот маданиятига эга бўлиш, болани тинглаш ва эшитиш қобилияти, муомалага кириша олиш ва алоқа ўрнатиш, ахборот тўплаш, турли ижтимоий муносабатлар ўрнатиш ва ривожлантириш, боланинг вербал ва невербал хулқ-атворини кузатиш.

Компенсация - бузилган функциялар ўрнини тўлдириш, ривожлантириш.

Конкретлик - умумий фикрлардан воз кечиш ва саволларга аниқ жавоб бериш қобилияти.

Компенсация (юнонча «compensatio» – ўрнини тўлдириш, тенглаштириш) - олий нерв фаолиятининг захира имкониятларига таянган ҳолда организмнинг бузилган ёки ривожланмаган функцияларининг ўрнини тўлдириш ёки қайта қуриш.

Коррекция (юнонча «correctio» - тузатиш) - педагогик услуб ва тадбирлардан иборат махсус тизими ёрдамида аномал болаларнинг психик ва жисмоний ривожланишидаги камчиликларини қисман ёки тўлиқ тузатиш.

Коррекцион (махсус) педагогика (дефектология - юнонча «defectus» – нуқсон, камчилик, «logos» – фан, таълимот) – ривожланишда жисмоний ёки психик камчиликка эга, махсус, индивидуал тарбиялаш ва ўқитиш методларига асосланган, саломатлик имкониятлари чекланган боланинг индивидуаллиги ҳамда шахсини ривожлантириш жараёнини бошқариш моҳияти, қонуниятларини ўрганувчи фан.

Коррекцион тарбия - жамиятдаги ҳаётга кўникиш учун шароитлар яратиш, баъзи тоифа одамларни ривожланиш нуқсонларини енгиб ўтиш ёки бартараф этиш.

Коррекцион-тарбиявий ишлар - шахснинг аномал ривожланиши хусусиятларига кўра умумий педагогик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари тизими.

Маданият («cultura» сўзидан олинган бўлиб, парвариш қилиш, ишлов бериш маъносини билдиради) – ижтимоий тараққиёт давомида инсонларнинг фаолияти туфайли қўлга киритилиб, уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи моддий ва маънавий бойликлар тизими.

Маданиятлилик - бола тарбияси ва ижтимоийлашуви жараёни шу жамият ва миллатнинг маънавий ва моддий маданияти асосида қурилиши лозим.

Мазмун (таълим (билим олиш) мазмуни) – таълим жараёнида шахс томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган илмий билим, амалий кўникма, малака, фикрлаш ҳамда фаолият усуллари тизими.

Мафкура (арабча «мафкура» - нақтаи назар ва эътиқодлар тизими, мажмуи) – жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, шунингдек, маънавий-ахлоқий юксалиш, маърифий-тарбиявий ишларнинг ривожини таъминловчи, уларнинг мақсад ва йўналишларини аниқлашда етакчи ўрин тутувчи ғоялар тизими.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқлантириш) методлари - муайян машқ ёрдамида болалар фаолиятини оқилона, мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва ҳуқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантириш усуллари.

Маълумот – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Маънавият (арабча «маънавият» - маънолар мажмуи) – моҳиятига кўра ижтимоий тараққиётга ижобий таъсир ўтказувчи фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввур, тушунча ва ғоялар мажмуи.

Маърифат – шахс онгига илмий билим, ахлоқ қоидалари ҳамда ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрларни сингдириш, таълим-тарбияни такомиллаштириш, миллий мерос ва умуминсоний қадриятларни ўрганиш, уларни тарғиб этиш мақсадида амалга ошириладиган тадбирлар тизими.

Метод - юнонча таржимаси «тадқиқот, усул, мақсадга эришиш йўли» каби маъноларни англатади.

Методика (фан сифатида)– хусусий фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Меҳнат тарбияси - шахсга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

“Мен” концепцияси - инсоннинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари тизими.

Микросоциум - ўз таркибига оила, қўшничилик, тенгдошлар гуруҳлари, турли ижтимоий, давлат, диний, хусусий ва тарбиявий ташкилотлари мавжуд, муайян ҳудудда фаолият юритувчи жамият.

Мунозара (тарбия методи сифатида) - тарбияланувчиларга ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган баҳс-мунозара усули.

Назоратсизлик - болаларни, уларнинг хулқ-атворини, бўш вақтларини қандай ўтказишларини назорат қилмаслик, уларнинг тарбияси ҳақида қайғурмаслик.

Нафосат диди - шахснинг буюм ёки ҳодисага нисбатан муносабат билдириш тури, объектив нафосат ўлчови.

Нафосат маданияти - гўзалликни ҳис этиш, ундан завқланиш, мавжуд гўзалликларни асраш ва бойитиш йўлида ўзлаштирилган билим ҳамда амалга ошириладиган нафосат фаолиятини ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи.

Нафосат онги - гўзаллик, гўзалликни ҳис этиш, унинг моҳиятини англаш, нафосат ҳис-туйғуси, нафосат диди каби тушунчаларнинг онгда акс этиши.

Нафосат тарбияси (эстетик тарбия- лотинча «*estezio*» гўзалликни ҳис қиламан) - ўқувчиларни воқелик, табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари

ва турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш ва тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш, улар томонидан гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Оила – кишиларнинг никоҳ ёки қон-қариндошлик ришталари, умумий турмуш тарзи, ахлоқий масъулият ҳамда ўзаро ёрдамга асосланувчи кичик гуруҳи.

Оилавий муносабатлар – ота-оналар (ёки боланинг камолоти учун масъул бўлган шахслар) ҳамда фарзандлар ўртасида турли йўналишларда ташкил этилувчи муносабатлар.

Оила тарбияси – ота-оналар (ёки бола камолоти учун масъул шахслар) томонидан ташкил этилувчи ҳамда фарзандларни ҳар томонлама етук, соғлом этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён.

Педагогик таълим - ўқувчи ва ўқувчилар жамоаси шахсиятини таълим-тарбия жараёнига индивидуал ва дифференциал ёндошувни таъминлаш учун ўрганиш.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари – шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни бериш тамойиллари, объектив ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари.

Педагогик қаровсизлик - шахс ривожланишига барча омиллар мажмуасининг дезинтеграция таъсири оқибати. Улар авваламбор тўлақонли индивидуал-психологик ривожланишни таъминловчи етакчи фаолият турларини қониқарсиз ўзлаштиришда намоён бўлади.

Педагогик талаб - турли ҳаракатларни бажариш, муайян фаолият жараёнида иштирок этишда ўқувчи амал қилиши зарур бўлган ижтимоий ҳуқ-атвор меъёрларини ифодаловчи вазифа; тарбиянинг энг муҳим усули.

Профессионал ижтимоий педагогик фаолият - болалар ва ўсмирларни ўраб турувчи микрожамиятда ижтимоий тарбияси бўйича

босқичма-босқич иш олиб бориш бўлиб, болаларнинг муваффақиятли адаптацияси, индивидуаллашуви ва интеграциясига қаратилган. Унинг объекти бола ҳисобланиб, предмети-болаларнинг ижтимоий тарбияси жараёнидир.

Разбатлантириш - тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига ижобий баҳо бериш асосида унга ишонч билдириш, кўнгилини кўтариш ва уни қўллаб-қувватлаш усули.

Раҳмдиллик - кимгадир ёрдам беришга тайёр бўлиш ёки кимнидир ҳамдардлик, инсонпарварлик туфайли кечириш.

Реабилитация - беморнинг психофизик имкониятлари доирасида нормал меҳнат ва ҳаётга қайтиши. Бу авваламбор тиббиёт ёрдамида инсоннинг жисмоний нуқсонларини бартараф этиш, иккинчидан махсус ўқув методларини қўллаш, учинчидан профессионал тайёргарлик асосида эришилади.

Референт гуруҳ - инсон учун ўлчов бирлиги ҳисобланган тавсиялар, маълумотлар.

Рефлексия - инсоннинг ички руҳий фаолияти бўлиб, ўз хатти - ҳаракатлари, хислатлари, ҳолатларини англаб олишга қаратилган; инсоннинг ўз маънавий дунёсини англаб олиши.

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган микдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

Ижтимоий адаптация (юнонча adapto - мослашиш) – аномал болалар индивидуал ёки гуруҳли хулқларининг ижтимоий қадриятлар ва хулқ-атвор қоидалари тизимига мос келиши.

Ижтимоийлашув – ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиши асосида шахснинг ҳаёт ва ишлаб чиқариш жараёнига мослашуви.

Ижтимоий онgni шакллантирувчи методлар - ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, эътиқод ҳамда дунёқарашни шакллантириш

мақсадида уларнинг онги, ҳис-туйғуси ва иродасига таъсир кўрсатиш усуллари.

Ижтимоий педагогика – ижтимоий муносабатлар жараёнида педагогик ғояларнинг тутган ўрни ва роли, шахсни касбий ва ижтимоий фаолиятга йўналтириш муаммоларини ўрганади.

Ижтимоий реабилитация (юнонча *rehabilitas* – лаёқати, қобилиятини тиклаш) - аномал боланинг психофизиологик имкониятларига таянган ҳолда унинг ижтимоий муносабатлар жараёнида иштирок этиши учун зарур шароит яратиш, ижтимоий фаолият ва меҳнатга жалб этиш.

Изоҳлаш (тарбия методи сифатида) – тарбияланувчига ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули.

Илмий дуёқараш - узлуксиз, изчил равишда мавжуд фанлар асосларини пухта ўзлаштириб бориш, ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиш натижасида барқарорлашган дунёқараш шакли.

Илмий тафаккур – инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли саналиб, ижтимоий воқеа-ҳодисалар, жараёнларга нисбатан илмий ёндашув.

Илмий қараш (юнонча «*idea*» - ғоя, тасаввур, тушунчалар йиғиндиси) - муайян ҳодиса, жараённинг моҳиятини ёритувчи, илмий жиҳатдан асосланган фикр, ғоя.

Индивид (лотинча “*individium*” бўлинмас, ягона, алоҳида деган маъноларни англатади) – хатти-ҳаракатларини шартли рефлекс ёрдамидагина ташкил эта олувчи биологик мавжудот.

Индивидуаллик - шахснинг ўзига хос хусусиятлари.

Институт - билимларнинг битта соҳаси доирасида аниқ йўналишлар бўйича олий ва қоидага кўра олий ўқув юртидан кейинги таълим дастурларини амалга оширувчи, юридик мақомга эга таълим муассасаси.

Иқтисодий тарбия - ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ

муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат педагогик жараён.

Иқтисодий таълим - ўқувчиларга хўжалик юритиш тизими (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар) тўғрисидаги назарий билимларни беришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ёш хусусиятлари - муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар.

Социум - инсоннинг ижтимоий атроф-муҳити, ҳамжамияти.

Субмаданият - муайян инсонлар гуруҳининг ҳаёт тарзига таъсир қилувчи ижтимоий психологик белгилар (норма, қадрият, стереотип, дид) мажмуаси.

Суҳбат – савол ва жавоб шаклидаги диалогик таълим методи.

Тамойил (юнонча «principium») – бирор-бир назариянинг асоси, негизи, асосий бошланғич қоидаси; бошқарувчи ғоя, фаолиятнинг асосий қоидаси; умумлаштирилган талаб.

Тарбия – муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

Тарбия жараёни - ота-она ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган самарали ҳамкорлик жараёни.

Тарбия мазмуни - шахснинг шаклланишига қўйилувчи ижтимоий талаблар моҳияти.

Тарбия методи (юнонча «методос» – йўл) – тарбия мақсадига эришиш йўли; тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари.

Тарбия назарияси – педагогиканинг муҳим таркибий қисми; тарбиявий жараён мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.

Таъхис –дидактик жараён кечадиган барча шароитларни ойдинлаштириш, унинг натижаларини белгилаш.

Тафаккур (ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли).

Таянч шахс - инсоннинг асосий ҳаётий интилишларини белгилаб берувчи табиий қолипдир. Таянч интилишлар ҳаммада бир хил бўлади, бироқ уларнинг намоён бўлиши генетик ва ташқи омилларга боғлиқ бўлади.

Тиббий-ижтимоий ёрдам - таълим-тарбия жараёнида соғлиқни тиклаш ёки мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар.

Тизим (мустақил тушунча сифатида) - ўзаро боғланган кўплаб элементлар (таркибий қисмлар) ўртасидаги мустаҳкам бирлик ва ўзаро яхлитлик.

Шахслараро муносабатлар - оммавий ижтимоийпсихологик ҳодисалар бўлиб, бир гуруҳда бўлган ва биргаликдаги фаолият ҳамда мулоқот жараёнида бир-бирига таъсир кўрсатувчи шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатларда намоён бўлади.

Шахслараро муомала - инсонлар орасида алоқалар ўрнатишнинг мураккаб жараёни. Педагогик жамоада шахслараро муомаланинг қуйидаги хусусиятлари тўғриланишга муҳтож: баъзи педагогларнинг сабрсизлиги, иродасизлиги, касбдошларини тинлай олмаслик, ўз мақомини оқлаш. ижтимоий педагогик тренинглар, бошланғич педагог мактаблари орқали сабр-матонат, тинглаш маданияти каби хислатларни шакллантирса бўлади.

Шахснинг ҳаёт тарзи - мақсадга мувофиқ шаклланган қизиқишлар, фаолият турлари ва ҳаёт йўллари тизими.

Шахснинг ўз-ўзини ривожлантириши - бу инсоннинг ўз ҳаётий фаолиятининг субъектига айланишидир. Субъектлик-инсоннинг ҳаётдаги фаол, мустақил ҳолати ва мақоми. У инсон туғилишиданок унга хос бўлиб,

унинг илк психологик намоён бўлиши боланинг жонланиши ҳисобланади. Ёш ўтган сари у ўз шакллари ўзгартиради-инсонда ахлоқий, эстетик, ижтимоий ва психологик қўзғатувчи сабаблар пайдо бўлади. Инсон ўз-ўзини англаш, муомала ва фаолият субъектига айланади. Бу фаоллик ҳам шаклан ҳам мазмунан ўзгаради. Инсон қанчалик ёши ўца у шунчалик кўпроқ ўз-ўзини ривожлантириш субъекти бўлади.

Хайрия - алоҳида шахслар ёки ташкилотлар томонидан кам таъминланган оилалар, муҳтожларга кўрсатиладиган ёрдам.

Ҳомийлик - вояга етмаганларнинг (бошқа тоифа инсонларнинг ҳам) шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш шакли, яъни ҳомийликда васийликка қараганда анча кенг тоифадаги болалар ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши мумкин.

Ҳуқуқбузарлик - бирор-бир ҳуқуқни бузувчи ҳар қандай хатти-ҳаракат. Ҳуқуқбузарликлар ижтимоий хавфли ҳаракат ва жиноятларга бўлинади.

Усул - муайян ўқув материални ўзлаштиришда қўлланилаётган асосий таълим методи билан бирга иккинчи бир таълим методининг айрим элементларидан фойдаланиш.

Фаолият - шахс томонидан табиий ва ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўриниши.

Фуқаро – фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахс.

Фуқаролик – ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли риоя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масъуллик билан ёндошув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансублик.

Фуқаролик тарбияси – фуқаролик тушунчасининг моҳиятини англаш орқали ўқувчиларда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, уларни халқ, Ватан, жамият учун фидоий фуқаролар этиб тарбиялашдан иборат.

Шахс - психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.

Шахсни ижтимоийлаштириш - уни жамият томонидан тан олинган хулқ-атвор меъёрлари, билим ҳамда кадриятлар тизимини ўзлаштиришдан иборат ижтимоий ҳаётга жалб этиш жараёни.

Шкалалаш – аниқ жараёнларни рақамлар тизими ёрдамида моделлаштириш.

Эмоционал зарарланиш - бевосита эмоционал ҳолатларни узатиш орқали таъсир кўрсатиш (кўл, юз хатти-ҳаракатлари, интонация).

Эмпатия - дунёга бошқалар назари билан қараш, уни бошқалар каби тушуниш, бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини уларнинг нуқтаи назарига кўра қабул қилиш ва шу билан бирга ўзининг тушунчасини билдиришга қодирлик.

Экологик маданият - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.

Экологик онг - табиат ва атроф-муҳитнинг мавжуд ҳолати, уларни муҳофаза этиш борасидаги тушунчаларнинг онгдаги ифодаси.

Экологик маданият - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.

Экологик тарбия - ўқувчиларга дастлабки экологик билимларни бериш, уларнинг мавжуд экологик билимларини бойитиш, уларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган педагогик жараён.

Экологик таълим - ўқувчига аниқ мақсадга мувофиқ, изчил, тизимли ва узлуксиз равишда назарий экологик билимларни беришга йўналтирилган таълимий жараён.

Экологик фаолият - экологик билимларга таянилган ҳолда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш борасида амалга оширилаётган хатти-ҳаракатлар мажмуи.

Эстетик тарбия - ўқувчиларни табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари, турмуш гўзаллигини идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қобилиятини тарбиялаш жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

Эътиқод - дунёқараш негизида акс этувчи ижтимоий- фалсафий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, эстетик иқтисодий, ҳамда экологик билимларнинг такомиллашган кўриниши; муайян ғояга чексиз ишонч.

Ўзаро муносабатлар - жамоада ижтимоий психологик иқлимни шакллантириш асоси.

Ўз-ўзини актуаллаштириш - инсоннинг ўз шахсий имкониятларини тўлиқ аниқлашга ва ривожлантиришга қаратилган доимий интилиш.

Ўз-ўзини англаш - инсон онгининг энг олий иродаси бўлиб, ўзи ҳақидаги тасаввурлар, хулқ-атвори, фаолияти, эҳтиёжларини англашдан намоён бўлади.

Ўз-ўзини тарбиялаш - инсоннинг ўзида ижобий хислатларни шакллантириш ва салбий хислатларни бартараф этишга қаратилган, ташкиллаштирилган фаолияти.

Қадриятлар - ҳаракат усули, методикаси ва унинг индивидуал етимга айланиши учун шарт-шароит яратиш.

Қурилма (установка) - муайян хулқ-атвор, тасаввурни бошдан кечиришга тайёр бўлиш. Қурилмалар фаолиятнинг барқарор кечишини белгилаб беришади. Агар шахсий қурилмалар касбий фаолиятнинг характерини белгилаб берса ижтимоий қурилмалар мутахассиснинг мижоз билан ўзаро муносабати усулларига ойдинлик киритади.

Ўз-ўзини тарбиялаш методлари - ўқувчиларнинг ўзини ўзи идора қилишлари, турли ўқувчилар органлари фаолиятида фаол иштирок этишларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий мавқеларини ошириш мақсадида қўлланилувчи усуллар.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш - ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этишга қаратилган фаолият усули.

Ўз-ўзини қайта тарбиялаш – шахснинг ўзидаги салбий одатлар, характеридаги зарарли сифатларни йўқотиш, уларни бартараф этишга қаратилган ички фаолияти жараёни.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси - ёшларни ватан ҳимояси ҳамда ҳарбий мудофаага тайёрлаш, уларда фавқулодда ҳолатларда ҳарбий мудофаани ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ҳикоя – ота-оналар томонидан далил, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, тасвирий воситалар ёрдамида образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилиниши.

Ҳуқуқий маданият – шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи.

Ҳуқуқий онг - муайян жамиятнинг моддий ҳаёт тарзи билан белгиланадиган тасаввур, идрок, тафаккур ва эътиқодлар тизими бўлиб, ижтимоий-психологик ҳодиса сифатида мураккаб тузилишга эга.

Ҳуқуқий тарбия - шахс томонидан ўзлаштирилган назарий-ҳуқуқий билимлар негизида ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш, унда ижобий ҳуқуқий сифатларни қарор топтириш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ҳуқуқий таълим - ўқувчиларга ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моҳияти тўғрисидаги тизимланган билимларни бериш, уларда ҳуқуқий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳуқуқий онгни шакллантириш жараёни.

Ҳуқуқий фаолият - ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар талабларига нисбатан онгли ёндашиш, уларга қатъий ва оғишмай амал қилиш, қонунларни ҳурмат

килиш, уларни шахс эркини ҳимоя қилиш кафолати сифатида эътироф этиш, ҳуқуқий муносабатлар жараёнидаги фаол иштирокни ташкил этишга йўналтирилган амалий хатти-ҳаракатлар мажмуи.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2015. – 21-22-бетлар.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 14 -бет.
4. Каримов И.А. Оила фаровонлиги - миллат фаровонлиги / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 1997 йил 5-декабрь.
5. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 52-бет.
5. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. – Тошкент: Uzbekiston, 2011. – 134-бет.
6. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 66-бет.
7. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 160 б.
8. “Баркамол авлод йили” Давлат дастури. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010. – 21-бет.
9. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Тошкент: “Адолат”, 2001.
10. Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 287.
11. Иммануил Кант Педагогика тўғрисида. Немис тилидан М. Акбаров таржимаси. – Тошкент. “Niso Poligraf”, 2013. – 232б.

12. Ибн Сино, Абу Али. Тиб конунлари. 1-китоб. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1959. – 293-бет.
13. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – 258 б.
14. Иномова М. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятларнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари док. дисс. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1998. – 258 б.
15. Каримова О., Ғоффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.
16. Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – 106-бет.
17. Каримова В. Оила психологияси. – Тошкент. Ўқитувчи, 2007. - 316 б
18. Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2003. 154 б.
19. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси – Тошкент: Фан, 2006. 142 б.
20. Квинтилиан. О воспитании оратора. Часть 1. – Москва: Санк-Петербург – С. 118.
21. Махмудов Т. “Авесто” ҳақида. – Тошкент: “Шарқ”, 2001.
22. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
23. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 200 б.
24. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
25. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси Концепцияси. – Тошкент: РТМ, 1993.
26. O.Hasanboeva va b. Oila pedagogikasi. – Toshkent: “Aloqashi”, 2007. – 384 bet.
27. Oila psixologiyasi / Akad.litsey va kasb-hunar kollejlari o’quvchilari uchun o’quv qo’llanma. G.B.Shoumarov va b. G.B.Shoumarovning tahriri ostida. – Toshkent: “Sharq”, 2008. – 296 bet.

28. Педагогика тарихи / К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
29. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Гуманист.изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 256 с.
30. Педагогический энциклопедический словарь – Москва: Владос, 2002. – С.257.
31. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тохтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 285-бет.
32. Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Муаллифлар: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умум.таҳр.остида. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010. – 302-бет.
33. Педагогик маҳорат: схема ва расмларда / Методик қўлл. Н.Эркабоева, М.Усмонбоева, М.Иргашова, Н.Хўжаназарова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 57-бет.
34. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 98-бет.
35. Сластёнина В.А. Общая педагогика. – М.: Владос, 2003. Ч.1.
36. Саломатлик. Оммабоп медицина энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбек энциклопедияси Бош редакцияси. – 1985. – 41-бет.
37. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 248 б.
38. Сафаров О. Махмудов М. Оила маънавияти. –Тошкент: “Маънавият” 2009. – 248-бет.
39. Тарбия / ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар. А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 141-бет.
40. Троян В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Педагогика, 2006.

41. Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. 154 б.
42. Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблар. –Тошкент: “Маънавият” нашриёти, 1998. – 53-бет.
43. Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: IQTISOD MOLIYA, 2011. 425 б.
44. Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқуқ. – Тошкент: Адолат нашриёти, 2006. – 255 бет.
45. Эгамбердиева Н.М. Ижтимоий педагогика. Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 232 бет.
46. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5 жилдли. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 636-бет.
47. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 1жилдли. Учинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 680 бет.
48. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 469-бет.
49. Ўзбекистан Миллий энциклопедияси. Шарқ – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир ҳайъати А.Азизхўжаев ва б.қ. – Тошкент: “Ўзбекистан миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – 269-бет.
50. Қодирий, А. Ўткан кунлар / XX аср ўзбек роман туркуми. Таҳрир ҳайъати И. Шоғуломов ва б.қ. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни, 1995.
51. Қуронов М. Оталар китоби (Ёш оталар учун тарбия тўғрисида биринчи китоб). – Т.: “Ozbekiston”, 2006. – 80б.
52. Қуронов М. Миллий тарбия. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 240 б.

53. Қуронов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз....: ота-оналар учун. - Т.: “Маънавият”, 2013. – 320.
54. Қуръони Карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж.ва тафсир муал. Шайх А.Мансур. Таҳр.ҳайъати: У.Алимов ва б.қ. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 404-бет.
55. Ғофуров И. Ўзбекистон қиёфаси: мозийга назар, муҳокама, мушоҳада. Давра суҳбати / Миллий тикланиш газетаси, 1996 йил, 6 март.
56. Ҳасанбоева О. ва бошқалар. Оилада баркамол авлод тарбияси. – Т.: “Фан ва технология”, 2010. – 361 бет.
57. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010. – 421 б.
58. История педагогики / <http://top.100.rambler.ru>.
59. Общение и виды общения // <http://perevodovedcheskiy.academic.ru>.
60. Репродуктивность // Wikipediya.
61. Репродуктивное здоровье // <http://my.mail.ru/community/uneasyparents>.
62. Репродуктивность // <http://www.malina-mix.com/topic23942.html>.
63. Catarsi E. Pedagogy of the family. - Italiy.: I libri di Emil, 2012.
64. James H., Bray Mark Stanton. The Wiley-Blakwell Handbook of Family Psychology. –USA, Springer, 2012.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3
I БОБ.	ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ – ЎҚУВ ФАНИ СИФАТИДА.....	7
	Оила педагогикаси ўқув фанининг мақсад, вазифалари ва предмети	-
	Чет элларда оила педагогикаси фанининг ривожланиш тарихи	39
	Ўзбекистонда “Оила педагогикаси” фанининг ривожланиш тарихи	63
	Оиланинг ҳуқуқий асослари. Ота-оналар ва фарзандларнинг бурч, мажбуриятлари	84
	Оила турлари	100
	Оиланинг вазифалари	114
	Замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари	133
II БОБ.	ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ...	146
	Оила тарбиясининг мазмун-моҳияти	-
	Оила тарбиясининг шакл, метод ва воситалари	161
	Оилада болаларни миллий ифтихор ва миллий ғурур руҳида тарбиялаш	175
	Оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг педагогик- психологик шарт-шароитлари	198
	Бола тарбиясида оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги	210
	ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАР.....	228
	ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРНИНГ ЛУҒАВИЙ МАЗМУНИ.....	243
	Фойдаланилган адабиёт ва манбалар рўйхати	260

СОДЕРЖАНИЕ

Введение.....	3
Глава 1. Семейная педагогика как учебная дисциплина.....	7
Предмет, цель и задачи учебной дисциплины «Семейная педагогика»	
История развития учебной дисциплины «Семейная педагогика» за рубежом.....	39
История развития учебной дисциплины «Семейная педагогика» в Узбекистане.....	63
Правовые основы семьи. Долг и обязанности родителей и детей.....	84
Виды семьи.....	100
Задачи семьи	114
Своеобразные особенности современных семей.....	133
Глава 2. Воспитание ребёнка в семье.....	146
Суть семейного воспитания	
Формы, методы и средства семейного воспитания.....	161
Воспитание ребёнка в семье в духе национальной гордости.....	175
Педагогические и психологические условия организации коммуникативного общения с детьми в семье.....	198
Сотрудничество семьи с махаллей, образовательным учреждением в воспитании ребёнка.....	210
Тесты	228
Словарь ключевых понятий.....	243
Список использованной литературы.....	260

CONTENTS

	INTRODUCTION	3
I CHAPTER.	THE FAMILY PEDAGOGY AS A SUBJECT.....	7
	The object, the tasks and the subject of family pedagogy	-
	The developing of the history of family pedagogy abroad	39
	The developing of the history of the subject of “Family pedagogy” in Uzbekistan	63
	Legal principles of family. The duties and obligations of parents and children	84
	Kinds of family	100
	The tasks of family	114
	Specific features of modern family	133
II CHAPTER.	UPBRINGING OF CHILDREN IN FAMILY ...	146
	The essence of family behaviour.....	-
	The form, methods and means of family behaviour	161
	Upbringing of children in spirit of national pride and defiance in family	175
	The pedagogical psychological foundations of communication with children in family	198
	The cooperation of family with mahalla and educational establishment in children upbringing	210
	TEST.....	228
	THE LEXICAL MEANING OF BASIC CONCEPTS	243
	REFERENCES	260

Азиза МУХСИЕВА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА

Мухаррир

+++++

Техник муҳаррир

Мусаввир

+++++

Компьютерда саҳифаловчи

Босишга рухсат этилди: 2016 й.

Қўғоз бичими А-5. Босма табағи **12,4**. Адади 500 нусха.

_____ - буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

_____ **босмахонасида чоп этилди.**

7000 __, Тошкент, _____ кўчаси, 35